

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७३/०९/२६ को निर्णय अनुसार स्वीकृत

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना दस्तावेज

Project Document of Prime Minister Agriculture Modernization Project (PM-AMP)

स्वदेशी सोच, स्वदेशी लगानी र आन्तरिक संस्थागत जनशक्तिबाट
तयार भएको कृषि विकास रणनीति कार्यान्वयनको
सहयोगी परियोजना

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको मिति २०७३/०९/२६ को निर्णय अनुसार स्वीकृत

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाको दस्तावेज

Project Document of Prime Minister Agriculture Modernization Project (PM-AMP)

स्वदेशीसोच, स्वदेशी लगानी र आन्तरिक संस्थागत जनशक्तिबाट
तयार भएको कृषि विकास रणनीति कार्यान्वयनको
सहयोगी परियोजना

नेपाल सरकार

कृषि विकास मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

नेपालको राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा कृषिको अहम् भूमिका रहदै आएको छ । देशमा पर्याप्त रोजगारीको अवसर श्रृजना गर्न सक्ने कृषि क्षेत्रको महत्वलाई आत्मसात गरेर नै विभिन्न आवधिक योजनाहरूमा यसको विकासलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिएको विषयले पनि यसलाई उजागर गर्दछ । तापनी यस क्षेत्रमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन नसकेको तथ्य पनि हामी सामु छर्लङ्ग छ ।

आज देश विकासमा महत्वपूर्ण योगदान गर्न सक्ने कृषि क्षेत्रले अपेक्षित प्रगति गरी रोजगारीका अवसर सृजना गर्न नसक्दा लाखौं युवाहरू रोजगारीका लागि विदेशी भूमिमा पसिना बगाउन बाध्य छन् । यसले गर्दा कृषि क्षेत्रमा आवश्यक कृषि मजदूरहरूको अभावका कारण कृषि उत्पादन र उत्पादकत्वमा समेत नकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ । यसरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सकिने अवसरहरूलाई उपयोग गर्न सकिएको छैन भने वर्षेनी ठूलो परिमाणमा कृषि उपजहरूको आयातले व्यापार असन्तुलन बढ्दै गईरहेको र केहि दशक अघि सम्म कृषिजन्य वस्तुको निर्यात गर्न सक्ने मुलुक आयात तर्फ उन्मुख भएको छ । कृषिको विकास भनेको समग्र देशको विकास भएको सन्दर्भमा कृषिका समग्र मुख्य श्रृङ्खलाका अवयवहरूको एकीकृत संयोजन, उत्पादन सामाग्री र प्रविधिको उपयुक्त उपयोग हुनुपर्दछ, भन्ने बोध सम्बन्धित सबैमा हुन जरुरी छ र तदनुसृतको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न अब ढिलाई गर्नु हुदैन ।

उपयुक्त संभावना र चुनौतीहरूलाई मध्यनजर गर्दै नेपाल सरकारले कृषि क्षेत्रको दीर्घकालिन सोच सहित २० वर्षे कृषि विकास रणनीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । कृषि विकास रणनीतिको सहयोगी परियोजनाको रूपमा रहेको “प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना” ले कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रलाई कृषिजन्य उद्योगमा रुपान्तरित आधुनिक, व्यवसायिक, दिगो एवं आत्मनिर्भर कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने सोच लिएको र उक्त सोचलाई मूर्तरूप दिन कृषि उत्पादनको विशिष्टीकृत क्षेत्र निर्माण, निर्यातयोग्य कृषि वस्तुहरूको मूल्य अभिवृद्धि तथा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि, रोजगारीका अवसरहरूको श्रृजना र सम्बन्धित सबै सरोकारवालाहरू संगको कार्यमूलक समन्वयलाई प्राथमिकता दिने जस्ता उद्देश्यहरू लिएको छ । परियोजनाको १० वर्षे अवधिमा कृषि क्षेत्रको विकासमा बहुआयामिक परिवर्तन आउने र वर्तमानको मूलतः निर्वाहमुखी कृषिले व्यवसायिक उचाई प्राप्त गर्दै कृषि औद्योगिकीकरणको दिशामा मापनयोग्य परिवर्तन ल्याई कृषि क्षेत्र मर्यादित र सम्मानजनक व्यवसायको रूपमा चिनिने विश्वास लिएको छ ।

अन्त्यमा, कृषिप्रधान देशको आर्थिक कायापलटमा कोशेढुङ्गा सावित हुन सक्ने स्वदेशी सोच र विज्ञहरूबाट तयार गरिएको यस परियोजनाको तर्जुमा एवं सफल कार्यान्वयनको लागि खटिनु भएका सम्पूर्ण सरोकारवाला निकायहरू, कृषक दिदिवाहिनी, दाजुभाईहरू तथा समस्त राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु र यस परियोजनाको सफल कार्यान्वयनको लागि शुभेच्छा व्यक्त गर्दछु ।

चैत्र, २०७३

पुष्प कमल दाहाल 'प्रचण्ड'

नेपाल सरकार राष्ट्रिय कृषि योजना आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल
कृषि योजना विभाग
सिंहदरबार, काठमाडौं

डा. मीनबहादुर श्रेष्ठ
उपाध्यक्ष

शुभकामना

पत्र संख्या:-

मिति:.....

नेपालको अर्थतन्त्रमा कृषिक्षेत्रले ठूलो हिस्सा ओगटेको छ। कृषि क्षेत्रको विकास नै मुलुकको विकासको आधारशिलाको रूपमा रहेको छ। तर परम्परागत खेती प्रणाली, पूर्वाधारको अभाव, श्रमशक्तिको अभाव जस्ता कारणहरूले यस क्षेत्रले अपेक्षित गति लिन सकेको छैन। भौगोलिक परिवेशले उपलब्ध गराएका अवसरहरू, कृषकहरूको ज्ञान, सीप र अनुभव साथै उपलब्ध प्रविधि तथा स्रोत साधनहरूलाई एकीकृत रूपमा संयोजन गर्न सकेमा कृषि क्षेत्रले फड्को मार्ने देखिन्छ।

यसै परिप्रेक्षमा नेपालको २० वर्षे कृषि रणनीतिको सहयोगी परियोजनाको रूपमा आएको प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाले कृषि क्षेत्रलाई आधुनिक, व्यावसायिक, दीगो एवं आत्मनिर्भर तुल्याउने प्रकारले विकास गर्ने सोच लिएको छ। १० वर्षे यस परियोजनाले कृषि क्षेत्रको संरचनामा व्यापक र बहुआयामिक परिवर्तन ल्याउने र कृषि क्षेत्रसँगै कृषिजन्य उद्योगहरूको समेत विकास र विस्तार हुने अपेक्षा गरिएको छ।

नेपाल सरकारले कृषि क्षेत्रको विकासका लागि विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै आइरहेको छ। यी कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनबाट तरकारी खेती, माछापालन, खाद्यान्न बाली उत्पादन जस्ता क्षेत्रमा सकारात्मक उपलब्धी हासिल भएको छ। तर धेरै कृषिजन्य बालीहरूको उत्पादनमा अझै पनि व्यावसायिकता आउन सकेको छैन।

यस परियोजनाले नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेको खाद्य सम्प्रभुताको हकलाई पूरा गर्न भौगोलिक सम्भाव्यता र तुलनात्मक लाभका आधारमा बाली वस्तुहरूको विशिष्टीकरण, यान्त्रिकरण र औद्योगिकीकरणका माध्यमबाट कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण गर्ने सोच लिएको छ। स्वदेशी सोच र स्रोत तथा उपलब्ध जनशक्तिबाट तयार गरिएको यो परियोजना कार्यान्वयनमा सबै सरोकारवालाहरू जिम्मेवारीबोधकासाथ संलग्न रहन सके कृषि क्षेत्रको विकासले तीव्रता पाउने छ। अन्तमा, यस परियोजना निर्माणमा संलग्न सबैलाई धन्यवाद दिदै परियोजनाको सफल कार्यान्वयनको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

चैत्र २०७३

डा. मीनबहादुर श्रेष्ठ

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल, फोन: ४२१९९७०, फ्याक्स: ९७७-१-४२१९७००

इमेल: minbshrestha@npc.gov.np

वेबसाईट: www.npc.gov.np

नेपाल सरकार

मा. गौरी शंकर चौधरी
कृषि विकास मन्त्री

शुभकामना

नेपाली जनताको बलिदानीपूर्ण संघर्षबाट नेपालको शासन व्यवस्था परिवर्तन भई जनताको संविधान जनताका प्रतिनिधि मार्फत तयार भई कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ । नेपालको संविधानले समेत खाद्य सम्प्रभुताको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको सन्दर्भमा कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण गरी जनताको खाद्यान्नको हकलाई सुनिश्चित गर्नु आजको प्रमुख आवश्यकता रहेको छ । विनासकारी भूकम्प र सो पश्चातको असहज पारवाहनबाट सिर्जित परिस्थितीका कारण खाद्यान्न उत्पादन र उपलब्धतामा थप असहजता आउनुका साथै बढ्दो आयात र घट्दो निर्यातले चुलिदै गएको व्यापार घाटाले कृषिमा आश्रित नेपालको समग्र अर्थतन्त्र नै धरासायी बन्दै गईरहेको अवस्था हाम्रो लागि प्रमुख चुनौतिको रूपमा रहेकोछ । स्वदेशमा अपेक्षित रूपमा रोजगारीका अवसरहरु सृजना हुन नसक्दा साथै कृषिको अपेक्षित रूपमा व्यवसायिकरण हुन नसक्दा कृषि श्रमिकको उत्पादकत्व असाध्यै न्यून भएको कारणले युवा जनशक्ती रोजगारीका लागि विदेशी भूमिमा पसिना बगाउन बाध्य छ । यसबाट सृजित श्रमशक्तिको अभावका कारणले खेतीयोग्य कृषि भूमि बाँझो रहने क्रम बढिरहेको परिप्रेक्ष्यमा जनताको आधारभूत आवश्यकताका रूपमा रहेको कृषि उपजहरुमा परिनिर्भरताको अन्त्य गरिबढ्दो आयातलाई प्रतिस्थापन र निर्यातलाई प्रवर्द्धन गर्नका लागि कृषि विकास मन्त्रालय कृयाशिल रहेको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा दीगो, आत्मनिर्भर एवं व्यवसायिक कृषि क्षेत्रको परिकल्पना सहित कृषि विकासको २० बर्षे कृषि विकास रणनीति (ADS) (२०१५-२०३५) कार्यान्वयनको क्रममा रहेको छ । नेपाल सरकारले जारी गरेको स्वेत-पत्र, कृषि विकास मन्त्रालयका प्रतिवद्धताहरु २०७२, नेपाल सरकारको चालु आवधिक योजनाको कृषि क्षेत्रको लक्ष्य, रणनीति, कार्यनीति तथा कार्यक्रमहरुलाई मार्गदर्शनका रूपमा अंगिकार गरी कृषि क्षेत्रको विकास मार्फत समग्र राष्ट्रको विकासको सपनालाई साकार पार्न परम्परागत कृषि क्षेत्रलाई आमुल परिवर्तन गरी आधुनिकीकरण गरिनु अत्यावश्यक छ ।

कृषि पेशालाई सम्मानित पेशाको रूपमा परिवर्तन गर्न तथा सो मार्फत देशको युवा शक्ति लाई देशमा नै अवसरहरु सिर्जना गरी विदेश पलायनलाई सारभूत रूपमा कम गर्न कृषिको आधुनिकीकरण अत्यावश्यक भएको परिप्रेक्ष्यमा प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना शुरुवात भई कार्यान्वयन पक्ष जोडदार रूपले अघि बढेको विषयले मलाई गर्वको अनुभूति गराएको छ । कृषि प्राविधिकहरु कृषकसम्म पुग्न नसकीरहेको आरोप लागिरहेदा यस परियोजना मार्फत कृषि विज्ञहरु गाउँ तहसम्म पुगी सेवा प्रवाह गर्ने परियोजनाले लक्ष्य लिएको छ । यस परियोजना अन्तर्गत स्थापना हुने पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोन जस्ता व्यवसायिक र विशिष्टकृत कृषि केन्द्रहरुको संचालन मार्फत रोजगारी सृजनाका साथै आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रमा ठोस योगदान पुग्नेमा मैले विश्वास लिएको छु ।

वैज्ञानिक र क्रान्तिकारी भूमिसुधारमार्फत कृषिमा परिवर्तको माग भएको धेरै लामो समय वितिसकदा भूमिको वैज्ञानिक उपयोग, आधुनिक कृषि प्रविधिहरुको अवलम्बन र कृषिमा यान्त्रिकरण र मूल्य शृङ्खला पढतिलाई मूल आधार मानी विकास गरिएको यस आयोजनाले जमिनमा वास्तविक कृषकको प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष पहुँचलाई वृद्धि गरी उपयोगविहीन र बाँझो जग्गाको उपयोग साथै समूह र सहकारी खेती तथा करार खेतीलाई प्रोत्साहन गर्दै साना कृषक तथा भूमीहीनहरुलाई समेत व्यावसायिक कृषिमा समाहित गर्न योगदान गर्ने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

यस परियोजनाले आर्थिक विकासको मूल खम्बा निजी, सरकारी र सहकारी तीनै क्षेत्रलाई प्रभावकारी समन्वय तथा बहुआयामिक कृषि विकासको अवधारणालाई अवलम्बन गर्दै अर्थतन्त्रको करीब एक तिहाई हिस्सा बोकेको कृषि क्षेत्रको विकास मार्फत कृषि क्षेत्रमा संलग्न जनशक्तिलाई गैरकृषि रोजगारीमा रूपान्तर गर्दै आर्थिक विकासलाई टेवा दिने छ, साथै सबै क्षेत्र र वर्गका कृषकहरुको फराकिलो आर्थिक विकास गर्ने तथा आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धनमा समेत परियोजनाले महत्वपूर्ण योगदान दिन सकोस् भन्दै परियोजनाको सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु । साथै परियोजना तयारीमा संलग्न सम्पूर्ण साथिहरुलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मा. गौरिशंकर चौधरी
मन्त्री
कृषि विकास मन्त्रालय

चेत्र २०७३

नेपाल सरकार

राधिका तामाङ
कृषि विकास राज्यमन्त्री

शुभकामना मन्तव्य

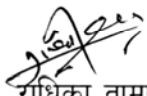
नेपाल अहिले परिवर्तनको संघारमा छ । हजारौं जनताको बलिदानी संगै देशको शासन व्यवस्था परिवर्तनका लागि नेपाली जनताले गरेका बलिदानीपूर्ण आन्दोलनको जगमा अहिले नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य भएको छ । शासन व्यवस्थामा भएको परिवर्तन संगै नेपाली जनता आफैले आफ्नो संविधान तयार गरी जारी गरेका छन् जसले जनताको खाद्य सम्बन्धि अधिकारलाई जनताको मौलिक हकको रूपमा अंगिकार गरेको छ । मुलुकको अहिलेको संक्रमणकालिन अवस्थालाई व्यवस्थापन गर्दै संविधानको कार्यान्वयन मार्फत आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणमा लैजानु आजको आवश्यकता हो ।

जनता मार्फत जारी संविधानले कृषि क्षेत्रको आधुनिकिकरण, औद्योगिककरण, यान्त्रिकरण र विविधिकरणलाई नेपालको समग्र अर्थतन्त्रको विकासको आधारको रूपमा अंगिकार गरेको छ । संविधान कार्यान्वयन गर्दै समग्र अर्थतन्त्रको विकास गर्ने सन्दर्भमा चालु आ.व. २०७३/७४ देखि प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजना कार्यान्वयनमा आएको छ । बहुसंख्य नेपाली आर्थिक गतिविधिको महत्वपूर्ण हिस्सा रहेको कृषि क्षेत्रलाई यान्त्रिकरण, विविधिकरण तथा आधुनिकिकरण मार्फत औद्योगिकिकरणमा रूपान्तरण गर्नका लागि यो परियोजनाले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने मैले अपेक्षा गरेको छु ।

कृषि पेशालाई मर्यादित पेशाका रूपमा स्थापित गर्दै कृषि क्षेत्रमा आश्रित युवा श्रमशक्तिको विज्ञता, दक्षता र क्षमताको सदुपयोग गरी कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण मार्फत आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको विकासका लागि यस परियोजना कोशेढुङ्गा सावित हुने मैले विश्वास लिएको छु । कृषकलाई भूमिमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न भूमिकरार सूचना केन्द्रको स्थापना, लागत न्यूनिकरणका लागि चक्लावन्दी खेती तथा यान्त्रिकिकरण, उत्पादित कृषि वस्तुको बजारसंगको पहुँच वृद्धिका लागि उत्पादनोपरान्त क्रियाकलापहरू तथा बजार पूर्वाधारको विकास, सरोकारवालाहरूको कार्यमूलक र सुदृढ समन्वय मार्फत विशिष्टिकृत कृषि क्षेत्रमा सघन कृषि प्रसारका कार्यक्रमहरू मार्फत कृषि क्षेत्रको विकास लगायतका रणनीतिहरू यस परियोजनाले आत्मसाथ गरेको छ ।

अन्त्यमा, राष्ट्रिय महत्व बोकेको यस परियोजना तयारीमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नुहुने तत्कालिन कृषि विकास मन्त्रि माननीय हरिवोल गजुरेलज्यू लगायत परियोजना तयारीमा संलग्न कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । भौगोलिक संभाव्यता तथा तुलनात्मक लाभका आधारमा प्रचुर संभावना रहेको कृषि क्षेत्रको आधुनिकिकरण मार्फत दीगो, आत्मनिर्भर एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि क्षेत्रको विकास गर्न यस परियोजनाले महत्वपूर्ण योगदान गर्न सकोस भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछु । बहुसंख्यक नेपाली कृषकहरूको आशा र धरोहरको रूपमा रहेको यस परियोजनाले नतिजामूखी परिणाम दिन सकोस भन्ने समेत कामना गर्दछु ।

चैत्र, २०७३

मा. राधिका तामाङ
राज्यमन्त्री
कृषि विकास मन्त्रालय

नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
सिंहदरवार

फोन नं. { ४२११६३५
४२११८०८
४२११५३२
४२११६६५
४२११६८०
४२११५१५
४२११५४०

फ्याक्स: ४२११५३५
सिंहदरवार, काठमाडौं
नेपाल ।

पत्र संख्या:

च.नं.:

भूमिका

नेपालको कुल ग्राहस्थ्य उत्पादनमा एक तिहाई भन्दा बढि योगदान गर्ने कृषि क्षेत्रमा करीब ६५ प्रतिशत जनसंख्या रोजगारी तथा जिविकाको लागि कृषि क्षेत्रमा निर्भर रहदै आएका छन् । निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यवसायिक एवं औद्योगिक कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण गरी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रशस्त रोजगारी सृजना गर्ने र दिगो कृषि विकासको माध्यमबाट मुलुकको समग्र आर्थिक विकास र गरिवी न्यूनीकरणको राष्ट्रीय लक्ष्य हासिल गर्न कृषि क्षेत्रले प्रशस्त सम्भावना बोकेको छ । खाद्यान्न तथा खाद्य पदार्थको मुल्यमा देखिने उतारचढाव, कृषि उत्पादन सामाग्रीको प्रयास आपूर्ति नहुनु, पूर्वाधार विकासको कमी, युवा वर्गको विदेशिनेक्रम बढदै जानु, कृषि क्षेत्रमा देखिएको श्रम शक्तिको अभाव र प्राकृतिक प्रकोप तथा जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जित समस्याहरुले कृषि क्षेत्रमा आशातित उपलब्धी हासिल गर्न सकिएको छैन । यसै परिवेशलाई मध्यनजर गर्दै आय तथा रोजगारी श्रृजना, गरिवी न्यूनीकरण, व्यापार सन्तुलन, खाद्य तथा पोषण सुरक्षा, कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रलाई कृषिजन्य उद्योगमा रूपान्तरित गर्ने तथा व्यवसायिक दिगो एवं आत्मनिर्भर कृषि क्षेत्रको विकासको सोचका साथ नेपाल सरकारले आ.ब.२०७३/७४ देखि १० वर्षे प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाको सुरुवात गरेको छ ।

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाले कृषि योग्य भूमिको चक्लावन्दी, उन्नत प्रविधी र गुणस्तरीय पूर्वाधार विकास, प्रतिस्पर्धी कृषि तथा औद्योगिकीकरण र उपलब्धीमा आधारित सहजीकरण जस्ता अवधारणा लिएको र यसको लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरु बिचको कार्यमुलक समन्वय लाई समेत विशेष महत्व दिएको सन्दर्भमा यसको सफल कार्यान्वयन बाट देशको कृषि क्षेत्रमा आमूल परिवर्तन आउन सक्ने र मुलुकको समग्र विकासमा ठूलो टेवा पुग्न सक्ने देखिन्छ । परियोजनाले प्रस्थान बिन्दुको रूपमा अंगिकार गरेको पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोन जस्ता संभाग हरुको माध्यमबाट विशिष्टीकृत कृषि क्षेत्रको निर्माण हुने र ति क्षेत्रहरु साना, मझौला व्यवसायिक उत्पादन केन्द्र प्रशोधन केन्द्र एवं औद्योगिक केन्द्रको रूपमा विकास भई देश आत्मनिर्भरताको दिशामा अग्रसर हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

प्रस्तुत परियोजना तयार पार्न र कार्यान्वयनमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुने परियोजना दस्तावेज तयारी समिति, व्यवस्थापिका संसदको कृषि तथा जलस्रोत समिति, नेपाल सरकारका विषयगत मन्त्रालयहरु, राष्ट्रीय योजना आयोग, राष्ट्रीय किसान संजाल लगायत सम्बन्धित सबैमा आभार व्यक्त गर्दछु । परियोजनाको महत्वलाई विशेष प्राथमिकता दिई स्वीकृत प्रदान भएकोमा नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद प्रति कृतज्ञता जाहेर गर्दछु ।

अन्त्यमा परियोजना तर्जुमा, स्वीकृत एवं कार्यान्वयनमा समेत विशेष योगदान पुर्याउनु हुने कृषि विकास मन्त्रालयका सह-सचिव डा. योगेन्द्र कुमार कार्की, परियोजना निर्देशक अच्युत प्रसाद ढकाल लगायत सम्पूर्ण राष्ट्रसेवक कर्मचारी मित्रहरुमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

२०७३, चैत्र

डा. सुरोज पोखरेल
सचिव

(नोट: कृपया पत्राचार गर्दा प.सं., च.नं. र मिति अनिवार्य रूपमा उल्लेख गरिदिनु होला ।)
Email: memoad@moad.gov.np, Website: www.moad.gov.np

परियोजना निर्देशक

विषय सूची

परिच्छेद १ : पृष्ठभूमि

१.१	कृषि क्षेत्रको समग्र परिदृष्य	१
१.२	कृषि उपजहरुको वर्तमान अवस्था	२
१.३	कृषि रूपान्तरणको आवश्यकता	४
१.४	कृषिको आधुनिकीकरण	४
१.४.१	भूमिको वैज्ञानिक उपयोग	५
१.४.२	आधुनिक कृषि प्रविधिको उपयोग	६
१.४.३	कृषि यान्त्रिकरण	८
१.४.४	पूर्वाधार विकास	८
१.४.५	कृषि अनुसन्धान – शिक्षा – प्रसारको सम्बन्धको समन्वय तथा आधुनिकीकरण	९
१.४.६	प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको अवलम्बन	१०
१.४.७	गुणस्तर नियन्त्रण तथा खाद्य स्वच्छता स्थापना	१०
१.४.८	वातावरण परिवर्तन अनुकूलित कृषि प्रणाली अवलम्बन	१०
१.५	विशिष्टीकृत कृषि प्रणाली विकास	१०

परिच्छेद २ : परियोजना परिचय

२.१	परियोजनाको परिचय	१२
२.२	परियोजनाका सम्भागहरु	१२
२.३	परियोजना सञ्चालनको अवधारणा	१२
२.४	परियोजना सञ्चालन गर्ने निकाय	१२
२.५	परियोजनाको सोच, लक्ष्य एवं उद्देश्य	१३
२.५.१	सोच	१३
२.५.२	लक्ष्य	१३
२.५.३	उद्देश्यहरु	१३
२.६	अवधारणागत ढाँचा (Conceptual Framework)	१४
२.७	विद्यमान नीतिगत व्यवस्था र परियोजना बीचको अन्तरसम्बन्ध	१५
२.७.१	चौधो त्रिवर्षिय योजना र प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना बीचको अन्तरसम्बन्ध	१५
२.७.२	Zero Hunger Challenge National Action Plan (२०१६-२०२५) परियोजना	१५
२.७.३	कृषि विकास रणनीति (ADS) र प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना बीचको अन्तरसम्बन्ध	१५
२.८	परियोजनामा जोखिम तथा अनुमान	१८

२.९	जलवायु परिवर्तन र परियोजनाका लक्ष्यहरू	१९
२.१०	बढ्दो शहरीकरण तथा परियोजनाका कार्यक्रमहरू	१९
२.११	परियोजनामा सामाजिक र वातावरणीय पक्ष	२०
२.१२	कूल गार्हस्थ उत्पादन र परियोजनाको प्रक्षेपण	२०
२.१३	रूपान्तरणका आधारहरू (Theory of Change)	२०
२.१४	परियोजनाबाट हुने लाभको विश्लेषण तथा समावेशीकरण	२२

परिच्छेद ३ : परियोजना व्यवस्थापन

३.१	परियोजना कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरूको भूमिका र जिम्मेवारी	२४
३.२	पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोन सञ्चालक समितिहरूको गठन एवं जिम्मेवारी	२७
३.३	परियोजना निर्देशक समिति गठन र जिम्मेवारी	३१
३.४	परियोजना कार्यान्वयन समिति गठन र जिम्मेवारी	३२
३.५	परियोजना व्यवस्थापनको लागि जनशक्ति व्यवस्थापन	३४
३.५.१	परियोजना व्यवस्थापन इकाई	३४
३.५.२	पकेट कार्यान्वयन इकाई	३५
३.५.३	ब्लक कार्यान्वयन इकाई	३५
३.५.४	जोन कार्यान्वयन इकाई	३५
३.५.५	सुपर जोन कार्यान्वयन इकाई	३६
३.६	परियोजना कार्यान्वयन सहजीकरण तथा प्राविधिक पृष्ठपोषण डेस्क	३७

परिच्छेद ४ : परियोजना सम्भागका क्रियाकलापहरू, अन्तर सम्बन्ध र उपलब्ध हुने सेवाहरू

४.१	साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट) विकास कार्यक्रम	३८
४.२	व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक) विकास कार्यक्रम	३८
४.३	व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (जोन) विकास कार्यक्रम	४०
४.४	बृहत व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक केन्द्र (सुपर जोन) विकास कार्यक्रम	४१
४.५	पकेट, ब्लक, जोन, सुपर जोन बीचको अन्तरसम्बन्ध	४३
४.६	उपलब्ध हुने सहजीकरण/सेवा सुविधाहरू	४५

परिच्छेद ५ : सञ्चालन गरिने मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरूको खर्च विश्लेषण

५.१	परियोजनामा प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरूको र खर्च विश्लेषण	४६
५.१.१	कृषि सामग्री आपूर्ति व्यवस्थापन	४६
५.१.२	यान्त्रिकरण सहयोग	४६

५.१.३ भौतिक पूर्वाधार विकास सहयोग	४६
५.१.४ अनुसन्धान-शिक्षा-प्रसार सुदृढीकरण सहयोग	४६
५.१.५ कृषि आधुनिकीकरणका लागि विज्ञहरु सेवा करार	४६
५.१.६ कृषिजन्य उद्योगहरु स्थापना	४७
५.१.७ प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान	४७
५.१.८ कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता	४७
५.१.९ परियोजना संरचना स्थापना, अनुगमन तथा मूल्यांकन	४७
५.२ परियोजना सञ्चालनको लागि १० वर्षे अनुमानित खर्च विवरण	४७

परिच्छेद ६ : अपेक्षित प्रतिफल र अवलम्बन गरिने विधि

६.१ अपेक्षित उपलब्धी	५२
६.२ उपलब्धी नं १ हासिल गर्नका लागि अवलम्बन गरिने विधि	५३
६.३ उपलब्धी नं २ हासिल गर्नका लागि अवलम्बन गरिने विधि	५३
६.४ उपलब्धी नं ३ हासिल गर्नका लागि अवलम्बन गरिने विधि	५३

परिच्छेद ७ : कार्यान्वयन कार्ययोजना

७.१ कार्यान्वयन कार्ययोजना	५४
----------------------------------	----

परिच्छेद ८ : आर्थिक श्रोत व्यवस्थापन, अनुगमन मूल्यांकन तथा दोहोरोपन हटाउने सम्बन्धी व्यवस्था

८.१ आर्थिक श्रोत व्यवस्थापन	५५
८.२ कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	५५
८.३ परियोजनाको दिगोपना र बहिर्गमन रणनीति (Sustainability and Exit Strategy)	५५

परिच्छेद ९ : विविध	५७
--------------------------	----

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ (क) :	आ.व. २०७३/७४ मा ब्लकहरू रहने जिल्लाहरू	५९
अनुसूची १ (ख) :	आ.व. २०७३/७४ मा ब्लकहरू रहने जिल्लाहरू	६०
अनुसूची २ :	आ.व. २०७३/७४ मा जोनहरू रहने जिल्लाहरू	६१
अनुसूची ३ :	आ.व. २०७३/७४ मा सुपर जोनहरू रहने जिल्लाहरू	६२
अनुसूची ४ :	प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने पकेटको विवरण	६३
अनुसूची ५ :	प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने ब्लकको विवरण	६५
अनुसूची ६ :	प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने जोनको विवरण	७०
अनुसूची ७ :	प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने सुपर जोनको विवरण	७२
अनुसूची ८ :	परियोजनाको सञ्चालनबाट विभिन्न वर्षमा सिर्जना हुने क्षेत्रफल उत्पादन र बजार मुल्य	७३
अनुसूची ९ :	परियोजनाको सञ्चालनबाट विभिन्न वर्षमा सृजना हुने रोजगारी	७४
अनुसूची १० :	परियोजना सम्भागमा रहने प्रमुख बालीहरूको परियोजना अवधिको अनुमानित लगानी र प्रतिफल	७५
अनुसूची ११ :	परियोजना सम्भागमा रहने प्रमुख बालीहरूको परियोजना अवधिको अनुमानित क्षेत्रफलको विवरण	७६
अनुसूची १२ :	परियोजना सम्भागमा रहने प्रमुख बालीहरूको परियोजना अवधिको अनुमानित उत्पादन परिमाणको विवरण	७७
अनुसूची १३ :	परियोजना सम्भागमा रहने प्रमुख बालीहरूको परियोजना अवधिको अनुमानित विक्रीयोग्य परिमाणको विवरण	७८
अनुसूची १४ :	परियोजनाको सोच तालिका लजिकल फ्रेमवर्क (Logical Framework).....	७९
अनुसूची १५ :	परियोजना दस्तावेज तयारी कार्यदलको विवरण	८२

तालिकाहरू

तालिका १	: नेपालमा विभिन्न बालीहरूको उत्पादन स्थिति (आ.व. २०७२/०७३).....	२
तालिका २	: नेपालमा कृषि उपजको आयात निर्यात स्थिति (रु. हजारमा) २०७२/७३.....	३
तालिका ३	: परियोजना अवधिमा (१० वर्ष) विकास गरिने न्यूनतम पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनको संख्या..	११
तालिका ४	: विभिन्न समितिहरूको गठन तथा जिम्मेवारी.....	२८
तालिका ५	: परियोजना व्यवस्थापन इकाईमा रहने जनशक्ति विवरण.....	३४
तालिका ६	: जोन कार्यान्वयन इकाईको कर्मचारी विवरण.....	३६
तालिका ७	: सुपरजोन कार्यान्वयन इकाईमा रहने कर्मचारीहरूको विवरण.....	३७
तालिका ८	: परियोजना सम्भागका मुख्य मुख्य विशेषताहरू.....	४२
तालिका ९	: सहजीकरण सेवा सुविधाको विवरण.....	४५
तालिका १०	: परियोजना अवधिभरका लागि प्रस्तावित खर्चको विवरण (रकम रु हजारमा).....	४८
तालिका ११	: परियोजना अवधिभरका लागि विभिन्न खर्चका विधाहरूमा विनियोजित/अनुमानित खर्च विवरण.....	४९

चित्रहरू

चित्र १.	परियोजनाको अवधारणागत ढाँचा.....	१४
चित्र २.	फल्यागसिप कार्यक्रम र परियोजनाको सम्बन्ध.....	१७
चित्र ३.	प्रक्षेपित रूपान्तरण ढाँचा.....	२१
चित्र ४.	परियोजनाका सम्भागहरूको कार्यमुलक अन्तर सम्बन्ध.....	४४

परिच्छेद १ पृष्ठभूमि

१.१ कृषि क्षेत्रको समग्र परिदृश्य

देशको करिब दुई तिहाई जनसंख्या रोजगारी तथा जीविकाको लागि कृषि क्षेत्रमा निर्भर रहेको भएतापनि यस क्षेत्रको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा करिब ३२.५ प्रतिशत (आर्थिक सर्वेक्षण, २०१५) योगदान रहेको छ। साना कृषकहरूको बढी संलग्नता रहेको र निवारहमुखी कृषि प्रणालीबाट गुज्रिरहेकाले कृषि क्षेत्रमा संलग्न श्रमिकहरूको उत्पादकत्व निकै कम रहेको छ भने कृषिमा व्यावसायिकरण एवं विविधिकरण हुन सकेको छैन। आर्थिक रूपले सकृय जनशक्ति दिनानुदिन विदेशिने क्रम बढ्दै जाँदा कृषि क्षेत्रमा बढ्दै गई रहेको श्रम शक्तिको अभाव, कृषि उत्पादनमा बढ्दो उत्पादन लागत, बढ्दो जग्गाको खण्डिकरण तथा घडेरीकरण, उर्वर कृषि भूमिको गैर कृषि प्रयोग, जलवायु परिवर्तनको नकारात्मक प्रभाव, उत्पादनका सामग्रीहरूको अपर्याप्त आपूर्ति, ग्रामीण भौतिक पूर्वाधारहरूको अपर्याप्तता, साना, खण्डित र अव्यवस्थित भू-उपयोगको अवस्था, आवश्यक ज्ञान, प्रविधि तथा श्रमशक्ति सर्वसुलभ नहुनु, कृषि उत्पादन विविधिकरण, प्रतिस्पर्धी र बजारमुखी हुन नसक्नु, जीवनाशक विषादीको सुरक्षित प्रयोगबारे पर्याप्त जानकारी नहुनु, अनुसन्धान, शिक्षा र प्रसार बीचको त्रिपक्षीय सम्बन्धलाई मजबुत तुल्याई अनुसन्धानबाट विकास भएका प्रविधिहरू पर्याप्त मात्रामा विस्तार हुन नसक्नु जस्ता कारणहरूले कृषि क्षेत्रमा आशातित उपलब्धि हासिल हुन सकेको छैन।

देशको भौगोलिक परिवेश, उपलब्ध कृषि शिक्षा तथा अनुसन्धानको अवस्था, उन्नत बीउ विजन, प्रविधि लगायतका उत्पादनका श्रोत साधन, कृषि उद्यमी युवा तथा सिमान्त कृषक वर्गको चाहना, तुलनात्मक लाभ र राष्ट्रिय आवश्यकता तथा नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरेका सन्धि, सम्झौता एवं प्रतिबद्धताहरू, दिगो विकास लक्ष्य २०३०, राष्ट्रिय नीतिहरूमा गरेका प्रतिबद्धतालाई मध्यनजर राख्दै कृषिजन्य उत्पादन एवं व्यापारमा प्रतिस्पर्धा, व्यावसायिकरण, यान्त्रिकरण, विविधिकरणमा जोड दिनुका साथै आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछि परेका वर्गहरूलाई समेत प्राथमिकता दिई सरकारी, सहकारी, निजी साझेदारीको अवधारणा अंगिकार गर्दै कृषि पेशालाई सम्मानजनक बनाई आय तथा रोजगारी सिर्जना, गरिबी न्युनिकरण, सुधारात्मक व्यापार सन्तुलन, दिगो र सन्तुलित विकास, खाद्य तथा पोषण सुरक्षा र कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण मार्फत आर्थिक रूपान्तरण गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई बलियो बनाउनु आजको प्रमुख आवश्यकता रहेको छ।

१.२ कृषि उपजहरूको वर्तमान अवस्था

नेपालको प्रमुख खाद्यान्न बाली मध्ये कुल कृषि गार्हस्थ उत्पादनमा करिब २१ प्रतिशत योगदान रहेको धान बालीको आ.व. २०७२/७३ को वार्षिक उत्पादन करिब ४२ लाख ९९ हजार मे.टन रहेको छ भने उत्पादकत्व ३.१५ मे.टन/हेक्टर रहेको छ (तालिका १) । त्यसैगरि गहुँबालीको उत्पादन करिब १७ लाख ३६ हजार मे.टन रहेको छ भने उत्पादकत्व २.३३ मे.टन/हेक्टर रहेको छ । मकै बालीको उत्पादन करिब २२ लाख ३१ हजार मे.टन रहेको छ भने उत्पादकत्व २.५० मे.टन/हेक्टर रहेको छ । तरकारी बालीको उत्पादन करिब ३६ लाख ४३ हजार मे.टन रहेको छ भने उत्पादकत्व १३.५० मे.टन/हेक्टर रहेको छ । आलु बालीको उत्पादन करिब २७ लाख ८४ हजार मे.टन रहेको छ भने उत्पादकत्व १४.०५ मे.टन/हेक्टर रहेको छ । त्यसैगरी फलफूलको उत्पादन करिब १० लाख ९६ हजार मे.टन रहेको छ भने उत्पादकत्व ९.२१ मे.टन/हेक्टर रहेको छ । माछाको उत्पादन करिब ३७ हजार मे.टन रहेको छ । त्यसैगरि प्रमुख मसला बालीहरूतर्फ अलैंची, अदुवा, बेसार आदि बालीको उत्पादन करिब ४० लाख ६ हजार मे.टन र उत्पादकत्व ६.७९ मे.टन/हेक्टर रहेको छ । त्यस्तै दाल बालीको उत्पादन ५३ हजार मे.टन (उत्पादकत्व १.०८ मे.टन/हेक्टर) र तेलहन बाली तर्फ उत्पादन करिब २ लाख ९ हजार मे.टन र उत्पादकत्व ०.९ मे.टन/हेक्टर रहेको छ । जुट, कपास, चिया, कफी, रेशम कोया, मह र च्याउको उत्पादन पछिल्ला वर्षहरूमा क्रमशः बढ्दै गएको छ (तालिका १) ।

तालिका १ : नेपालमा विभिन्न बालीहरूको उत्पादन स्थिति (आ.व. २०७२/०७३)

क्र.सं.	बाली	क्षेत्रफल(हे.)	उत्पादन (मे.ट.)	उत्पादकत्व (मे.ट. / हे.)	आवश्यकता (मे.ट.)	सन्तुलन
१	धान	१३६२९०८	४२९९०७८	३.१५	६३४७१२५	-२०४८०४७
२	गहुँ	७४५८२३	१७३६८४९	२.३३	७५४१०१	९८२७४८
३	मकै	८९१५८३	२२३१५१७	२.५०	२८४१५१७	-६१००००
४	कोदो	२६६७९९	३०२३९७	१.१३	३२६२६०	-२३८६३
५	जौ	२८३६६	३२८०६	१.१६	३३२२७	-४२१
६	फापर	१०८४२	११६४०	१.०७	३२३०९	-२०६६९
७	आलु	१९८१५०	२७८४००८	१४.०५		
८	माछा		३७४२७			
९	तरकारी	२६९८६७	३६४३२११	१३.५०		
१०	फलफूल *	११९११४	१०९६७७४	९.२१		
११	दाल बाली *	३२६४००	३५३५००	१.०८		
१२	तेल बाली *	२३३०६१	२०९६१२	०.९०		
१३	मसला बाली *	५८९६४	४००६०२	६.७९		

क्र.सं.	बाली	क्षेत्रफल(हे.)	उत्पादन (मे.ट.)	उत्पादकत्व (मे.ट. / हे.)	आवश्यकता (मे.ट.)	सन्तुलन
१४	जुट *	८६४१	१२५४६.५	१.४५		
१५	कपास *	१२२.५	१३७	१.१२		
१६	चिया *	१९२७१	२१३९४	१.११		
१७	कफी *	२३८१	४६३.५	०.१९		
१८	रेशम कोया *	१५५०	३८.५	०.०२		
१९	मह *	१७००००	२०००	०.०१		
२०	च्याउ *		१६७५			

* आ.व. २०७२/७३ को तथ्यांक अद्यावधिक भइनसकेकोले २०७१/७२ को तथ्यांक समावेश गरिएको ।

श्रोत: कृषि विकास मन्त्रालय, २०७२/०७३

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा कुल खाद्यान्न बालीको उपलब्धतालाई गणना गर्दा प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू मध्ये गहुँको उत्पादन जगोडा रहने देखिएतापनि क्रमशः धान, मकै, कोदो, जौ, फापर लगायतका बालीहरूको उत्पादन कम हुने देखिएकोले आयातबाट वा वैकल्पिक खाद्य आचरणबाट व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ । नेपाल तरकारी बालीमा क्रमशः आत्मनिर्भर हुँदै गईरहेको अवस्था रहेको भएता पनि अन्य केही प्रमुख कृषि उपजहरूको वर्षेनी ठूलो मात्रामा आयात भैरहेको छ । नेपालमा आयात भैरहेको मुख्य उपजहरूमा खाद्यान्न, आलु, प्याज, फलफूल, तरकारी, तेलहन, चिया तथा कफी, माछा तथा अन्य जलचर रहेको छ । आ.व. २०७२/७३ मा नेपालबाट रु. १२,३३,२७,४७,००० बराबरका उक्त कृषि उपजहरू विभिन्न मुलुकमा निर्यात भएको र रु. ७५,७६,९५,२४,००० बराबरको कृषि उपजहरू आयात भएको देखिन्छ (तालिका २) ।

तालिका २ : नेपालमा कृषि उपजको आयात निर्यात स्थिति (रु. हजारमा) २०७२/७३

क्र.सं.	वस्तु	निर्यात	आयात	सन्तुलन
१	माछा तथा अन्य जलचर	५९२	९५१,७८१	-९५१,१८९
२	तरकारी	१,५५३,९१५	१५,२०६,३०९	-१३,६५२,३९४
३	फलफूल	२,८४१,४४३	१०,६७५,०२९	-७,८३३,५८६
४	चिया तथा कफी	६,६४३,७७९	४,२००,५२५	२,४४३,२५४
५	खाद्यान्न	१६,८०४	३५,६७०,१२३	-३५,६५३,३१९
६	तेलहन	१,२७६,२१४	९,०६५,७५७	-७,७८९,५४३
'''	जम्मा	१२,३३२,७४७	७५,७६९,५२४	-६३,४३६,७७७

श्रोत: कृषि विकास मन्त्रालय, २०७२/०७३

१.३ कृषि रूपान्तरणको आवश्यकता

२०७२ सालमा जारी भएको नेपालको संविधानले खाद्य सम्बन्धी हकलाई जनताको मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरिसकेको साथै दिगो आत्मनिर्भर एव व्यावसायिक कृषि क्षेत्रको परिकल्पना सहित कृषि विकासको २० बर्षे रणनीति (ADS) (२०१५-२०३५) कार्यान्वयनको क्रममा रहेको छ। विनासकारी भूकम्प र सो पश्चातको असहज पारवाहनबाट सिर्जित परिस्थितिका कारण खाद्यान्न उत्पादन र उपलब्धतामा थप असहजता आउनुका साथै बढ्दो आयात र घट्दो निर्यातले चुलिदै गएको व्यापार घाटाले कृषिमा आश्रित नेपालको समग्र अर्थतन्त्र नै धरासायी बन्दै गईरहेको छ। देशको युवा शक्तिको बढ्दै गएको विदेश पलायनले श्रम शक्तिको अभाव र खेतीयोग्य कृषि भूमि बाँझो रहने क्रम बढिरहेको परिप्रेक्षमा जनताको आधारभूत आवश्यकताका रूपमा रहेको कृषि उपजहरूमा परनिर्भरताको अन्त्य गरि बढ्दो आयातलाई प्रतिस्थापन र निर्यातलाई प्रबर्द्धन गर्नका लागि नेपाल सरकारले जारी गरेको स्वेत-पत्र, कृषि विकासको २० बर्षे रणनीतिका साथै कृषि विकास मन्त्रालयका प्रतिबद्धताहरू २०७२ समेतलाई मध्यनजर राख्दै विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँगको सहभागिता एवं पृष्ठपोषण सहित कृषिको व्यावसायिकरण मार्फत औद्योगिकीकरणमा रूपान्तरणका लागि भौगोलिक सम्भाव्यता र तुलनात्मक लाभका आधारमा छनौट गरिएका क्षेत्र र बालीहरूमा एकीकृत रूपमा सघन कृषि विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आजको प्रमुख आवश्यकता रहेको छ।

१.४ कृषिको आधुनिकीकरण

नेपालको कुल खेतीयोग्य जमीन ३० लाख ९१ हजार हेक्टर रहेको छ। राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ अनुसार नेपालको कृषि जमीनको औसत आकार ०.६८ हेक्टर र प्रति कित्ताको औसत आकार ०.२१ हे. रहेको छ। खण्डिकृत जमीनमा परम्परागत रूपमा निर्वाहमुखी खेती प्रणालीको अवलम्बन गरिँदै आएको र कृषि विकासका लागि भएका सरकारी प्रयासहरू सीमित स्रोत र साधनहरूका कारण एकीकृत रूपमा नभई छरिएर जाने गरेकाले प्रतिफलमुखी हुन सकेका छैन। कृषिलाई नाफामूलक व्यवसायका रूपमा स्थापित गर्न नसक्दा यस क्षेत्रमा लगानीका लागि निजी क्षेत्र र रोजगारीका लागि युवा उद्यमीहरू आकर्षित हुन सकेको छैन। गुणस्तरीय कृषि उत्पादन सामग्रीहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न नसक्नु, कृषि उपज उत्पादनमा यान्त्रिकरण अवलम्बन हुन नसक्नु र कृषि विकासका लागि आवश्यक सिंचाई, कृषि सडक, ग्रामिण विद्युतिकरण, कृषि उद्योगहरूसँगको समन्वयको अभाव रहँदै आएको तथा बजारमुखी उत्पादन हुन नसकेकाले कृषिलाई व्यवसायका रूपमा नभई परम्पराका रूपमा मात्र अवलम्बन गरिँदै आइएको छ।

यिनै पृष्ठभूमिलाई मध्यनजर गर्दै कृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने स्पष्ट मार्गचित्रका साथ कृषि उपजको उत्पादनका लागि आवश्यक प्रविधि तथा उत्पादन सामग्रीको व्यवस्था, बाली/वस्तु उत्पादनमा यान्त्रिकरण, प्रशोधन तथा बजारीकरणको लागि आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्था जस्ता प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाका कृष्याकलाप मार्फत कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरणको परिकल्पना गरिएको छ ।

परियोजना मार्फत कृषिको आधुनिकीकरण के, किन र कसरी ?

पछिल्लो समय नेपालको समग्र कृषि क्षेत्रमा केही आधुनिकीकरणका संकेत र परिदृश्यहरू देखिएका छन् । उन्नत कृषि सामग्रीहरू तथा प्रविधिको प्रयोग, यान्त्रिकरण, बजारमा आधारित कृषि उपज उत्पादन तथा वितरण, कृषि फर्मको नाफा नोक्सानको हिसाब राख्ने प्रचलन आदिलाई कृषि क्षेत्रको समग्र आधुनिकीकरणका प्रारम्भिक संकेतको रूपमा लिन सकिन्छ । कृषि क्षेत्रमा बढ्दो निजी लगानी यसको अर्को संकेत हो । हाल कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरणको प्रक्रियाको थालनी भए पनि समग्र ग्रामिण कृषि अर्थतन्त्रलाई रूपान्तरण गर्ने गरि यो प्रक्रिया तिव्र र बाह्य परिवेश सापेक्ष हुन सकेको छैन । कृषि क्षेत्रको समग्र आधुनिकीकरणको प्रक्रियालाई तिव्र पार्न र बाह्य परिवेशसँग सामन्जस्यता ल्याउन आधुनिक कृषिका निम्न आयामहरूलाई समावेश गरी आधुनिकीकरणको प्रक्रियाको थालनी गर्न यस प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना शुरु गरिएको छ ।

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाले कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरणका लागि निम्न अनुसारका रणनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ ।

१. भूमिको वैज्ञानिक उपयोग
२. आधुनिक कृषि प्रविधिहरूको अवलम्बन
३. कृषिमा यान्त्रिकीकरण
४. कृषि उपजहरूको प्रशोधन तथा बजारीकरण पूर्वाधारहरूको विकास
५. कृषि अनुसन्धान – शिक्षा – प्रसार प्रणालीको सुदृढ समन्वय एवं आधुनिकीकरण
६. प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको अवलम्बन
७. गुणस्तर नियन्त्रण तथा खाद्य स्वच्छता अभिवृद्धि
८. वातावरण परिवर्तन अनुकूलित कृषि प्रणाली अवलम्बन

१.४.१ भूमिको वैज्ञानिक उपयोग

भूमिको वैज्ञानिक उपयोगका लागि माटोको उर्वराशक्ति र बालीको उपयुक्तता अनुसार मुख्यतः निम्न प्रकारले चक्लाबन्दी गरिनेछ ।

- सहकारी खेती
- करार खेती
- लिज खेती
- स्वेच्छिक रूपमा चक्लाबन्दीमा आबद्धता

यी विशेष क्षेत्रहरूमा उत्पादकत्व वृद्धि र दिगो प्रयोगका लागि खण्डिकृत, कम उत्पादकत्व भएका र उपयोगमा आउन नसकेका भूमिहरूमा स्थान विशेषका विशिष्टिकृत बालीहरूमा केन्द्रित गरी एकीकृत रूपमा सामूहिक खेतीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । जग्गा लिजमा दिन चाहने र लिजमा लिन चाहनेहरू सम्बन्धी तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने, आवश्यक सूचना संकलन र जानकारीहरू उपलब्ध गराउनका लागि भूमि करार सूचना केन्द्र (Land Leasing Information Center) सञ्चालन हुनेछ । यसको लागि भूमि करार सूचना केन्द्र सञ्चालन कार्यविधि बनाईने छ ।

१.४.२ आधुनिक कृषि प्रविधिको उपयोग

कृषि प्रविधि अन्तरगत कृषि उत्पादन सामग्री, उत्पादन प्रविधि र प्रशोधन प्रविधिहरू समेटिने छन् । सार्वजनिक वा बजारमुखी निजी प्रविधिहरू (Private Technology) लाई समान रूपमा प्रोत्साहन गर्दै कृषि प्रविधि र पूर्वाधारहरूको आधुनिकीकरण मार्फत आवश्यक प्रविधिहरू विकास गरी उन्नत आधुनिक कृषि प्रविधिहरूमा कृषकहरूको पहुँच वृद्धि गरिनेछ ।

१.४.२.१ कृषि सामग्री

बाली/वस्तुहरूको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि आवश्यक गुणस्तरीय बीउ/बेर्ना, मत्स्य भुराका साथै रसायनिक/प्राङ्गारिक मलको सहज उपलब्धता सुनिश्चित गरिनेछ । उत्पादन वृद्धिका लागि स्थान विशेष उपयुक्त उन्नत र हाइब्रिड बीउहरू व्यापक रूपमा प्रयोग गरिनेछ । निजी र सार्वजनिक निकायहरूको सहकार्यमा गुणस्तरीय बीउ/बेर्ना, माछा भुरा उत्पादन, वितरण र प्रशोधन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । औचित्यका आधारमा परियोजना सञ्चालन हुने स्थानहरूमा कृषि सामग्री डिपोहरू स्थापना गरि कृषि सामग्रीहरूको उपलब्धता सुनिश्चितता गरिनेछ । त्यसैगरि हरेक गा.वि.स.मा बहुउद्देश्यीय आधुनिक नर्सरीहरू स्थापना गरि आवश्यक बीउ बेर्नाहरूको व्यवस्थापन गरिनेछ । कृषि सामग्रीको गुणस्तर सुनिश्चितताका लागि प्रयोगशाला मार्फत प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउनुका साथै अनुगमन तथा गुणस्तर परीक्षणका कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ । उत्पादन वृद्धिका लागि हाइब्रिड बीउको उपलब्धता तथा पहुँच बढाउन National Seed Vision (२०१३-२५) बमोजिम सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट हाइब्रिड जातहरूको विकास गरिनेछ । नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् मार्फत विकास भएका तथा भविष्यमा विकास हुने जातहरूको inbred line लाई निश्चित

कार्यविधि बनाई सो मार्फत निजी क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गरी बीउ उत्पादनमा सहयोग पुऱ्याउनुका साथै कृषकहरूद्वारा रुचाईएका हाइब्रिड जातलाई समेत दर्ता गराउन आवश्यक व्यवस्था गरिने छ ।

१.४.२.२ रासायनिक र प्राङ्गारिक मल व्यवस्थापन

परियोजना क्षेत्रमा सहकारीहरूले रासायनिक मल वितरण गर्ने व्यवस्था अवलम्बन गरिनेछ । निजी एग्रीभेट र अन्य सेवा प्रदायकहरूको हकमा वर्तमानमा रहेको कार्यविधिलाई आवश्यकता अनुसार संसोधन गरी आगामी दिनमा पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनमा रासायनिक मलको बिक्री वितरणमा सहभागी गराउने व्यवस्था गरिनेछ । प्राङ्गारिक मलको हकमा तोकिएको मापदण्ड अनुसार प्राङ्गारिक मल उत्पादन गर्दै आएका र हाल सञ्चालित कम्पनीहरू/सहकारीहरूको उत्पादनलाई पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनमा वढि भन्दा वढि प्रयोग गर्न कृषकहरूलाई उत्साहित गरिनेछ र त्यस्ता कम्पनीहरू/सहकारीहरूले आफ्नो उत्पादनलाई पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनमा बिक्री वितरणको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ । पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनमा यदि वर्तमानमा सञ्चालित कम्पनीहरू/सहकारीहरूबाट प्राङ्गारिक मल उपलब्ध गराउन नसक्ने अवस्था रहेमा थप कम्पनीहरू/सहकारीहरूबाट प्राङ्गारिक मल कारखानाहरू पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनलाई लक्षित गरि स्थापना गर्न पुँजीगत अनुदान उपलब्ध गराईनेछ । प्राङ्गारिक मलको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न नेपाल सरकारले तोकेको गुणस्तर मापदण्ड अनुसार बिक्री वितरण गर्नका लागि उत्पादन, प्रशोधन र प्याकेजिङ्गमा सुधार गर्न निजी तथा सहकारी क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ । गुणस्तर परीक्षण तथा प्रमाणिकरणको लागि प्रयोगशाला सेवाको सुदृढिकरण तथा आवश्यकता अनुसार थप गरिने छ । माटो परीक्षणको आधारमा बालीअनुसार सन्तुलित मलखादको प्रयोगमा ध्यान दिइने छ ।

१.४.२.३ उत्पादन प्रविधि

उत्पादनका Package of Practices विकास र प्रसारका लागि प्रत्येक विशिष्टिकृत उत्पादन क्षेत्रमा कम्तिमा १ हेक्टर क्षेत्रफलमा उन्नत प्रविधि प्रदर्शन तथा सिकाई केन्द्र (Demonstration and Learning Center) को रूपमा विकास गरिनेछ । कृषि उत्पादनका विभिन्न प्रविधिहरूको प्रभावकारी प्रसार तरिकाहरू जस्तै: सहभागितात्मक प्रदर्शनको अवलम्बन तथा प्रविधि प्रसारका लागि सूचना प्रविधिको समेत व्यापक उपयोग गरिनेछ । यस्ता प्रविधिहरूको प्रसार र कृषकहरूले ग्रहण गर्नका लागि सहभागितात्मक व्यावसायिक उत्पादन प्रविधि प्रदर्शन र स्थलगत व्यवहारिक तालिमहरूको माध्यम अवलम्बन गरिनेछ ।

१.४.३ कृषि यान्त्रिकरण

कृषिमा बढ्दो श्रम शक्तिको अभावलाई सम्बोधन गर्न र उत्पादन लागत घटाउँदै कार्य दक्षतामा अभिवृद्धि गरि कृषिलाई नाफामुखी व्यवसायको रूपमा स्थापित गर्न कृषि क्षेत्रमा यान्त्रिकरणको अत्यन्तै महत्व रहेको छ । यस परियोजना मार्फत परियोजनाका सबै सम्भागहरूमा बाली अनुसारका आवश्यक मेशिनरीहरूको सेट सहितको Custom Hiring Center सञ्चालन गरि यान्त्रिकरण प्रबर्द्धन गरिनेछ । Small Farm Machinery उत्पादन केन्द्रहरू स्थापना र सबलीकरण समेतमा सहयोग पुऱ्याइनेछ । कृषि विकास रणनीतिमा व्यवस्था भए बमोजिमका सामुदायिक कृषि प्रसार सेवा केन्द्र (CAESC) स्थापना भए पश्चात Custom Hiring Center लगायतका अन्य केन्द्रहरूको व्यवस्थापन र नियमन CAESC मातहतमा रही हुनेछ ।

१.४.४ पूर्वाधार विकास

कृषिको रूपान्तरणका लागि पूर्वाधार विकास तर्फ मूलतः सिंचाई पूर्वाधार, बजार पूर्वाधार, प्रशोधन केन्द्र, Food Testing, Soil Testing, Plant Quarantine Laboratories र सडक पूर्वाधारहरूलाई यस परियोजनाले विशेष महत्व दिएको छ । साथै विद्यमान रहेका कृषि फार्म केन्द्र, प्रयोगशाला तथा अनुसन्धान केन्द्रहरूको सुदृढीकरण गरी उत्पादन सामाग्रीको उपलब्धता सुनिश्चित गरिनुका साथै प्रयोगशाला सेवाको पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि गरिनेछ ।

१.४.४.१ सिंचाई पूर्वाधार विकास

साना सिंचाई प्रणाली निर्माण र सञ्चालनका लागि कृषक समूह, कृषि सहकारीहरू, उपभोक्ता समूहहरू मार्फत निर्माण गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ भने ठूला सिंचाई संरचनाहरू सिंचाई मन्त्रालय मार्फत निर्माण गर्दै लगिनेछ । पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनमा सिंचाईको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्न निजी तथा सहकारी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गरि व्यावसायिक सिंचाई प्रणाली विकासमा समेत सिंचाई नीतिको परिधि भित्र रहि जोड दिईनेछ । पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनमा आधुनिक सिंचाई प्रणालीहरू (ड्रिप, स्प्रिङ्गलर, आदि) को स्थापना मर्मत, सम्भार तथा सञ्चालनको सेवा उपलब्ध हुने गरि सिंचाई सेवा केन्द्रहरूको स्थापना गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।

१.४.४.२ पोष्ट हार्भेष्ट केन्द्र

सरकारी-सहकारी र निजी क्षेत्रहरूसँगको सहकार्यमा पोष्ट हार्भेष्ट सेवा केन्द्रहरू स्थापनाका लागि पुँजीगत अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ । यस्ता सेवा केन्द्रहरूमा संकलन केन्द्र, उपजहरूको प्राथमिक प्रशोधन, प्याकेजिङ्ग एवं भण्डारण सेवा लगायतका सेवाहरू एकीकृत रूपमा उपलब्ध हुनेछ । कृषि विकास रणनीतिमा व्यवस्था भए बमोजिमका सामुदायिक कृषि प्रसार सेवा केन्द्र (CAESC) स्थापना

भए पश्चात Post Harvest Service Center लगायतका अन्य केन्द्रहरूको व्यवस्थापन र नियमन CAESC मातहतमा रही हुनेछ ।

१.४.४.३ कृषि बजार सेवा पूर्वाधारहरू

कृषि पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनहरूमा सम्भाव्यताको आधारमा कृषि उपज संकलन केन्द्रहरू, हाट बजारहरू, ठूला कृषि बजारहरू र एग्रि मार्टको निर्माण गर्न पुँजीगत अनुदान दिईनेछ । कृषि उपजहरूको सहज बजारीकरणका लागि कृषि बजार सूचना प्रणालीको उपयोग गरिनेछ । कृषकहरूलाई कृषि वस्तुहरूको माग, आपूर्ति, मूल्य र सम्भाव्य बजारका सम्बन्धमा सूचना प्रदान गर्नका लागि आधुनिक सूचना प्रविधिहरूको प्रयोग गरिनेछ । Plant/food quarantine पूर्वाधारहरूको विकास गरिनेछ । साथै विभिन्न नाकाहरूमा रहेका Plant/food quarantine laboratories हरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप विकास एवं सुदृढीकरण गरि कृषि व्यापारलाई प्रबर्द्धन गरिनेछ । विशिष्ट उत्पादन क्षेत्रमा खाद्य गुणस्तर मापन र माटो परीक्षण पूर्वाधारहरू विकास गरिने छ ।

१.४.४.४ सडक पूर्वाधारहरू

विशिष्टकृत कृषि उत्पादन क्षेत्रहरू सञ्चालन हुने क्षेत्रमा यातायातको पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने गरी सामाजिक प्रोत्साहनको अवधारणा अनुसार सडक पूर्वाधारको विकासमा टेवा पुऱ्याइने छ ।

१.४.५ कृषि अनुसन्धान — शिक्षा — प्रसारको सम्बन्धको समन्वय तथा आधुनिकीकरण

कृषि अनुसन्धान केन्द्रहरू र फार्म केन्द्रहरू सुदृढीकरण र सबलिकरण गरिनेछ । यस्ता अनुसन्धान केन्द्रहरूलाई विशिष्टकृत क्षेत्रहरूको भूगोल र बाली उपयुक्त Basic and Adaptive Research मा केन्द्रित गर्नका लागि आवश्यक सुधारका लागि सहयोग उपलब्ध गराईनेछ, भने विद्यमान फार्म/केन्द्रहरू मार्फत उक्त विशिष्टकृत क्षेत्र लगायत कमाण्ड क्षेत्रहरूमा सेवा विस्तारका लागि आवश्यक बीउ/बेर्ना, विरुवा, माछा भुराको मुल श्रोत केन्द्रका रूपमा विकास गर्दै पूर्ण क्षमतामा सञ्चालनका लागि उत्पादनका आधारमा प्रोत्साहन अनुदान वृद्धि हुने गरि सहयोग उपलब्ध गराईनेछ । माटो परीक्षण गरि उर्वराशक्ति र सो माटोमा खेती गर्न उपयुक्त बालीको विवरण सहितको माटो परीक्षण कार्ड उपलब्ध गराउनका लागि घुम्टि माटो परीक्षण प्रयोगशालाहरू प्रयोगमा ल्याईनेछ ।

यस परियोजनाको उद्देश्य हासिल गर्ने प्रयोजनका लागि कार्यविधि बनाई कृषि विश्वविद्यालय तथा कलेजहरूलाई Acedemic प्रयोजनको लागि अनुसन्धान तथा प्रसार अनुदान उपलब्ध गराइनेछ । त्यसैगरी, विशिष्टकृत उत्पादन क्षेत्रहरूमा (जोन र सुपरजोनहरू) अनुसन्धान, शिक्षा र प्रसार इकाईको स्थापना गरि CAESC सँगको समन्वयमा निश्चित कार्यविधिको आधारमा सञ्चालन गरिनेछ

भने कृषि कलेज र विश्वविद्यालयहरुबाट उत्पादित जनशक्तिलाई Intern को रूपमा तथा प्रविधि प्रसारमा सोही उत्पादन क्षेत्रमा परिचालन गरिनेछ ।

१.४.६ प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको अवलम्बन

तोकिएको क्षेत्रफलमा तोकिएको बालीको तोकिएको परिमाण वा सोभन्दा बढी उत्पादन गर्ने तथा बहुवर्षिय बालीहरुको हकमा थप क्षेत्र विस्तारका आधारमा कृषक, कृषि उद्यमी, समूह र कृषि सहकारीहरुलाई प्रतिफलमा आधारित तोकिए बमोजिमको कार्यविधि अनुसार प्रोत्साहन अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

१.४.७ गुणस्तर नियन्त्रण तथा खाद्य स्वच्छता स्थापना

घुम्टी प्रयोगशालाहरुको प्रयोग, अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता प्राप्त ल्याबहरुको स्थापना, केन्द्रियस्तरमा/मुख्य बजार केन्द्रहरुमा विषादी द्रुत परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना, GAP, GMP तथा HACCP RMP जस्ता खाद्यस्वच्छताका मापदण्डहरु औचित्यका आधारमा लागु गर्ने गरि कार्य गर्ने र सोही बमोजिम स्वच्छता एवम् गुणस्तर प्रमाणिकरणको व्यवस्था मिलाई नेपालका कृषि तथा खाद्य वस्तुहरुको उत्पादनलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रवेश गराउने कृयाकलापहरु सञ्चालन गरिनेछन् ।

१.४.८ वातावरण परिवर्तन अनुकूलित कृषि प्रणाली अवलम्बन

जलवायु परिवर्तनले कृषि क्षेत्रमा पारेको प्रभावका सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा अध्ययन गरी सकारात्मक प्रभावलाई उपयोग गर्ने गरि कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । साथै वातावरण परिवर्तनले कृषि क्षेत्रमा पारेको नकारात्मक प्रभावलाई न्यूनीकरण गरी वातावरण परिवर्तन अनुकूलित कृषि प्रणालीको विकासको लागि अनुसन्धान, शिक्षा र प्रसारका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिनेछ ।

१.५ विशिष्टकृत कृषि प्रणाली विकास

यस परियोजना अन्तर्गत कृषि भूमिको उर्वरा शक्ति, बाली उत्पादन क्षमता र स्थानीय सम्भाव्यताको आधारमा विशिष्टकृत कृषि उत्पादन क्षेत्रलाई पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोनमा वर्गिकरण गरिनेछ । परियोजना सञ्चालनको प्रथम वर्षमा प्रत्येक जिल्लामा कम्तिमा १० हेक्टरका तोकिएका संख्यामा कुल २१०० साना व्यावसायिक केन्द्र (पकेट)हरु, १०० हेक्टरका प्रत्येक जिल्लामा २ वटा कृषि उत्पादन ब्लकहरु गरी जम्मा १५० ब्लकहरु, ५०० हे. क्षेत्रफलका ३० वटा व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्रहरु (जोन) र प्रत्येक प्रदेशमा १००० हे. क्षेत्रफलका १ वटाका दरले ७ वटा वृहत व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक केन्द्र (सुपर जोन)

स्थापना गरिनेछ । परियोजना अवधिभरमा यस्ता पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनको संख्यामा क्रमशः वृद्धि गर्दै न्यूनतम १५ हजार पकेटहरू, १५०० ब्लकहरू, ३०० जोनहरू र २१ सुपर जोनहरू स्थापना गरिनेछ । यस परियोजनाका सरोकारवालाहरूको उत्प्रेरणा र सहभागिता तथा सञ्चालित कार्यक्रमको सफलताका आधारमा विशिष्टिकृत कृषि उत्पादन क्षेत्रहरूको संख्या तथा क्षेत्रफल वृद्धि गर्दै लगिनेछ । बढ्दो शहरीकरणलाई सम्बोधन हुन सक्ने गरि शहरी खेती (Urban Agriculture), पोषण सुरक्षालाई सम्बोधन हुने गरि घर बगैँचा (Home Garden), करेसाबारी (Kitchen Garden) र सिमान्तकृत जमीनको सदुपयोगका लागि बगर खेती लगायतका कार्यक्रमहरू समेत सम्भाव्यता अनुसार समावेश गर्न सकिनेछ । विशिष्टिकृत कृषि उत्पादन क्षेत्रहरूको विस्तृत विवरण तालिका ३ मा दिइएको छ ।

तालिका ३ : परियोजना अवधिमा (१० वर्ष) विकास गरिने
न्यूनतम पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनको संख्या

क्र.सं.	विवरण	संख्या										जम्मा
		आ.व. २०७३/ ७४	आ.व. २०७४/ ७५	आ.व. २०७५/ ७६	आ.व. २०७६/ ७७	आ.व. २०७७/ ७८	आ.व. २०७८/ ७९	आ.व. २०७९/ ८०	आ.व. २०८०/ ८१	आ.व. २०८१/ ८२	आ.व. २०८२/ ८३	
१	पकेट	२१००	१४३३	१४३३	१४३३	१४३३	१४३३	१४३३	१४३३	१४३४	१४३४	१५०००
२	ब्लक	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	१५००
३	जोन	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३००
४	सुपरजोन	७	१	१	१	१	२	२	२	२	२	२१
	जम्मा	२२८७	१६१४	१६१४	१६१४	१६१४	१६१५	१६१५	१६१५	१६१६	१६१६	१६८२१

परिच्छेद २
परियोजना परिचय

२.१ परियोजनाको परिचय

नाम:	प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना
परियोजनाको अवधि:	२०७३ श्रावण -२०८२ असार (१० वर्ष)
परियोजना अवधिभरको कुल अनुमानित लागत:	रु. १ खर्व ३० अर्व ७४ करोड २० लाख
आ.व. २०७३/७४ को बजेट:	रु. ५ अर्व ७८ करोड ६२ लाख ७५ हजार

२.२ परियोजनाका सम्भागहरू

१. साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट) विकास कार्यक्रम
२. व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक) विकास कार्यक्रम
३. व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (जोन) विकास कार्यक्रम
४. वृहत व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक केन्द्र (सुपरजोन) विकास कार्यक्रम

२.३ परियोजना सञ्चालनको अवधारणा

- २.३.१ कृषियोग्य जमीनको चक्लाबन्दी
- २.३.२ विशिष्टिकृत व्यावसायीकरण
- २.३.३ उन्नत प्रविधि र गुणस्तरीय पूर्वाधार विकास
- २.३.४ अन्तर्राष्ट्रियरूपमा बजारमा प्रतिस्पर्धी कृषि र औद्योगिकरण
- २.३.५ उपलब्धीमा आधारित सहजीकरण (Smart Output based Facilitation)

२.४ परियोजना सञ्चालन गर्ने निकाय

नेपाल सरकार, कृषि विकास मन्त्रालय ।

सहयोगी निकायहरू:

- अर्थ मन्त्रालय
- सिंचाई मन्त्रालय
- वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालय
- उद्योग मन्त्रालय

- वाणिज्य मन्त्रालय
- संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
- उर्जा मन्त्रालय
- पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय
- शहरी विकास मन्त्रालय
- भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय
- शिक्षा मन्त्रालय

२.५ परियोजनाको सोच, लक्ष्य एवं उद्देश्य

२.५.१ सोच

कृषिमा आधारित अर्थतन्त्रबाट कृषिजन्य उद्योगमा रूपान्तरित आधुनिक, व्यावसायिक, दिगो एवं आत्मनिर्भर कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने ।

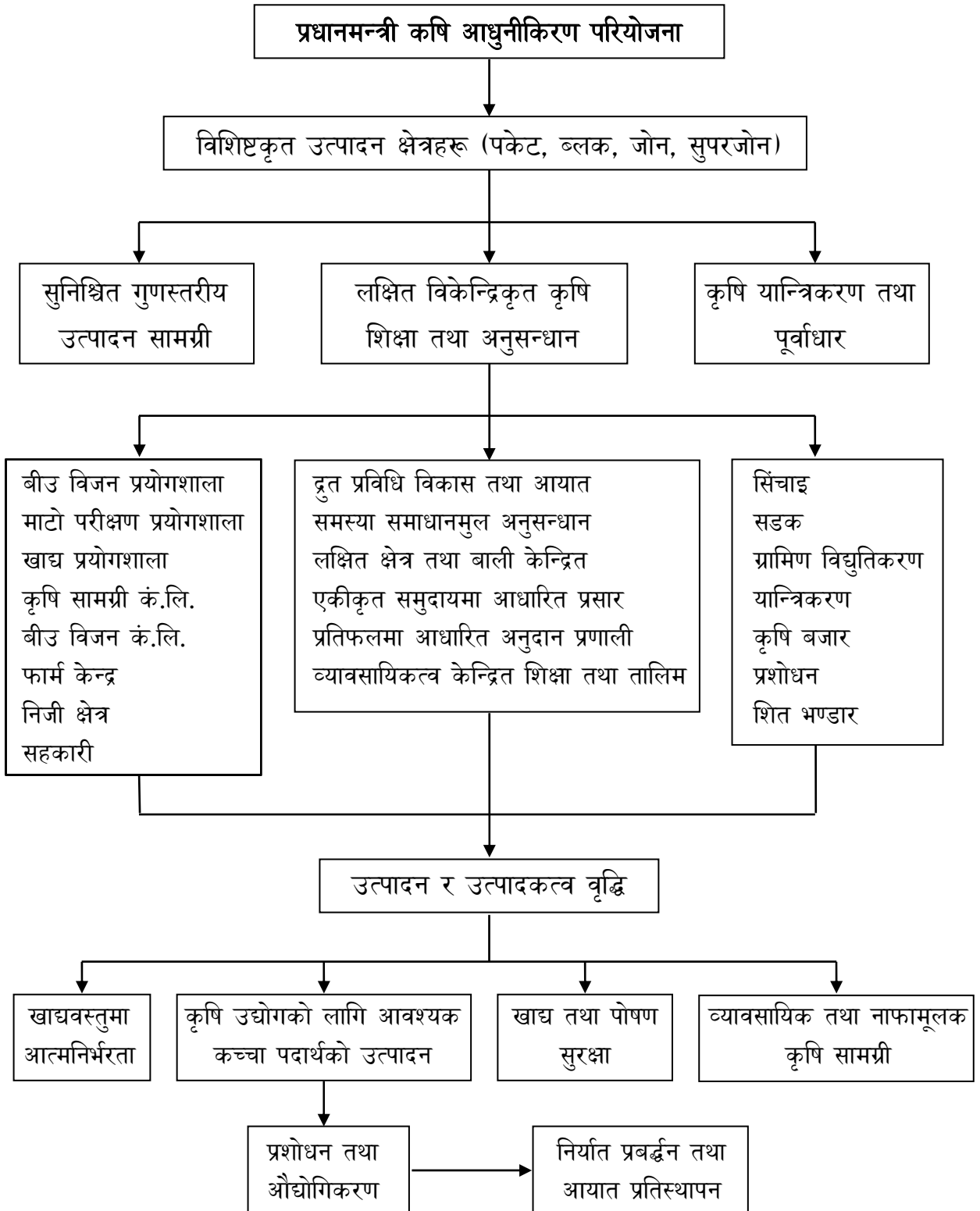
२.५.२ लक्ष्य

समग्र कृषि मूल्य श्रृंखलाका अवयवहरूको एकीकृत संयोजन र परिचालन मार्फत खाद्य पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्दै कृषि औद्योगिकरण उन्मुख दिगो आर्थिक अवसरहरू सृजना गरि राष्ट्रको समग्र विकासमा टेवा पुऱ्याउने ।

२.५.३ उद्देश्यहरू

१. प्रमुख कृषि उपजहरूको विशिष्टीकृत क्षेत्रहरू निर्माण गर्ने,
२. निर्यातयोग्य कृषि वस्तुहरूको मूल्य अभिवृद्धि गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
३. कृषिलाई सम्मानजनक नाफामुखी व्यवसायका रूपमा विकास गर्दै रोजगारीका अवसरहरू सृजना गर्ने, र
४. बहुसरोकारवाला निकायहरू बीचको कार्यमूलक समन्वय मार्फत प्रभावकारी सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्ने ।

२.६ अवधारणागत ढाँचा (Conceptual Framework)

चित्र १. परियोजनाको अवधारणागत ढाँचा

२.७ विद्यमान नीतिगत व्यवस्था र परियोजना बीचको अन्तरसम्बन्ध

२.७.१ चौधौँ त्रिवर्षिय योजना र प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना बीचको अन्तरसम्बन्ध चौधौँ त्रिवर्षिय योजनाको कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित निम्न उद्देश्यहरु हासिल गर्न यस परियोजनाले सहयोग पुऱ्याउने छ ।

- कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास
- तुलनात्मक लाभ हुनसक्ने आधारभूत खाद्यवस्तुको उत्पादनमा आत्मनिर्भरताहासिल
- कृषि क्षेत्रको अतिरिक्त श्रमशक्तिलाई कृषि तथा गैरकृषिमा आधारित सेवा र उद्योग क्षेत्रतर्फ आकर्षित गरी यस क्षेत्र माथिको निर्भरता कम गर्ने

२.७.२ **Zero Hunger Challenge National Action Plan (२०१६-२०२५) परियोजना**
Zero Hunger Challenge National Action Plan (2016-2025) का ५ स्तम्भहरु मध्ये चौथो स्तम्भ (साना कृषकहरुको उत्पादकत्व र आमदानी वृद्धि गर्ने) लाई सम्बोधन गर्नका लागि यस परियोजनाले सहयोग पुऱ्याउने छ ।

२.७.३ कृषि विकास रणनीति (ADS) र प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना बीचको अन्तरसम्बन्ध

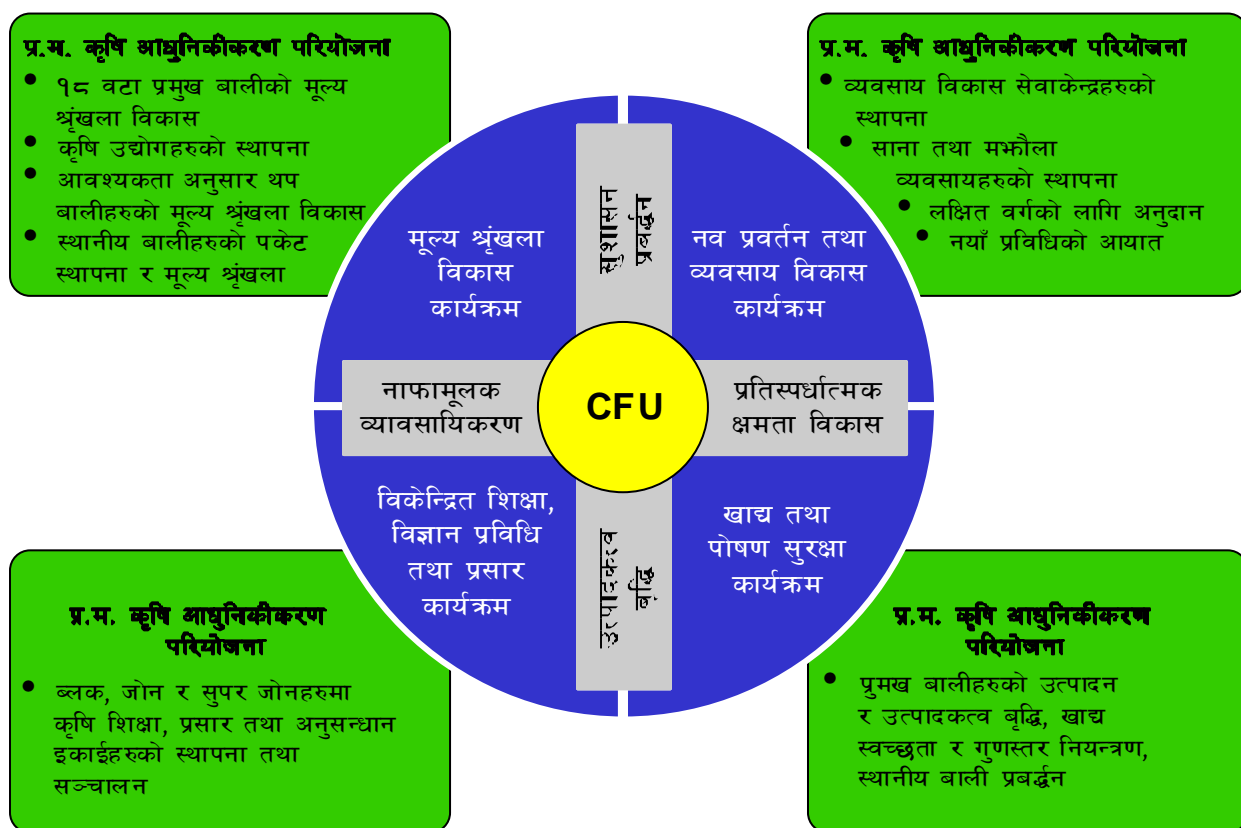
नेपालको समग्र कृषि क्षेत्रको विकासका लागि दिगो आत्मनिर्भर एवं व्यावसायिक कृषि क्षेत्रको परिकल्पना सहित कृषि विकासको २० बर्षे रणनीति (ADS) (२०१५-२०३५) कार्यान्वयनको क्रममा रहेको छ । ADS को मूलअवधारणा ढाँचा (Conceptual Framework) बमोजिम समाजको हालको कृषि क्षेत्रमा आधारित आर्थिक संरचनाबाट सेवा र उद्योग क्षेत्रमा आधारित हुने किसिमले परिवर्तित भई हुने कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण हो । आर्थिक वृद्धिलाई गति दिने, जीवनस्तरलाई माथि उकास्ने र खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा योगदान दिने आत्मनिर्भर, दिगो, प्रतिस्पर्धी तथा समावेशी कृषि क्षेत्र ADS को सोच रहेको छ । ADS को सोच (Vision) हासिल गर्नलाई चार रणनीतिक अवयवहरु- सुशासन, उत्पादकत्व, नाफामुलक व्यवसायिकरण र प्रतिस्पर्धी क्षमताद्वारा द्रुत विकास गरिने उल्लेख छ । जसमा प्रतिस्पर्धी क्षमता, दीगोपन (प्राकृतिक श्रोत साधन तथा आर्थिक दुबै), निजी तथा सहकारी क्षेत्रको विकास र पूर्वाधारको सन्जाल (उदाहरणका लागि कृषि सडक, संकलन केन्द्रहरु, प्याकेजिंग घरहरु, बजार केन्द्रहरु), सूचनाका पूर्वाधार तथा सूचना सञ्चार प्रविधि र उर्जा पूर्वाधारहरु (उदाहरणका लागि ग्रामिण विद्युतीकरण, नविकरणीय एवं वैकल्पिक उर्जाका श्रोतहरु) मार्फत कृषि विकासलाई अगाडि बढाइने उल्लेख छ । ADS समग्र कृषि क्षेत्रको मार्गदर्शक रणनीति भएकाले यसको माथि उल्लेखित मुल मर्म अनुसारका लक्ष्यहरु हासिल गर्नका लागि कृषि क्षेत्रलाई प्रत्यक्ष रूपमा उद्योगसँग आबद्ध गराई मूल्य श्रृंखलाका सम्पूर्ण अवयवहरुको समुचित संयोजन र

बहुसरोकारवाला निकायहरूसँगको निकटतम सम्बन्ध मार्फत कृषिको औद्योगिकरण र व्यावसायिकरणका लागि यस परियोजना तर्जुमा भएकाले पुर्ण रूपमा ADS को रणनीतिक उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउन यो परियोजना लक्षित गरिएको छ ।

कृषि विकास रणनीतिको रणनीतिक अवयवहरू फल्यागसीप कार्यक्रमहरू र प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाका बीचको सम्बन्धलाई चित्र २ मा देखाईएको छ । उक्त चित्रमा देखाए अनुसार यस परियोजनाले ४ वटै फल्यागसीप कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनेछ । कृषि विकास रणनीतिको महत्वपूर्ण फल्यागसीप कार्यक्रम मूल्य श्रृंखला विकास कार्यक्रम अन्तर्गत यस परियोजनाबाट पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनहरूको स्थापना गरि प्रथम वर्षमै १८ वटा कृषि उपजका मूल्य श्रृंखला विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । आगामी दिनमा थप अन्य बालीहरूका मूल्य श्रृंखला समेत सञ्चालन गरिनेछन् । परियोजनाले पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनहरूमा मूल्य श्रृंखलाका सबै सरोकारवालाहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरि व्यवस्थापन समितिहरूको गठन गरि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने नीति लिइएको छ । जसले बाली विशेषका एलाईन्सहरू गठन गरि राष्ट्रिय रूपमा लक्षित बालीको मूल्य श्रृंखला विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहयोग पुऱ्याउने छ ।

त्यस्तै कृषि विकास रणनीतिको दोश्रो महत्वपूर्ण कार्यक्रम विकेन्द्रित कृषि शिक्षा तथा प्रसार कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्न जोन र सुपरजोनहरूमा कृषि शिक्षा, अनुसन्धान तथा प्रसारलाई एकीकृत रूपमा सञ्चालन गरिनेछ भने पकेट र ब्लकहरूमा समुदायमा आधारित कृषि प्रसार सेवाका गतिविधि सञ्चालन गरिनेछ । पकेट र ब्लकहरूमा एक गा.वि.स. एक प्राविधिकको अवधारणा अनुरूप हाल नियुक्त गरिएका कृषि प्राविधिकहरूलाई अधिकतम परिचालन गर्ने र कृषि विकास रणनीतिमा व्यवस्था भए बमोजिमका सामुदायिक कृषि प्रसार सेवा केन्द्र (CAESC) स्थापना भए पश्चात समुदायले नै कृषि प्राविधिकहरू मार्फत कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नेछन् । कृषि विकास रणनीतिमा व्यवस्था भए अनुसार यस परियोजनाले प्रत्येक प्रान्तमा स्थापना गरिएका सुपरजोनहरूलाई प्रत्यक्ष टेवा पुग्ने गरि कृषि कलेज/शैक्षिक संस्थाहरूको स्थापना गर्न सहयोग गर्नेछ । ती कलेज/शैक्षिक संस्थाहरूमा प्रान्तीय आवश्यकता तथा सुपरजोनहरूको लक्ष्यलाई केन्द्रित गरि अध्ययनहरू सञ्चालन हुनेछन् । यस्तै कृषि स्नातकहरूलाई ईन्टर्नको रूपमा सेवा प्रदान गर्न व्यवस्था गरिएको हुँदा यसले कृषि शिक्षालाई प्रत्यक्ष रूपमा कृषि प्रसारसँग जोडनेछ । यसरी कृषिको विशिष्टीकरण सङ्गै आवश्यक पर्ने आधुनिक कृषि प्रसार, विकेन्द्रित कृषि शिक्षा र अनुसन्धानलाई एकीकृतरूपमा उपयोग गर्ने नीति परियोजनाले लिएको छ । कृषि विकास रणनीतिको तेश्रो फल्यागसीप कार्यक्रम नवप्रवर्तन तथा कृषि उद्यमशिलता कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्न पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनहरूमा प्रविधि केन्द्रहरू, नवप्रविधि केन्द्रहरू, उद्यमशिलता विकास, कृषि उपजहरूको प्रशोधन तथा वस्तु उत्पादन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछन् । पकेट ब्लक जोन र सुपरजोनहरूमा कृषिसँग सम्बन्धित साना तथा मझौला व्यवसायहरू सञ्चालन गर्न सहकारी निजी क्षेत्र तथा लक्षित समूहहरू, युवा, महिला तथा विपन्न वर्गहरूको लागि अनुदानको व्यवस्था गरिएको छ । कृषि विकास

रणनीतिको चौथो महत्वपूर्ण फल्यागशीप कार्यक्रम खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्न यस परियोजनाले पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनहरूमा समग्र कृषिको उत्पादन वृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरि स्थानीय स्तर र राष्ट्रिय स्तरमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षालाई सुनिश्चित गर्ने गरि गतिविधिहरू सञ्चालन गर्नेछ । पोषण सुरक्षाले महत्वपूर्ण देखिएका स्थानीय बालीहरूको पकेट र ब्लक उत्पादन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा प्रबर्द्धन गर्ने कार्यक्रमहरू लक्षित गरिएको छ । पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनको उत्पादनको गुणस्तरीयता कायम गर्न घुम्ती प्रयोगशाला सेवाहरू सुनिश्चित गरिएको छ जसले खाद्य स्वच्छता गुणस्तर कायम गरि खाद्य तथा पोषण सुरक्षालाई सुनिश्चित गर्न टेवा पुग्नेछ । यसरी प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण आयोजनाका परियोजना निर्देशक, कृषि विकास मन्त्रालयको कृषि विकास रणनीति कार्यान्वयन सहायता इकाई (ADSISU) र फलागशीप मेनेजरहरूको आपसी समन्वयमा यो परियोजनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुनेछन् ।

चित्र २. फल्यागशीप कार्यक्रम र परियोजनाको सम्बन्ध

२.८ परियोजनामा जोखिम तथा अनुमान

प्रस्तावित परियोजनामा संभावित जोखिमका क्षेत्रहरू र तिनका निराकरणका उपायहरू निम्नानुसार पहिल्याइएका छन् ।

- राज्य पुनर्संरचनाको क्रममा प्रान्तीय तथा स्थानीय प्राथमिकता परिवर्तन हुन गई कुनै प्रान्त वा स्थानीय निकायले परियोजनाको हालको मोडेल उपयोग नगरी अन्य मोडेलमा गएमा वा जान चाहेमा परियोजनाको प्रक्षेपित उपलब्धी हासिल हुन नसक्ने र यो जोखिम कम गर्नका लागि प्रान्तीय सरकारहरूको गठन भइसकेपछि प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाका कृषाकलापहरूलाई हस्तान्तरण गरिने छ । केन्द्रबाट सशर्त अनुदानका रूपमा यस परियोजनाका कृषाकलापहरूका लागि बजेट उपलब्ध गराइने छ ।
- बदलिंदो राजनीतिक परिवेश र सरकार परिवर्तनसंगै परिवर्तन हुने प्राथमिकताले आयोजनाको कार्यान्वयनमा नकारात्मक असर पार्न सक्ने हुँदा यसको जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्नको लागि परियोजना निर्देशकले स्वयं परियोजनामा जनशक्तिहरूको चयन गर्ने र कार्यसम्पादन सन्तोषजनक रहेको अवस्थामा कम्तीमा तीन वर्षसम्म सो जनशक्तिलाई परिवर्तन गर्न नपाइने व्यवस्था गरिनेछ ।
- जलवायु परिवर्तनको कारण आउन सक्ने प्राकृतिक विपदहरूले लक्षित क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्वमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने हुँदा यसलाई न्युनिकरण गर्नको लागि अनिवार्य बाली विमाको व्यवस्था, अनुसन्धानमार्फत स्थानीय स्तरमै जलवायु अनुकूलन प्रविधिहरूको विकास गरी कृषकहरूलाई हस्तान्तरण गरी सञ्चालन गरिनेछ ।
- आयोजनाको समयमानै सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति र कार्यान्वयनको लागि प्राप्ति नहुने अवस्थाबाट उत्पन्न हुने जोखिम कम गर्न समयमा नै कार्यान्वयन तालिका निर्माण गरी सो अनुसार कार्यान्वयन प्रक्रियामा लगिनेछ । प्रत्येक वर्ष बजेट सुनिश्चितताको लागि सैद्धान्तिक रूपमा प्रक्षेपित बजेट स्वीकृतिका लागि यसैसाथ संलग्न छ ।
- खुलाबजार अर्थतन्त्रमा कार्यरत वर्तमान अवस्थामा अन्य छिमेकी देशहरूमा हुन सक्ने अनुदान नीतिको फेरबदलले लक्षित क्षेत्रको उत्पादनको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा हास आउन सक्ने जोखिमलाई न्युनिकरण गर्न उत्पादन क्षेत्रहरूमा दिइने अनुदानलाई समय सापेक्ष बनाउँदै लगिने छ र उत्पादन क्षेत्रहरूको निर्माण गर्दा तुलनात्मक लाभका बालीहरूलाई प्राथमिकता दिइने छ ।
- दीर्घकालिन कृषि योजनाले अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न नसक्नुमा कार्यान्वयन थलोमा कमजोर समन्वय रहेकोमा यस परियोजनामा पनि समन्वयको अवस्था कमजोर हुनसक्ने जोखिम

रहेको छ । यसलाई निराकरण गर्न उद्योग, सिंचाइ, वन जस्ता कार्यक्रमका लागि परियोजनाबाटै बजेट उपलब्ध हुने तथा योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन कृषकहरूले नै गर्ने हुनाले यस्तो जोखिम कम हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

२.९ जलवायु परिवर्तन र परियोजनाका लक्ष्यहरू

नेपालको कृषि क्षेत्र जलवायु परिवर्तनको उच्च जोखिममा रहेको क्षेत्र हो । कृषि क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक तथा सकारात्मक असरहरू देखिन शुरू गरेका छन् । यस परियोजनाले लक्षित गरेका पकेट, ब्लक, जोन, सुपरजोनहरूमा जलवायु परिवर्तनको असर पर्ने निश्चित प्रायः छ । यस परियोजनाले जलवायु परिवर्तनको सन्दर्भमा छुट्टै खालको पद्धति अवलम्बन गरेको छ ।

- पकेट र ब्लकहरू बनाउँदा कृषकहरूलाई climate smart farming गर्ने गरी उत्प्रेरित गर्ने र सोही अनुसार प्रविधि सहूलियत उपलब्ध गराउने व्यवस्था परियोजनामा गरिएको छ ।
- उत्पादन क्षेत्रहरूमा green house gases कम उत्पादन गर्ने प्रविधिहरू अपनाउन कृषकहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने, सुपरजोनमा अनुसन्धान इकाई पनि स्थापना हुने हुनाले जलवायु अनुकूलन हुने प्रविधिहरू अनुसन्धान गरि कृषकहरूलाई हस्तान्तरण गरिने छ ।
- जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न हुने जोखिम कम गर्न लक्षित उत्पादन केन्द्रहरूमा बाली विमाको व्यवस्था अनिवार्य गरिएको छ ।
- पकेट र block हरूमा प्राङ्गारिक उत्पादन गर्न चाहने कृषकहरूलाई सोही अनुसारको सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको छ ।

२.१० बढ्दो शहरीकरण तथा परियोजनाका कार्यक्रमहरू

नेपालमा तिब्र रूपमा ठूला शहरी केन्द्रहरूको विकास भईरहेकोले गर्दा त्यस्ता केन्द्रहरूमा कृषिजन्य उत्पादनहरूको माग निरन्तर बढ्दै गएको छ । यस परियोजनाले साना तथा ठूला शहरी केन्द्रहरूमा कृषि बजारका पूर्वाधारहरू बनाउने र यस्ता पूर्वाधारहरूसँग लक्षित उत्पादन केन्द्रहरूलाई जोड्ने कार्यक्रम तय गरेको छ । मुख्यतया पकेट र ब्लकहरू स्थापना गर्दा साना तथा ठूला शहरी केन्द्रहरूको आसपास गर्न कृषकहरूलाई उत्प्रेरित गरिने छ । यस परियोजनाले लक्षित उत्पादन केन्द्रहरूलाई जोड्नेगरी साना पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने कार्यक्रम रहेको र यसले एउटा robust rural urban linkage स्थापना गर्ने अपेक्षा गरेको छ । जोन र सुपरजोनहरूमा उत्पादन प्रशोधन उद्योगहरू समेत स्थापना हुने भएकोले ग्रामिण भेगमा प्रशोधित उत्पादन शहरी केन्द्रहरूमा विक्री हुने हुनाले समेत rural urban linkage सुदृढ हुनेछ ।

२.११ परियोजनामा सामाजिक र वातावरणीय पक्ष

परियोजनामा वातावरणीय र सामाजिक पक्षलाई विशेष ध्यान दिइएको छ । वातावरणीय पक्षमा विषादीको प्रयोगलाई न्यून गर्ने, प्रांगारिक मलको प्रयोगलाई बढाउने, जैविक विषादी उत्पादन कारखानाको स्थापना गर्ने, माटो परीक्षण कार्यलाई निरन्तर रूपमा गर्ने, कृषि वन प्रणालीलाई अगाडि बढाउने कार्यक्रमहरू तय गरिएका छन् । स्थानीय उत्पादनलाई बढाउन सहयोग पुग्ने खाली जग्गाहरूमा फलफूल तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको रोपण गर्ने कार्यक्रमहरू रहेका छन् । प्रशोधन उद्योग तथा उत्पादन सामग्रीहरूको उद्योगहरू स्थापना गर्दा वातावरणीय पक्षलाई समेत ध्यान दिनुपर्ने प्रावधानहरू राखिएको छ ।

सामाजिक पक्षको हकमा साना विपन्न, साना तथा ठूला कृषकहरू तथा महिलाहरूले उत्पादन तथा प्रशोधन कार्यहरूमा सहभागी हुनसक्ने प्रावधानहरू राखिएका छन् । करार प्रणालीलाई प्रबर्द्धन गर्न पकेट तथा ब्लकहरू सञ्चालनको व्यवस्था गरिएको छ । साना कृषकहरूले करारमा जमीन लिएर उत्पादनका पकेट र ब्लकहरू सञ्चालन गर्न सक्ने छन् । जोन र सुपरजोनमा स्थापना हुने उद्योगहरूमा रोजगारी प्राप्त गर्ने छन् ।

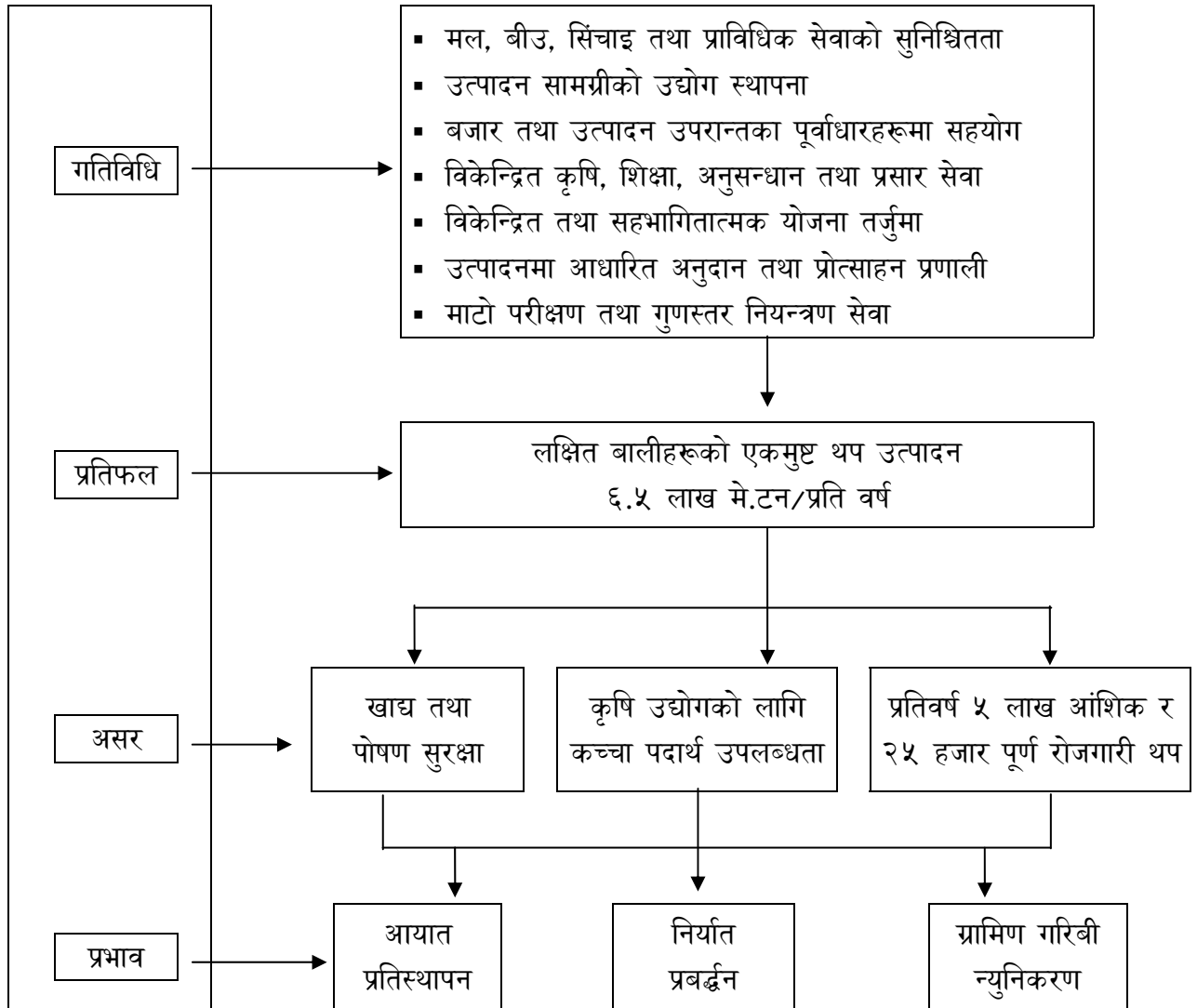
२.१२ कूल गार्हस्थ उत्पादन र परियोजनाको प्रक्षेपण

हाल कृषिमा रहेको जनसंख्या २/३ रहेकोमा परियोजनाको अन्तसम्ममा कृषिमा निर्भर जनसंख्या घटेर ५५ प्रतिशत सम्म रहने अनुमान गरिएको छ । खासगरि मुल्य श्रृंखलाका अन्य अवयवहरू, उत्पादन सामग्रीको उत्पादन तथा बजारीकरण, कृषि प्रसार तथा प्राविधिक सेवा, फार्म मेशिनरीहरूको सञ्चालन, उत्पादित कृषि उपजको प्रशोधन तथा बिक्री वितरणमा रोजगारीका अवसरहरू प्राप्त हुने हुनाले पनि कृषिमा निर्भर जनसंख्या घट्ने छ । यस बाहेक कृषिको उत्पादन क्षेत्रमा रहने जनसंख्याको उत्पादनको विशिष्टीकरण सगै उत्पादकत्व बढ्ने छ । उत्पादनको विशिष्टीकरण हुने हुनाले कृषि कार्यमा कार्यरत मजदुरको उत्पादकत्व बढ्ने परियोजनाले अपेक्षा गरेको छ । हाल कृषि क्षेत्रको समग्र GDP मा योगदान ३२.५ प्रतिशत रहेकोमा परियोजनाको अन्त सम्ममा AGDP बढ्ने तर अर्थतन्त्रका अन्य क्षेत्रहरूमा वृद्धि हुने भएकोले समग्र GDP मा कृषि क्षेत्रको हिस्सा २५ प्रतिशत सम्म घट्ने प्रक्षेपण परियोजनाले गरेको छ ।

२.१३ रूपान्तरणका आधारहरू (Theory of Change)

परियोजनाका सम्भागहरूमा उत्पादन सामग्री तथा प्राविधिक सेवाको प्रवाहको सूनिश्चतता, पूर्वाधार विकास, उद्योग स्थापना, विकेन्द्रित कृषि शिक्षा, अनुसन्धान र प्रसार सेवाको अवलम्बन, विकेन्द्रित तथा सहभागितात्मक योजना तर्जुमा, उत्पादनमा आधारित अनुदान तथा प्रोत्साहन प्रणालीको

अवलम्बन तथा गुणस्तर नियन्त्रण जस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन गरिने छ । जसबाट लक्षित बालीहरूको वार्षिक करिब ६.५ लाख मे.टन थप उत्पादन हुनेछ । यसबाट खाद्य तथा पोषण सुरक्षा, कृषि उद्योगको लागि कच्चा पदार्थको उपलब्धता अभिवृद्धि तथा रोजगारी सृजना भई आयात प्रतिस्थापन, निर्यात प्रबर्द्धन तथा ग्रामिण गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्ने परियोजनाले लक्ष्य लिएको छ (चित्र ३) । परियोजनाको सोच तालिका (Logical Framework) अनुसूची १४ मा संलग्न गरिएको छ ।

चित्र ३. प्रक्षेपित रूपान्तरण ढाँचा

२.१४ परियोजनाबाट हुने लाभको विश्लेषण तथा समावेशीकरण

परियोजनाले देशका ७५ वटै जिल्ला समेटेको छ र सम्पूर्ण गतिविधिहरू कृषि उत्पादनको मूल्य श्रृंखलामा आधारित रहेका छन् । ७५ वटै जिल्लामा पकेट र ब्लकहरू सञ्चालन हुने र ७ वटै प्रान्तमा जोन र सुपर जोन सञ्चालन गरिने भएकोले भौगोलिक समावेशीकरणलाई प्राथमिकता दिइएको छ । परियोजनाले यसका गतिविधिहरूमा साना किसान, मजदुर, ठूला कृषक, उद्योगी व्यावसायीहरूले समेत सहभागी हुने अवसर प्रदान गरेको छ ।

- ❖ साना तथा भूमिहीन कृषक : पकेट तथा ब्लकहरूको सञ्चालनमा सहभागी भएर खेतीमा संलग्न भई लाभान्वित हुनेछन् ।
- ❖ कृषि मजदुर : उत्पादन क्षेत्रहरूमा कृषि उत्पादन कार्यमा कृषि मजदुरहरूले सहभागी हुन पाउनेछन् भने उत्पादन सामाग्री सम्बन्धी उद्योगमा, प्रशोधन उद्योग तथा बजारीकरणमा रोजगारीका अवसर प्राप्त गरी लाभान्वित हुनेछन् ।
- ❖ ठूला कृषक तथा उद्यमी, कम्पनी, फर्म : ठूला कृषक तथा उद्यमी, कम्पनी, फर्महरूले पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोनहरू सञ्चालन गरी लाभान्वित हुन सक्नेछन् ।
- ❖ उद्यमी/व्यावसायीहरू : उत्पादन क्षेत्रहरूमा उत्पादन सामाग्रीका उद्योग तथा उत्पादित कृषि उपजको प्रशोधन उद्योगहरू प्रबर्द्धन हुने र अतिरिक्त उत्पादन क्षेत्र बाहिर रहेका कृषि उद्योगहरूले समेत कच्चा पदार्थ प्राप्त गर्नेछन् ।
- ❖ आम उपभोक्ताहरू : आम उपभोक्ताहरूले उत्पादन क्षेत्रहरूमा उत्पादित स्वच्छ, गुणस्तरीय कृषि उपजहरू उपयोग गर्न पाउनेछन् ।
- ❖ सामाजिक समावेशीकरण : यस परियोजनाले लक्षित गरेका कार्यक्रमहरू खुल्ला, सहभागीतामूलक र विकेन्द्रीकृत योजना तर्जुमामा आधारित भएर सञ्चालन गरिने भएकोले सामाजिक सबै वर्ग, तह र तप्काले सहभागी हुन पाउनेछन् । यसरी, यस परियोजनाले राष्ट्रको सामाजिक तथा भौगोलिक समावेशीकरणको उद्देश्यलाई सकारात्मक योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ ।
- ❖ कृषि पूर्वाधारमा गरिने लगानी, फर्म, कम्पनीको रूपमा दर्ता हुने, उत्पादन क्षेत्रहरूमा कृषि उत्पादन सामाग्रीको उत्पादन गर्ने उद्योगहरू तथा कृषि उपजको प्रशोधन गर्ने उद्योगहरूको स्थापनाले यस परियोजनामा सहभागी हुने अधिकांश सरोकारवालाहरू करको दायरा भित्र आउने छन् र ग्रामीण क्षेत्रमा उपभोग र वचत बढ्न गई गतिशिल कृषिमा आधारित ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकास हुनेछ । राज्यको राजश्वमा वृद्धि हुनाका साथै AGDP मा वृद्धि हुनेछ ।

❖ यस परियोजनाबाट प्राप्त हुने समग्र लाभको वितरणको विश्लेषण गर्दा लाभमा सहभागिता निम्न अनुसार हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

▪ कृषक उत्पादक (साना ठूला)	२५%
▪ मजदुर कृषि	२५%
▪ उद्यमी व्यावसायी (कृषि सामग्री उत्पादक)	२०%
▪ उद्यमी व्यावसायी (प्रशोधन कर्ता र अन्य)	२५%
▪ अन्य सरोकारवाला	५%

परिच्छेद ३
परियोजना व्यवस्थापन

३.१ परियोजना कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरूको भूमिका र जिम्मेवारी

परियोजना सरोकारवालाहरू	व्यवस्थापन भूमिका र जिम्मेवारी
कृषि विकास मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> • परियोजना कार्यान्वयन निकायहरूलाई समग्र मार्गनिर्देशन गर्ने । • परियोजना सञ्चालन एवं व्यवस्थापन गर्ने । • परियोजना कार्यान्वयनमा मुख्य सरोकार राख्ने निकायहरू बीचमा समन्वय कायम गर्न सहयोग गर्ने । • कार्यान्वयनका लागि बजेट/जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने । • परियोजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक नीति, रणनीति, नियम, नियमावली, निर्देशिका तथा कार्यविधिहरूको तर्जुमा, परिमार्जन र स्वीकृत गर्ने । • परियोजना निर्देशक कृषि विकास मन्त्रालयले नियुक्त गर्नेछ र निजले कृषि विकास मन्त्रालयका सचिवको प्रत्यक्ष निर्देशनमा कार्य गर्नेछ । • परियोजना व्यवस्थापन इकाई र अन्तरगतका निकाय, सम्पादन गरिने कृषाकलापहरू र अपेक्षित प्रतिफलहरूको अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रभाव अध्ययन गर्ने ।
परियोजना निर्देशक समिति	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय कृषि विकास रणनीति कार्यान्वयन समितिले यस परियोजनामा परियोजना निर्देशक समितिको रूपमा कार्य गर्नेछ । • माननीय कृषि विकास मन्त्रीको अध्यक्षतामा परियोजनाको परियोजना निर्देशक समिति रहनेछ । • परियोजनालाई नीतिगतरूपमा मार्गनिर्देशन गर्ने । • परियोजनासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवाला निकायहरू र क्षेत्रहरू बीच कार्यमुलक समन्वय र सौहार्दता स्थापना गराउने । • परियोजनाको नीतिगत अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने । • परियोजनाको बजेट तथा कार्यक्रमको ढाँचा अनुमोदन गर्ने । • परियोजनाको लागि आवश्यक निर्देशिकाहरू स्वीकृत गर्ने ।
परियोजना कार्यान्वयन समिति/CADIC	<ul style="list-style-type: none"> • कृषि विकास मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा परियोजना कार्यान्वयन समिति रहनेछ । • परियोजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था मिलाउने । • परियोजनाको लागि आवश्यक बजेट तथा कार्यक्रमहरू स्वीकृतिका लागि निर्देशक समितिमा सिफारिश गर्ने । • परियोजना सञ्चालन सम्बन्धमा आवश्यक कार्यविधिहरू स्वीकृत गर्ने एवं निर्देशिकाहरू स्वीकृतिका लागि निर्देशक समिति समक्ष पेश गर्ने । • परियोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि निर्देशक समितिबाट निर्देशन भए अनुसार व्यवस्था मिलाउने । • अन्तर निकाय समन्वयको लागि निर्देशक समितिबाट निर्देशन भए अनुसार व्यवस्था गर्ने ।

परियोजना सरोकारवालाहरू	व्यवस्थापन भूमिका र जिम्मेवारी
	<ul style="list-style-type: none"> परियोजना सञ्चालनमा आइपरेका समस्याहरू समाधानका लागि निर्देशक समितिमा पेश गर्ने ।
परियोजना कार्यान्वयन निकाय: कृषि विभाग, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद, सिंचाई विभाग, उद्योग विभाग, वन विभाग र ग्रामिण पूर्वाधार तथा कृषि सडक विभाग	<ul style="list-style-type: none"> परियोजना व्यवस्थापन इकाई र परियोजना कार्यान्वयन इकाई मार्फत परियोजनाको कार्यान्वयन गराउने । परियोजनालाई प्राविधिक पृष्ठपोषण गर्ने । परियोजना कार्यान्वयन इकाईको स्थापन गर्ने/जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने । परियोजनाको अपेक्षित प्रतिफलहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने । परियोजना कार्यान्वयनका लागि सम्पर्क व्यक्ति तोक्ने । सञ्चालित कार्यक्रमहरूको मासिक, चौमासिक तथा वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन तयार गरी परियोजना व्यवस्थापन इकाई मार्फत कृषि विकास मन्त्रालयमा पेश गर्ने ।
परियोजना व्यवस्थापन इकाई (PMU)	<ul style="list-style-type: none"> परियोजनाका लागि आवश्यक नीति, नियम र कार्यक्रम तथा कृयाकलापहरूको तर्जुमा गरि परियोजना कार्यान्वयन समितिमा पेश गर्ने । परियोजनाको समग्र कार्यान्वयनको व्यवस्थापन गर्ने । परियोजनाको सबै तहका कर्मचारीहरूको प्रशासनिक व्यवस्थापन गर्ने । परियोजना निर्देशक समिति/परियोजना कार्यान्वयन समितिको सचिवालयको रूपमा कार्य गर्ने । परियोजना कार्यान्वयन इकाईहरूलाई पृष्ठपोषण, मार्गनिर्देशन गर्ने । परियोजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक निर्देशिका तथा कार्यविधिहरूको तर्जुमा तथा परिमार्जनको व्यवस्था मिलाउने । परियोजनाका अपेक्षित प्रतिफलहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन र प्रभाव अध्ययन गर्ने । परियोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि कार्यमुलक समन्वयको व्यवस्था मिलाउने । परियोजनाको समग्र प्रतिवेदन तयार गरी मासिक, चौमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक रूपमा कृषि विकास मन्त्रालयमा प्रतिवेदन गर्ने ।
राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय	<ul style="list-style-type: none"> कार्यक्रम तर्जुमा, स्वीकृति, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्यांकन ।
प्रधानमन्त्री तथा परिषद्को कार्यालय	<ul style="list-style-type: none"> कार्यक्रम अनुगमन तथा समन्वय ।
अर्थ मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> परियोजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेटको वार्षिक विनियोजनका माध्यमबाट व्यवस्थापन गर्ने । परियोजनालाई वित्त सम्बन्धी क्षेत्रहरूमा पृष्ठपोषण र मार्गदर्शन गर्ने । परियोजनाको अपेक्षित प्रतिफलहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने ।

परियोजना सरोकारवालाहरू	व्यवस्थापन भूमिका र जिम्मेवारी
सिंचाई मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> परियोजना अन्तरगतको मझौला र ठुला सिंचाई निर्माण र मर्मत सुधार सम्बन्धी कृषाकलापहरूको कार्यान्वयन गर्ने । मन्त्रालयस्तरमा सम्पर्क व्यक्ति तोकी परियोजनाको समग्र व्यवस्थापनको समन्वय गर्ने तथा सिंचाई विभाग अन्तरगत परियोजना कार्यान्वयन इकाई र डिभिजन सिंचाई कार्यालयहरूमा परियोजना कार्यान्वयन डेस्कको स्थापना गराउने । परियोजनाको अपेक्षित प्रतिफलहरूको (सिंचाइसँग सम्बन्धित) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने । परियोजनाका लक्षित कार्यक्रमहरूको मासिक, चौमासिक तथा वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन कम्पाइल गरी परियोजना व्यवस्थापन इकाई मार्फत कृषि विकास मन्त्रालयमा प्रतिवेदन गर्ने ।
उद्योग मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> परियोजना अन्तरगतको कृषिजन्य उद्योग सम्बन्धी कृषाकलापहरूको कार्यान्वयन गर्ने । मन्त्रालयस्तरमा सम्पर्क व्यक्ति तोकी परियोजनाको समग्र व्यवस्थापनको समन्वय गर्ने तथा उद्योग विभाग अन्तरगत परियोजना कार्यान्वयन इकाई र जिल्लास्थित कार्यालयहरूमा परियोजना कार्यान्वयन डेस्कको स्थापना गराउने । परियोजनाको अपेक्षित प्रतिफलहरूको (उद्योगसँग सम्बन्धित) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने । परियोजनाका लक्षित कार्यक्रमहरूको मासिक, चौमासिक तथा वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन कम्पाइल गरी परियोजना व्यवस्थापन इकाई मार्फत कृषि विकास मन्त्रालयमा प्रतिवेदन गर्ने ।
वन मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> परियोजना अन्तरगतको कृषि वन कार्यक्रम कार्यान्वयन गराउने । मन्त्रालयस्तरमा सम्पर्क व्यक्ति तोकी परियोजनाको समग्र व्यवस्थापनको समन्वय गर्ने तथा वन विभाग अन्तरगत परियोजना कार्यान्वयन इकाई र जिल्लास्थित कार्यालयहरूमा परियोजना कार्यान्वयन डेस्कको स्थापना गराउने । परियोजनाको अपेक्षित प्रतिफलहरूको (वन सम्बन्धित) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने । परियोजनाका लक्षित कार्यक्रमहरूको मासिक, चौमासिक तथा वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन कम्पाइल गरी परियोजना व्यवस्थापन इकाई मार्फत कृषि विकास मन्त्रालयमा प्रतिवेदन गर्ने ।
शिक्षा मन्त्रालय	<ul style="list-style-type: none"> कृषि कलेजहरूको स्थापनाको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने । सम्बन्धित बालीको प्राविधिक स्तर (जे.टि./जे.टि.ए.) पढाईको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
क्षेत्रीय निकायहरू (कृषि अनुसन्धान, कृषि, खाद्य, वन, सिंचाई, उद्योग)	<ul style="list-style-type: none"> परियोजनालाई प्राविधिक पृष्ठपोषण, कार्यमुलक समन्वय प्रत्याभुत गराउने । परियोजनाका विषयगत अपेक्षित प्रतिफलहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने । परियोजना अन्तर्गतका जिल्ला तथा जोन र सुपरजोनहरूमा सञ्चालित कार्यक्रमहरूको चौमासिक समिक्षा गर्ने व्यवस्था मिलाउने । परियोजना कार्यान्वयनमा देखिएका विषयगत समस्याहरू समाधानमा पहल कदमी लिने र समाधान हुन नसकेका समस्याहरू सम्बन्धित विभाग मार्फत परियोजना व्यवस्थापन इकाईमा प्रतिवेदन गर्ने । परियोजनाको विषयगत प्रगति तयार गरी सम्बन्धित विभागमा पठाउने ।

परियोजना सरोकारवालाहरू	व्यवस्थापन भूमिका र जिम्मेवारी
जिल्लास्थित कार्यालय (कृषि, सिचाई, वन र उद्योग)	<ul style="list-style-type: none"> परियोजनाको जिल्ला कार्यान्वयन इकाईका रूपमा कार्य गर्ने । जिल्लामा कार्यमुलक समन्वय र परियोजनाका प्रतिफलहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने । मासिकरूपमा परियोजनाको प्रगति प्रतिवेदन सम्बन्धित क्षेत्रीय कार्यालय, विभाग र परियोजना व्यवस्थापन इकाईमा प्रतिवेदन पठाउने । परियोजनाको समग्र कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन मूल्याङ्कनका लागि जिल्लामा कार्यरत एक फोकल अधिकृतको व्यवस्थागरी आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने ।
जोन कार्यान्वयन इकाई/ सुपर जोन कार्यान्वयन इकाई	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्येक जोन/सुपरजोनमा कृषि सेवा अन्तरगत रा.प.द्वि.प्रा. स्तरको अधिकृतको संयोजकत्वमा कार्यान्वयन इकाई रहने । जोन/सुपरजोन विकासका लागि तय भएका नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्ने । परियोजना कार्यान्वयनका लागि कृषि सहकारी, समूह र कृषि उद्यमीहरूको अभिमुखिकरण तथा क्षमता विकास गर्ने । जोन/सुपरजोन सञ्चालनको लागि उपभोक्ताहरूको सहयोगमा आन्तरिक व्यवस्थापन विधि (Code of Conduct) तयार गरी लागु गर्ने । सम्बन्धित बालीको अनुसन्धान तथा विकास केन्द्रकारूपमा कार्य गर्नेतथा बाली विशेषको पकेट, ब्लक, जोन/सुपरजोनसँगको अनुसन्धान, प्रसार सेवा र कृषि शिक्षाको सम्बन्ध (Linkages) र पहुँच (Access) स्थापना गर्ने । कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित निकायहरूविच कार्यमुलक समन्वयको व्यवस्था मिलाउने । परियोजनाको प्रगति मासिकरूपमा परियोजना व्यवस्थापन इकाईमा पठाउने र त्यसको जानकारी (CC) परियोजना कार्यान्वयन निकाय र जिल्ला स्थित विषयगत कार्यालयहरूमा पठाउने, जिल्ला स्थित कार्यालयहरूले क्रमशः सम्बन्धित माथिल्लो निकायमा आवधिक रूपमा प्रगति प्रतिवेदन पठाउने । क्षेत्रीय कार्यालयहरूले प्रगति कम्पाईल गरी सम्बन्धित विभागमा पठाउने ।

३.२ पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोन सञ्चालक समितिहरूको गठन एवं जिम्मेवारी

सरोकारवालाहरूको भूमिका र जिम्मेवारी सुनिश्चित गरी कार्यक्रमहरू समन्वयात्मकरूपमा सञ्चालन गर्नको लागि विभिन्न समितिहरूको व्यवस्था गरिएको छ । यी समितिहरूको गठन प्रक्रिया एवं जिम्मेवारी तालिका ४ मा दिइएको छ ।

तालिका ४ : विभिन्न समितिहरूको गठन तथा जिम्मेवारी

समिति	गठन	जिम्मेवारी
१. पकेट सञ्चालक समिति	<ul style="list-style-type: none"> • पकेट स्थापन गर्ने चाहने कृषक समूह, कानुन बमोजिम दर्ता भएका कृषि उद्यम, कम्पनी वा फर्म वा कृषि सहकारीहरूको साझेदारीमा एक ९ सदस्यीय पकेट सञ्चालक समिति गठन हुनेछ । • कानुन बमोजिम दर्ता भएका कृषि उद्यम, कम्पनी वा फर्मको हकमा सोही कृषि उद्यम, कम्पनी वा फर्मका सञ्चालक समितिले नै पकेट सञ्चालक समितिको रूपमा कार्य गर्नेछ । • CAESC का प्रमुख (CAESC स्थापना नहुन्जेल नजिकको कृषि सेवा केन्द्रका प्रमुख) समितिको पदेन सदस्य रहने छन् । नेपाल सरकारको तर्फबाट जाने सम्पूर्ण सहयोग रकमको उपयोग गर्न निजको सहमति अनिवार्य रहने छ । • नजिकको सरोकारवाला निकायहरूको प्रतिनिधि समितिको सल्लाहाकारका रूपमा रहनेछन् । • समितिमा संयोजक, उपसंयोजक, सचिव, सहसचिव एक-एक जना र बाँकी पाँच जना सदस्य रहनेछन् । • समितिमा कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता हुनु पर्नेछ । • पकेट सञ्चालन सम्बन्धी आन्तरिक आचार संहिता (code of conduct) तयार गरी पालना गर्ने गराउने समितिको काम हुनेछ । • समितिको पदावधि र सदस्य/पदाधिकारीको पदावधि कार्यविधिमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • सम्बन्धित बालीको उत्पादकत्व वृद्धिको लागि आवश्यक प्रविधि र पूर्वाधारको बारेमा कृषि सेवा केन्द्र/जिल्ला कृषि विकास कार्यालय र सम्बन्धित निकायगत कार्यालयलाई प्रतिवेदन गर्ने । • पकेटमा सञ्चालन गरिनुपर्ने क्रियाकलापहरू तयारी तथा कार्यान्वयन गर्ने । • पकेट सञ्चालनमा भूमिका रहने सम्बद्ध निकायहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने । • मासिकरूपमा कृषि सेवा केन्द्र/जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमा प्रगति प्रतिवेदन गर्ने ।
२. ब्लक सञ्चालक समिति	<ul style="list-style-type: none"> • ब्लक स्थापन गर्ने चाहने कृषक समूह, कानुन बमोजिम दर्ता भएका कृषि उद्यम, कम्पनी वा फर्म वा कृषि सहकारीहरूको साझेदारीमा एक ९ सदस्यीय ब्लक सञ्चालक समितिको गठन हुनेछ । • कानुन बमोजिम दर्ता भएका कृषि उद्यम, कम्पनी वा फर्मको हकमा सोही कृषि उद्यम, कम्पनी वा फर्मका सञ्चालक समितिले नै ब्लक सञ्चालक समितिको भूमिका निर्वाह गर्नेछ । • CAESC का प्रमुख (CAESC स्थापना नहुन्जेल नजिकको कृषि सेवा केन्द्रका प्रमुख) समितिको पदेन सदस्य रहने छन् । नेपाल सरकारको तर्फबाट जाने 	<ul style="list-style-type: none"> • सम्बन्धित बालीको उत्पादकत्व वृद्धिको लागि आवश्यक प्रविधि र पूर्वाधारको बारेमा कृषि सेवा केन्द्र/जिल्ला कृषि विकास कार्यालय र सम्बन्धित निकायगत कार्यालयलाई प्रतिवेदन गर्ने । • ब्लकमा सञ्चालन गरिनुपर्ने क्रियाकलापहरू तयारी तथा कार्यान्वयन गर्ने । • ब्लक सञ्चालनमा भूमिका रहने सम्बद्ध निकायहरूसँग समन्वय र

समिति	गठन	जिम्मेवारी
	<p>सम्पूर्ण सहयोग रकमको उपयोग गर्न निजको सहमति अनिवार्य रहने छ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • नजिकको सरोकारवाला निकायहरूको प्रतिनिधि समितिको सल्लाहाकारका रूपमा रहनेछन् । • समितिमा संयोजक, उपसंयोजक, सचिव, सहसचिव एक-एक जना र बाँकी पाँच जना सदस्य रहनेछन् । • समितिमा कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता हुनु पर्नेछ । • ब्लक सञ्चालन सम्बन्धी आन्तरिक आचार संहिता (code of conduct) तयार गरी पालना गर्ने गराउने काम समितिको हुनेछ । • समितिको पदावधि र सदस्य/पदाधिकारीको पदावधि कार्यविधिमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ । 	<p>सहकार्य गर्ने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • मासिकरूपमा कृषि सेवा केन्द्र/जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमा प्रगति प्रतिवेदन गर्ने ।
३. जोन सञ्चालक समिति	<ul style="list-style-type: none"> • जोन स्थापन गर्ने चाहने कृषक समूह, कानुन बमोजिम दर्ता भएका कृषि उद्यम वा कृषि सहकारीहरूको साझेदारीमा एक ९ सदस्यीय जोन सञ्चालक समिति गठन हुनेछ । • नजिकको सरोकारवाला निकायहरूको प्रतिनिधि समितिको सल्लाहाकारका रूपमा रहनेछन् । • जोन कार्यान्वयनमा खटिने तोकिएको बरिष्ठ कृषि अधिकृत, नजिकको कृषि सेवा केन्द्र, फार्म केन्द्र, प्रयोगशाला, कृषि तालिम केन्द्र र कृषि अनुसन्धान केन्द्रका प्रतिनिधिहरू, सरोकारवाला निकायका जिल्ला स्थित कार्यालयका प्रमुख/प्रतिनिधिहरू समितिको सल्लाहाकारका रूपमा रहनेछन् । • नेपाल सरकारको तर्फबाट जाने सम्पूर्ण सहयोग रकमको उपयोग गर्न जोन कार्यान्वयनमा खटिने तोकिएको बरिष्ठ कृषि अधिकृतको सहमति अनिवार्य रहनेछ । • समितिमा संयोजक, उपसंयोजक, सचिव, सहसचिव एक-एक जना र बाँकी पाँच जना सदस्य रहनेछन् । • समितिमा कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता हुनु पर्नेछ । • समितिको पदावधि र सदस्य/पदाधिकारीको पदावधि कार्यविधिमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ । • जोन सञ्चालन सम्बन्धी आन्तरिक आचार संहिता (code of conduct) तयार गरी पालना गर्ने गराउने काम समितिको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • जोनमा भएको विद्यमान प्रविधि र पूर्वाधारहरूको अभिलेख तयार गर्ने । • परियोजना कार्यान्वयन इकाईसँगको सहकार्यमा नविनतम प्रविधिहरूको प्रसार र प्रयोगको कार्य गर्ने । • परियोजना कार्यान्वयन इकाईसँगको सहकार्यमा स्थापना गरिने पूर्वाधारहरूको विकास, प्रयोग र सम्बर्द्धन गर्ने । • जोन विकाससँग सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने । • मासिकरूपमा जोनको प्रगति प्रतिवेदन परियोजना कार्यान्वयन इकाईमा पेश गर्ने । • जोन सञ्चालनमा सहभागी हुने हरूको आन्तरिक आचार संहिता (code of conduct) बनाई लागु गर्ने ।

समिति	गठन	जिम्मेवारी
४. सुपरजोन सञ्चालक समिति	<ul style="list-style-type: none"> • सुपरजोन स्थापन गर्ने चाहने कृषक समूह, कृषि उद्यमी (कानून बमोजिम दर्ता भएका कृषि उद्यम) वा कृषि सहकारीहरूको साझेदारीमा एक ९ सदस्यीय सुपरजोन सञ्चालक समिति गठन हुनेछ । • नजिकको सरोकारवाला निकायहरूको प्रतिनिधि समितिको सल्लाहाकारका रूपमा रहनेछन् । • सुपरजोन कार्यान्वयनमा खटिने तोकिएको बरिष्ठ कृषि अधिकृत, नजिकको कृषि सेवा केन्द्र, फार्म केन्द्र, प्रयोगशाला, कृषि तालिम केन्द्र र कृषि अनुसन्धान केन्द्रका प्रतिनिधिहरू, सरोकारवाला निकायका जिल्ला स्थित कार्यालयका प्रमुख/प्रतिनिधिहरू समितिको सल्लाहाकारका रूपमा रहनेछन् । • नेपाल सरकारको तर्फबाट जाने सम्पूर्ण सहयोग रकमको उपयोग गर्न जोन कार्यान्वयनमा खटिने तोकिएको बरिष्ठ कृषि अधिकृतको सहमति अनिवार्य रहनेछ । • समितिमा संयोजक, उपसंयोजक, सचिव, सहसचिव एक-एक जना र बाँकी पाँच जना सदस्य रहनेछन् । • समितिमा कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता हुनु पर्नेछ । • समितिको पदावधि र सदस्य/पदाधिकारीको पदावधि कार्यविधिमा व्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ । • सुपरजोन सञ्चालन सम्बन्धी आन्तरिक आचार संहिता (code of conduct) तयार गरी पालना गर्ने गराउने काम समितिको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> • सुपर जोनमा भएको विद्यमान प्रविधि र पूर्वाधारहरूको अभिलेख तयार गर्ने । • सम्बन्धित परियोजना कार्यान्वयन इकाईसँगको सहकार्यमा नविनतम प्रविधिहरूको प्रसार र प्रयोगको कार्य गर्ने । • सम्बन्धित परियोजना कार्यान्वयन इकाईसँगको सहकार्यमा स्थापना गरिने पूर्वाधारहरूको विकास, प्रयोग र सम्बर्द्धन गर्ने । • सुपर-जोन विकाससँग सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने । • मासिकरूपमा सुपर जोनको प्रगति प्रतिवेदन सम्बन्धित परियोजना कार्यान्वयन इकाईमा पेश गर्ने ।

३.३ परियोजना निर्देशक समिति गठन र जिम्मेवारी

परियोजना निर्देशक समिति गठन

कृषि विकास रणनीति कार्यान्वयन समितिले प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाको हकमा परियोजना निर्देशक समितिकोरूपमा कार्य गर्नेछ । यस समितिमा देहाय बमोजिमका पदाधिकारीहरू रहनेछन् -

अध्यक्ष	: माननीय कृषि विकास मन्त्री
सह-अध्यक्ष	: माननीय उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय
सदस्य	: माननीय सदस्य (कृषि हेर्ने), राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय
सदस्य	: अध्यक्ष, राष्ट्रिय किसान आयोग
सदस्य	: उपकुलपति, कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय
सदस्य	: सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
सदस्य	: सचिव, अर्थ मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, कृषि विकास मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, सिंचाई मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, वातावरण मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, उद्योग मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, शिक्षा मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, भूमि सुधार मन्त्रालय
सदस्य	: सचिव, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय
सदस्य	: प्रतिनिधि, उद्योग वाणिज्य महासंघ
सदस्य	: प्रतिनिधि उद्योग परिसंघ
सदस्य	: योजना महाशाखा, कृषि विकास मन्त्रालय
सदस्य	: नीति तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग समन्वय महाशाखा
सदस्य सचिव	: परियोजना निर्देशक, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना

- परियोजना निर्देशक समितिमा आवश्यकता अनुसार बढीमा ५ जना आमन्त्रित सदस्य रहन सक्नेछन् र कुनै सदस्य तथ घट गर्नु परेमा परियोजना निर्देशक समितिको निर्णयबाट गर्न सकिनेछ ।
- परियोजनाको लागि आवश्यक खर्च परियोजनाका लागि विनियोजित बजेटबाट नै व्यवस्था हुनेछ ।

परियोजना निर्देशक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

परियोजना निर्देशक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछन् -

१. कृषि विकास रणनीतिलाई मुल मन्त्र मानी परियोजना सञ्चालनमा निर्देशन गर्ने ।
२. परियोजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक श्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
३. परियोजना कार्यान्वयन समितिको सिफारिशमा जोन र सुपरजोन थप गर्ने ।
४. परियोजनाको लागि आवश्यक बजेट तथा कार्यक्रमहरु अनुमोदन गर्ने ।
५. परियोजना सञ्चालन सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशिकाहरु स्वीकृत गर्ने ।
६. परियोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन र अनुगमन व्यवस्थाका लागि निर्देशन गर्ने । परियोजनाका सम्भागहरुका लागि अत्यावश्यक उत्पादन सामग्रीहरुको व्यवस्थापनका लागि कर छुट, व्याज अनुदान लगायतका विषयमा पहल गर्ने ।
७. अन्तर निकाय समन्वयको व्यवस्था गर्ने तथा आवश्यकतानुसार निर्देशन गर्ने ।
८. परियोजना सञ्चालनमा आइपरेका समस्याहरु, परियोजना सञ्चालनमा आई पर्ने द्विविधा, कठिनाई र अस्पष्टताको निवारण गर्ने ।
९. समितिले आवश्यक ठानेका अन्य आवश्यक कार्यहरु गर्ने ।

३.४ परियोजना कार्यान्वयन समिति गठन र जिम्मेवारी

परियोजना कार्यान्वयन समिति गठन

कृषि विकास रणनीतिमा व्यवस्था भए अनुसारको कृषि सचिवको अध्यक्षतामा रहेको केन्द्रिय कृषि विकास कार्यान्वयन समिति (CADIC) नै यस परियोजनाको कार्यान्वयन समिति हुनेछ । परियोजना कार्यान्वयन समिति देहाय बमोजिम हुनेछ ।

अध्यक्ष	: सचिव, कृषि विकास मन्त्रालय
सदस्य	: डिन (कृषि), कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालय
सदस्य	: सह-सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय
सदस्य	: सह-सचिव (कृषि हेर्ने), राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय
सदस्य	: सह-सचिव, अर्थ मन्त्रालय
सदस्य	: सह-सचिव, पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय
सदस्य	: सह-सचिव, सिंचाई मन्त्रालय
सदस्य	: सह-सचिव, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
सदस्य	: सह-सचिव, वातावरण मन्त्रालय
सदस्य	: सह-सचिव, उद्योग मन्त्रालय

सदस्य	:	सह-सचिव, भूमिसुधार मन्त्रालय
सदस्य	:	सह-सचिव, उर्जा मन्त्रालय
सदस्य	:	सह-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय
सदस्य	:	सह-सचिव, आपूर्ति मन्त्रालय
सदस्य	:	कार्यकारी निर्देशक, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्
सदस्य	:	सह-सचिवहरु, कृषि विकास मन्त्रालय
सदस्य	:	महा निर्देशक, कृषि विभाग
सदस्य	:	महा निर्देशक, पशु सेवा विभाग
सदस्य	:	महा निर्देशक, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग
सदस्य	:	महा निर्देशक, सिंचाई विभाग
सदस्य	:	रजिष्टार, सहकारी विभाग
सदस्य	:	महा निर्देशक, ग्रामिण पूर्वाधार तथा कृषि सडक विभाग
सदस्य	:	कार्यकारी निर्देशक, कृषि उद्यम केन्द्र
सदस्य	:	प्रतिनिधि, राष्ट्रिय किसान आयोग
सदस्य सचिव	:	परियोजना निर्देशक, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना

- परियोजना कार्यान्वयन समितिमा आवश्यकता अनुसार बढीमा ५ जना आमन्त्रित सदस्य रहन सक्ने थप गर्न सकिनेछ ।
- समितिमा भने कुनै सदस्य थपघट गर्नु परेमा परियोजना निर्देशक समितिको निर्णयबाट गर्न सकिनेछ ।
- कार्यान्वयन समितिको लागि आवश्यक खर्च परियोजनाका लागि विनियोजित बजेटबाट व्यवस्थापन हुने छ ।

परियोजना कार्यान्वयन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

परियोजना कार्यान्वयन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछन् -

१. कृषि विकास रणनीतिलाई मुल मन्त्र मानी परियोजना सञ्चालनमा सहजीकरण गर्ने ।
२. परियोजनाको लागि आवश्यक बजेट तथा कार्यक्रमहरु स्वीकृतिका लागि निर्देशक समितिमा पेश गर्ने ।
३. परियोजना सञ्चालन सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशिकाहरु स्वीकृतिका लागि निर्देशक समिति समक्ष पेश गर्ने ।
४. परियोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि निर्देशक समितिबाट निर्देशन भए अनुसार व्यवस्था मिलाउने ।

५. अन्तर निकाय समन्वयको लागि निर्देशक समितिबाट निर्देशन भए अनुसार व्यवस्था गर्ने ।
६. परियोजना सञ्चालनमा आइपरेका समस्याहरु समाधानका लागि निर्देशक समितिमा पेश गर्ने ।
७. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी निर्देशिका तयार गरी परियोजना निर्देशक समितिमा स्वीकृतिका लागि पेश गर्ने ।
८. परियोजन सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने कार्यविधिहरु स्वीकृत गर्ने ।
९. समितिले आवश्यक ठानेका अन्य आवश्यक कार्यहरु गर्ने ।

३.५ परियोजना व्यवस्थापनको लागि जनशक्ति व्यवस्थापन

३.५.१ परियोजना व्यवस्थापन इकाई

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाको परियोजना व्यवस्थापन इकाई काठमाण्डौ उपत्यका भित्र रहनेछ । परियोजना व्यवस्थापन इकाई, कृषि सेवा अन्तरगतका राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीका अधिकृतको संयोजकत्वमा रहनेछ । परियोजना व्यवस्थापन इकाईमा चार शाखाहरु रहनेछन् । ती मध्ये तीनवटा प्राविधिक शाखाहरु कृषि सेवा अन्तरगतका राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीका अधिकृतहरुको नेतृत्वमा रहनेछ भने एकवटा आर्थिक प्रशासन शाखा सामान्य प्रशासन सेवा लेखा समूहका राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीका अधिकृतको नेतृत्वमा रहनेछ । परियोजना व्यवस्थापन इकाईको संरचना तालिका ५ मा उल्लेख भए बमोजिम रहनेछ ।

तालिका ५ : परियोजना व्यवस्थापन इकाईमा रहने जनशक्ति विवरण

परियोजना निर्देशक, रा.प.प्र. (प्रा.) -१			
योजना तथा समन्वय शाखा	प्रतिफल मूल्याङ्कन शाखा	प्रविधि विस्तार तथा पूर्वाधार विकास शाखा	आर्थिक प्रशासन शाखा
वरिष्ठ योजना अधिकृत (रा.प.द्वि.प्रा.) -१	वरिष्ठ अनुगमन तथा मूल्यांकन अधिकृत (रा.प.द्वि.प्रा.)-१	वरिष्ठ कृषि अधिकृत (रा.प.द्वि.प्रा.) -१	लेखा नियन्त्रक (रा.प.द्वि. लेखा) -१
योजना अधिकृत (रा.प.तृ. प्रा.) -१	अनुगमन तथा मूल्यांकन अधिकृत(रा.प.तृ.प्रा.) -१	वरिष्ठ कृषि ईन्जिनियर वा कृषि ईन्जिनियर - १	लेखा अधिकृत -१ लेखापाल -१
प्राविधिक सहायक (रा.प.अनं.प्र.प्रा.) -१	कृषि अधिकृत (रा.प.तृ.प्रा.)-१ प्राविधिक सहायक (रा.प.अनं.प्र.प्रा.) -१	ओभरसियर - १ प्राविधिक सहायक (रा.प.अनं.प्र.प्रा.) -१	नायब सुब्बा-१ खरिदार-१
कम्प्युटर अपरेटर -३, हलुका सवारी चालक -७, कार्यालय सहयोगी -३ (सेवा करार)			

३.५.२ पकेट कार्यान्वयन इकाई

साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट) विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन इकाई सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमा रहेनेछ । जिल्ला अन्तरगतका तोकिएको सेवा केन्द्रहरूमा पकेट कार्यान्वयन सहजीकरण डेस्क रहेनेछ । प्रत्येक जिल्लामा तोकिएको कृषि अधिकृत परियोजना कार्यान्वयन इकाई (पकेट) को फोकल अधिकृतको रूपमा रहेनेछ । जनशक्ति व्यवस्थापन र परियोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन मूल्याङ्कनको समग्र जिम्मेवारी जिल्ला कृषि विकास कार्यालयका प्रमुखमा रहेनेछ । सम्बन्धित Line ministry को समुदायमा रहेका कार्यालयहरूले समन्वयकारी भूमिका खेल्नेछन् । फिल्ड स्तरमा सहजीकरण गर्नको लागि करारमा प्रत्येक गाउँपालिकामा एक कृषि प्राविधिकको व्यवस्था गरिनेछ । प्रत्येक जिल्लामा तोकिएका बालीहरूको अलावा प्राथमिकता प्राप्त अन्य बालीहरूको समेत पकेटहरू विकास गरी सम्बन्धित बालीको ब्लकहरूसँग सम्पर्क स्थापित गराईने छ ।

३.५.३ ब्लक कार्यान्वयन इकाई

व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक) विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन इकाई सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमा रहेनेछ । जिल्लामा रहने छुट्टाछुट्टै ब्लकहरूका लागि अलग अलग तोकिएका कृषि अधिकृतहरू ब्लक कार्यान्वयन इकाई (ब्लक) को फोकल अधिकृत रहेनेछन् । लक्षित ब्लक संख्या अनुसारको संख्यामा अधिकृतहरू नरहेको अवस्थामा एकजना अधिकृतलाई एक भन्दा बढी ब्लकको फोकल अधिकृतको रूपमा समेत तोक्न सकिनेछ । परियोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन मूल्याङ्कनको समग्र जिम्मेवारी जिल्ला कृषि विकास कार्यालयका प्रमुखमा रहेनेछ भने सरोकारवाला निकायका फिल्ड कार्यालयहरूले सहजीकरण र समन्वयकारी कार्य गर्नेछन् । व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक) विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि एक जना कृषि स्नातक लाई सेवा करारमा भर्ना गरिनेछ । प्रत्येक ब्लकमा एक गाउँ एक प्राविधिक कार्यक्रम अन्तरगत भर्ना गरिएका १/१ जना कृषि प्राविधिकहरूलाई खटाईनेछ । एक गाउँ एक प्राविधिक अपुग भएमा करारमा प्राविधिक नियुक्त गर्न सकिनेछ । सामाजिक परिचालनका लागि प्रत्येक ब्लकमा १ जना स्थानीय श्रोत व्यक्तिलाई परिचालन गरिनेछ ।

३.५.४ जोन कार्यान्वयन इकाई

व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (जोन) विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि परियोजना व्यवस्थापन इकाईको सिफारिशमा कृषि विकास मन्त्रालयले कृषि सेवा अन्तरगत राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीका अधिकृतको नेतृत्वमा कृषि अधिकृत-१, प्रा.स./ना.प्रा.स.-२, प्रशासन सेवाका खरिदार/नायव सुब्बा र लेखापाल सहित कुल ५ जना स्थायी कर्मचारी काजमा

खटाउनेछ । यसको अतिरिक्त परियोजनालाई आवश्यक पर्ने अन्य जनशक्ति कृषि विज्ञ (सम्बन्धित बालीको)-१, कृषि स्नातक-१ र का.स.-१ सहित कुल ३ जना कर्मचारी करारमा नियुक्त गरिनेछ । कृषि विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायहरूको विद्यमान मौजुदा दरबन्दीबाट कृषि अधिकृत र प्रा.स./ना.प्रा.स.स्तरका कर्मचारीहरूको उपलब्धता हुन नसकेमा कार्यक्रममै बजेट व्यवस्था गरी उक्त कर्मचारीहरू समेत करारमा नियुक्ति गरिनेछ । करारका कर्मचारीहरू नियुक्ति गर्न एक कार्यविधि बनाईने छ । उक्त कार्यविधिमा पदपूर्ति समिति गठन गरि सो समिति मार्फत प्रचलित कानून बमोजिम करारमा कर्मचारीहरू नियुक्त गरिने छ । करारमा खटिने ना.प्रा.स. हरु सकभर एक गाउँ एक प्राविधिक कार्यक्रम अन्तरगत भर्ना गरिएका मध्येबाट हुनेछन् । सामाजिक परिचालनका लागि प्रत्येक जोनमा १ जना स्थानीय श्रोत व्यक्तिलाई परिचालन गरिनेछ । परियोजना कार्यान्वयन इकाई (जोन)को संरचना देहायको तालिका ६ मा उल्लेख भएबमोजिम रहनेछ ।

तालिका ६ : जोन कार्यान्वयन इकाईको कर्मचारी विवरण

परियोजना कार्यान्वयन इकाई (जोन)	
वरिष्ठ कृषि अधिकृत रा.प.द्वि (प्रा.), कृषि सेवा- १	
प्रविधि विस्तार तथा अनुसन्धान शाखा	आर्थिक प्रशासन शाखा
कृषि अधिकृत-१	लेखापाल, रा.प.अनं.प्र.प्र.-१
कृषिविज्ञ (सम्बन्धित बालीको)-१	नायव सुब्बा, रा.प.अनं.प्र.प्र वा खरिदार रा.प.अनं.द्वि.प्र.- १
कृषि स्नातक (Intern)-१	कार्यालय सहयोगी -१ (सेवा करार)
प्राविधिक सहायक (रा.प.अनं.प्र.प्रा.) वा प्राविधिक सहायक, (रा.प.अनं.द्वि.प्रा.)-२	

३.५.५ सुपर जोन कार्यान्वयन इकाई

परियोजनाका सम्भागहरू मध्ये बृहत व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक केन्द्र (सुपर जोन) विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि परियोजना व्यवस्थापन इकाईको सिफारिशमा कृषि विकास मन्त्रालयले कृषि सेवा अन्तरगत राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीका अधिकृतको नेतृत्वमा कृषि अधिकृत, कृषि वैज्ञानिक (S_१), खाद्य अनुसन्धान अधिकृत, प्राविधिक अधिकृत (T_६), प्रा.स. वा ना.प्रा.स २ जना, प्रशासन सेवाका ना.सु. र ले.पा. सहित कुल ९ जना स्थायी कर्मचारी काजमा खटाउनेछ । तर विद्यमान जनशक्तिबाट खटाउन सम्भव नभएमा कार्यक्रममा बजेट व्यवस्था गरी कृषि अधिकृत, कृषि वैज्ञानिक (S_१), खाद्य अनुसन्धान अधिकृत, प्राविधिक अधिकृत (T_६), प्रा.स वा ना.प्रा.स करारबाट नियुक्त गरिनेछ । साथै कृषि विशेषज्ञ (सम्बन्धित बालीको)-२, कृषि स्नातक-१, श्रेणीविहिन कर्मचारीहरू करारमा नियुक्त गरिनेछ । करारका कर्मचारीहरू नियुक्ति गर्न एक कार्यविधि बनाईने छ । उक्त कार्यविधिमा पदपूर्ति समिति गठन गरि सो समिति मार्फत प्रचलित

कानून बमोजिम करारमा कर्मचारीहरू नियुक्त गरिने छ । करारमा खटिने ना.प्रा.स.हरू सकभर एक गाउँ एक प्राविधिक कार्यक्रम अन्तरगत भर्ना गरिएका मध्येबाट हुनेछन् । आवश्यकता अनुसार सामाजिक परिचालनका लागि प्रत्येक सुपरजोनमा १ जना स्थानीय श्रोत व्यक्तिलाई परिचालन गरिनेछ । परियोजना कार्यान्वयन इकाई (सुपर जोन) को संरचना देहायको तालिका ७ मा उल्लेख भए बमोजिम रहनेछ ।

तालिका ७ : सुपरजोन कार्यान्वयन इकाईमा रहने कर्मचारीहरूको विवरण

परियोजना कार्यान्वयन इकाई (सुपर जोन)			
बरिष्ठ कृषि अधिकृत, रा.प.द्वि (प्रा.)कृषि सेवा - १			
प्रविधि विस्तार शाखा	कृषिअनुसन्धानशाखा	खाद्य अनुसन्धानशाखा	आर्थिक प्रशासन शाखा
कृषि अधिकृत-१	कृषि वैज्ञानिक (S१)-१ (सम्बन्धित विषयको)	खाद्य अनुसन्धान अधिकृत -१	नायव सुब्बा, (रा.प.अनं.प्र.प्र.) -१
कृषि स्नातक (Intern)-१	कृषि विशेषज्ञ (सम्बन्धित विषयको) -२	प्राविधिक सहायक (रा.प.अनं.प्र.प्र.) वा नायव प्राविधिक सहायक (रा.प.अनं.द्वि.प्रा.)- १	लेखापाल (रा.प.अनं.प्र.प्र.) -१
प्राविधिक सहायक (रा.प.अनं.प्र.प्रा.)वा नायव प्राविधिक सहायक (रा.प.अनं.द्वि.प्रा.)- १	प्राविधिक अधिकृत (T६) - १ (सम्बन्धित विषयको)		ह.स.चा.-१, का.स.-१ (सेवा करारबाट)

३.६ परियोजना कार्यान्वयन सहजीकरण तथा प्राविधिक पृष्ठपोषण डेस्क

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना कार्यान्वयनलाई सहजीकरण गर्न तथा प्रविधि विस्तार तथा पूर्वाधार विकास कार्यलाई दिगो र प्रभावकारी गराउनका लागि कृषि मन्त्रालय, कृषि विभाग, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग र अन्तरगतका सम्पूर्ण कार्यक्रम निर्देशनालयहरूमा र नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद अन्तरगतका बाली/वस्तुसँग सम्बन्धित महाशाखाहरूमा परियोजना कार्यान्वयन सहजीकरण तथा प्राविधिक पृष्ठपोषण डेस्क रहनेछन् । यसको अलवा सिंचाई मन्त्रालय, सिंचाई विभाग, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय, वन विभाग, उद्योग मन्त्रालय, उद्योग विभाग र अन्य सम्बन्धित सरोकारवाला मन्त्रालय र मातहत निकायहरूमा समेत परियोजनाको सहजीकरण तथा प्रतिफल अनुगमन डेस्क रहनेछ ।

परिच्छेद ४

परियोजना सम्भागका क्रियाकलापहरू, अन्तर सम्बन्ध र उपलब्ध हुने सेवाहरू

४.१ साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट) विकास कार्यक्रम

राष्ट्रिय आवश्यकता र स्थानीय सम्भाव्यताका आधारमा तोकिएको बाली/वस्तुमा न्यूनतम १० हेक्टरमा (मौरी, च्याउ, हाइटेक ग्रीन हाउस/प्लाष्टिक हाउस, मत्स्य पोखरीको हकमा कार्यविधिमा व्यवस्था भए अनुसारको संख्या तथा क्षेत्रफलमा) जिल्लास्तरमा प्राथमिक उत्पादन इकाईका रूपमा साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट) विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछन्। जिल्लास्तरमा कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरणमा योगदान पुऱ्याउने गरी पकेटमा समावेश गरिएका बाली/वस्तुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु र पकेट क्षेत्रमा कृषि उत्पादन सामग्री आपूर्ति तथा प्राविधिक सेवा प्रवाहमा अभिवृद्धि गर्नु यस्ता साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट) विकास कार्यक्रम सञ्चालनका उद्देश्यहरू रहने छन्। परियोजना सञ्चालनको प्रथम वर्षमा प्रत्येक जिल्लामा अनुसूची ४ मा उल्लेख भए बमोजिमका संख्यामा गरी कुल २१०० कृषि उत्पादन पकेटहरू रहनेछन्। सम्बन्धित सञ्चालक समितिले आवश्यकता अनुसार निर्णय गरी पकेट क्षेत्र विस्तार गर्न सक्नेछ। यस कार्यक्रमबाट साना तथा मझौला कृषक समूहहरू लाभान्वित हुनेछन्। प्रत्येक पकेटले पकेट क्षेत्र आसपासका कम्तीमा १० जना कृषकलाई सेवा पुऱ्याउनेछन्।

पकेट क्षेत्रमा रासायनिक तथा प्राङ्गारिक मल, उन्नत तथा हाइब्रिड बीउ विजन, रासायनिक एवं जैविक विषादीहरू लगायतका उत्पादन सामग्रीहरूमा अनुदान सहयोग उपलब्ध गराइनेछ भने स्थलगत तालिम, व्यावसायिक प्रदर्शन, कृषि यान्त्रिकरण लगायतका कार्यक्रमहरूमा समेत सहयोग पुऱ्याइनेछ। साना पूर्वाधार विकास सहयोगतर्फ साना सिंचाई, प्रारम्भिक प्रशोधन पूर्वाधारहरू (Threshing floor, storage house, collection center) लगायतमा सहयोग पुऱ्याइनेछ।

पकेट कार्यक्रम व्यवस्थापनका लागि पकेटस्तरमा पकेट व्यवस्थापन समिति रहनेछ भने समग्र कार्यक्रमको सहजीकरण तथा अनुगमन सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला कृषि विकास कार्यालय मार्फत हुनेछ। विस्तृत कार्यविधि बनाई पकेट विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ।

४.२ व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक) विकास कार्यक्रम

राष्ट्रिय प्राथमिकता र स्थानीय सम्भाव्यताका आधारमा तोकिएको पूर्वाधारहरू भएको र तोकिएको बाली/वस्तुमा न्यूनतम १०० हेक्टरमा (मौरी, च्याउ, हाइटेक ग्रीन हाउस/प्लाष्टिक हाउस, मत्स्य पोखरीको हकमा कार्यविधिमा व्यवस्था भए अनुसारको संख्या तथा क्षेत्रफलमा) सञ्चालन भएको

व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्रका रूपमा ब्लकहरू रहनेछन् । जिल्लास्तरमा कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरणमा योगदान पुऱ्याउने गरी ब्लकमा समावेश गरिएका बाली/वस्तुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु, ब्लक क्षेत्रमा कृषि यान्त्रिकरण, कृषि पूर्वाधार विकास तथा व्यवसायिकरण प्रबर्द्धन गर्नु यस्ता व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक) विकास कार्यक्रम सञ्चालनका उद्देश्यहरू रहने छन् ।

परियोजना सञ्चालनको प्रथम वर्षमा प्रत्येक जिल्लामा अनुसूची ५ मा उल्लेख बमोजिम प्रति जिल्ला २ वटाका दरले १५० यस्ता व्यावसायिक उत्पादन केन्द्रहरू रहनेछन् । परियोजना अवधिमा सम्भाव्यताका आधारमा ब्लक संख्या १५०० पुऱ्याईनेछ । सम्बन्धित सञ्चालक समितिले आवश्यकता अनुसार निर्णय गरी ब्लक क्षेत्र विस्तार गर्न सक्नेछ । यस कार्यक्रमबाट व्यावसायिक कृषक समूहहरू तथा सहकारीहरू, जलउपभोक्ता समूहहरू, निजी कृषि उद्यमी तथा व्यवसायीहरू लाभान्वित हुनेछन् ।

ब्लक क्षेत्रमा रासायनिक तथा प्राङ्गारिक मल, उन्नत तथा हाइब्रिड बीउ विजन, रासायनिक एवं जैविक विषादीहरू लगायतका उत्पादन सामग्रीहरूमा अनुदान सहयोग उपलब्ध गराइनेछ । ब्लकमा सम्बन्धित बाली/वस्तुमा सहभागितात्मक व्यावसायिक उत्पादन प्रविधि प्रदर्शन सञ्चालन गरिनेछ । ब्लकमा सम्बन्धित बाली/वस्तुको उत्पादन प्रविधि, बजारीकरण, मूल्य श्रृंखला विकास लगायतका विविध पक्षहरू समेटिने गरि स्थलगत तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । यान्त्रिकरण प्रबर्द्धनका लागि उत्पादन देखि बजारीकरणसम्म आवश्यक पर्ने सबै प्रकारका मेशिनरी औजार उपकरणको सेट सहितको सेवा उपलब्ध गराउन Custom Hiring Center (CHC) स्थापनाका लागि पूँजीगत अनुदान उपलब्ध गराइनेछ । त्यस्तै, व्यवसायिकरणका लागि प्राथमिक प्रशोधन केन्द्र, गोदाम घर, ग्रेडिग लगायतका उत्पादनोपरान्त आवश्यक पूर्वाधारहरू रहेको एक पोष्ट हार्भेष्ट सेन्टर निर्माण गरिनेछ ।

पूर्वाधार विकास सहयोगतर्फ लिफ्ट सिंचाई, डिप तथा स्यालो ट्युबवेल जडान, सिंचाई कुलो मर्मत तथा सुधार, आवश्यक कृषि पूर्वाधारहरू (community seed bank, Processing, grading and packaging units, Marketing infrastructures, Plant Quarentine Infrastructures/Laboratories) लगायतमा सहयोग पुऱ्याइनेछ ।

ब्लक कार्यक्रम व्यवस्थापनका लागि ब्लकस्तरमा व्यवस्थापन समिति रहनेछ भने समग्र कार्यक्रमको सहजीकरण तथा अनुगमन सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला कृषि विकास कार्यालय मार्फत हुनेछ । विस्तृत कार्यविधि बनाई ब्लक विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

४.३ व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (जोन) विकास कार्यक्रम

राष्ट्रिय प्राथमिकता र स्थानीय सम्भाव्यताका आधारमा तोकिएको पूर्वाधारहरू भएको र तोकिएको बाली/वस्तुमा न्यूनतम ५०० हेक्टरमा सञ्चालन भएको व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्रका रूपमा जोनहरू रहनेछन् । कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरणमा योगदान पुऱ्याउने गरी जोनमा समावेश गरिएका बाली/वस्तुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु, जोन क्षेत्रमा कृषि यान्त्रिकरण, कृषि पूर्वाधार विकास एवं व्यावसायिकरण प्रबर्द्धन तथा प्रारम्भिक प्रशोधन केन्द्रहरूको स्थापना मार्फत कृषि आधुनिकीकरणको आधारशिला तयार गर्ने जस्ता व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (जोन) विकास कार्यक्रम सञ्चालनका उद्देश्यहरू रहने छन् ।

परियोजना सञ्चालनको प्रथम वर्षमा अनुसूची ६ मा उल्लेख गरिएका ३० जिल्लामा ३० वटा यस्ता व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्रहरू (जोन) स्थापना हुनेछन् । परियोजना अवधिमा सम्भाव्यताका आधारमा जोनहरूको संख्या न्यूनतम ३०० पुऱ्याईनेछ । सम्बन्धित सञ्चालक समितिको सहमति तथा सम्बन्धित परियोजना कार्यान्वयन इकाईको सिफारिशमा परियोजना व्यवस्थापन इकाईले आसपासका जोडिएका क्षेत्रहरू समेटि जोन क्षेत्र विस्तार गर्न सक्नेछ । यस कार्यक्रमबाट व्यावसायिक कृषक समूहहरू तथा सहकारीहरू, जलउपभोक्ता समितिहरू, निजी कृषि उद्यमी तथा व्यवसायीहरू (कानून बमोजिम दर्ता भएका कम्पनीहरू) लाभान्वित हुनेछन् ।

जोन क्षेत्रमा रासायनिक तथा प्राङ्गारिक मल, उन्नत तथा हाइब्रिड बीउ विजन, रासायनिक एवं जैविक विषादीहरू लगायतका उत्पादन सामग्रीहरूमा तोकिए बमोजिम अनुदान सहयोग उपलब्ध गराइनेछ । जोनमा सम्बन्धित बाली/वस्तुमा सहभागितात्मक व्यावसायिक उत्पादन प्रविधि प्रदर्शन सञ्चालन गरिनेछ भने उत्पादन प्रविधि, बजारीकरण, मूल्य श्रृंखला विकास लगायतका विविध पक्षहरू समेटिने गरि स्थलगत तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । यान्त्रिकरण प्रबर्द्धनका लागि उत्पादनदेखि बजारीकरणसम्म आवश्यक पर्ने सबै प्रकारका मेशिनरी औजार उपकरणको सेट सहितको सेवा उपलब्ध गराउन Custom Hiring Center स्थापनाका लागि पूँजीगत अनुदान उपलब्ध गराइनेछ । त्यस्तै, व्यावसायिकरणका लागि प्राथमिक प्रशोधन केन्द्र, गोदाम घर, ग्रेडिग लगायतका उत्पादनोपरान्त आवश्यक पूर्वाधारहरू रहेको एक पोष्ट हार्भेष्ट सेन्टर निर्माण गरिनेछ । पूर्वाधार विकास सहयोगतर्फ लिफ्ट सिंचाई, डिप तथा स्यालो ट्युबवेल जडान, सिंचाई कुलो मर्मत तथा सुधार, आवश्यक कृषि पूर्वाधारहरू (Community seed banks, processing, grading and packaging units, marketing infrastructures, CAESC Infrastructure, Quarentine Infrastructures/laboratories) लगायतमा सहयोग पुऱ्याइनेछ । साथै प्राङ्गारिक मल कारखाना, टिस्युकल्चर ल्याव, हाइटेक नर्सरी लगायतका पूर्वाधार निर्माणमा सहयोग पुऱ्याइनेछ ।

जोन कार्यक्रम व्यवस्थापनका लागि जोनस्तरमा जोन व्यवस्थापन समिति रहनेछ भने समग्र कार्यक्रमको सहजीकरण तथा अनुगमन सम्बन्धित परियोजना कार्यान्वयन इकाई मार्फत हुनेछ । जोन कार्यक्रम सञ्चालनको विस्तृत कार्यविधि बनाई कार्यान्वयनमा ल्याईने छ ।

४.४ बृहत व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक केन्द्र (सुपर जोन) विकास कार्यक्रम

राष्ट्रिय प्राथमिकता र स्थानीय सम्भाव्यताका आधारमा तोकिएको पूर्वाधारहरू भएको र तोकिएको बाली/वस्तुमा न्यूनतम १००० हेक्टरमा सञ्चालन भएको बृहत व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक केन्द्रका रूपमा सुपर-जोनहरू रहनेछन् । सुपर-जोनमा समावेश गरिएका बाली/वस्तुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु, सुपर-जोन क्षेत्रमा कृषि यान्त्रिकरण, कृषि पूर्वाधार विकास एवं व्यावसायिकरण प्रबर्द्धन, प्रशोधन केन्द्रहरूको स्थापना, मूल बीउ उत्पादन तथा कृषि अनुसन्धान केन्द्र र अध्ययन संस्थान स्थापनामार्फत कृषि आधुनिकीकरण गर्दै आत्मनिर्भर कृषि अर्थतन्त्रको आधारशिला निर्माण गर्नु यस्ता (सुपर-जोन) विकास कार्यक्रम सञ्चालनका उद्देश्यहरू रहने छन् ।

परियोजना सञ्चालनको प्रथम वर्षमा प्रत्येक प्रदेशमा अनुसूची ७ मा उल्लेख बमोजिमका ७ वटा यस्ता व्यावसायिक कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक केन्द्रहरू रहनेछन् । परियोजना अवधिमा सम्भाव्यताका आधारमा सुपर-जोनहरूको संख्या न्यूनतम २१ पुऱ्याइने छ । बाली विशेषको सम्भाव्यता, माग र औचित्य हेरी यो संख्या बढाउन सकिनेछ । सम्बन्धित सञ्चालक समितिको सहमति तथा सम्बन्धित परियोजना कार्यान्वयन इकाईको सिफारिशमा परियोजना व्यवस्थापन इकाईले आसपासका जोडिएका क्षेत्रहरू समेटी सुपरजोन क्षेत्र विस्तार गर्न सक्नेछ । यस कार्यक्रमबाट व्यावसायिक कृषक समूहहरू तथा सहकारीहरू, जलउपभोक्ता समूहहरू, निजी कृषि उद्यमी तथा व्यवसायीहरू (कानून बमोजिम दर्ता भएका कम्पनीहरू), कृषि उपज बजार सञ्चालक समितिहरू लाभान्वित हुनेछन् ।

सुपर-जोनमा श्रोत केन्द्र स्थापना सहयोग अन्तर्गत प्रजनन बीउ उत्पादन, नियामक प्रयोगशालाहरू स्थापना, प्राङ्गारिक मल कारखानाहरूको स्थापना तथा सवलीकरण, जैविक विषादी उत्पादन केन्द्र, ठूला कृषि बजारहरू, ठूला सिंचाइ पूर्वाधारहरू, कृषि तालिम केन्द्र, कृषि अनुसन्धान केन्द्र, कृषि अध्ययन संस्थान/कलेज स्थापना, कृषिजन्य उद्योगहरू स्थापना लगायतका आवश्यक पूर्वाधारहरू निर्माण गरि कृषि आधुनिकीकरण उन्मुख बनाइनेछ ।

सुपर-जोन कार्यक्रम व्यवस्थापनका लागि सुपर-जोनस्तरमा सुपर-जोन व्यवस्थापन समिति रहनेछ भने समग्र कार्यक्रमको सहजीकरण तथा अनुगमन सम्बन्धित परियोजना कार्यान्वयन इकाई मार्फत हुनेछ । सुपर-जोन कार्यक्रम सञ्चालनको लागि विस्तृत रूपमा एक कार्यविधि बनाई लागु गरिने छ ।

परियोजना सञ्चालनमा सहजीकरणका लागि बाह्य परामर्शदाताका रूपमा परियोजना सञ्चालनको पहिलो वर्ष १४ जना विषय विशेषज्ञहरू र ३० जना कृषि विज्ञहरू नियुक्ति गरिनेछ। उक्त परामर्शदाताहरूको संख्या प्रस्तावित जोन र सुपर जोनको संख्या वृद्धि सँगै बढ्दै गई परियोजना सञ्चालनको तेश्रो वर्षमा अधिकतम १८ जना विषय विशेषज्ञहरू र ९० जना कृषि स्नातकहरू रहनेछन् भने त्यस पछिका वर्षहरूमा परामर्शदाताहरूको संख्या क्रमशः घट्दै परियोजनाको अन्तिम वर्ष जम्मा १२ जना विषय विशेषज्ञहरू र ९० जना कृषि स्नातकहरू रहनेछन्।

पहिलो वर्षको जोन र सुपर जोनमा समावेश हुन नसकेका दलहन, तेलहन, च्याउ, मौरी, रबर लगायत आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रबर्द्धनका लागि महत्वपूर्ण बाली/वस्तुहरू भौगोलिक सम्भाव्यता र कृषकहरूको मागको आधारमा आवश्यकता अनुसार थप गर्दै लगिनेछ।

पकेट, ब्लक, जोन र सुपर-जोनका मुख्य मुख्य विशेषताहरू तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ८ : परियोजना सम्भागका मुख्य मुख्य विशेषताहरू

क्र.सं.	विवरण	पकेट	ब्लक	जोन	सुपरजोन
१	क्षेत्रफल हे. कार्यमूलक सम्बन्ध	कम्तिमा १० कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि	कम्तिमा १०० कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि र प्रविधि विस्तार	कम्तिमा ५०० कृषि उपज उत्पादन, प्रविधि विस्तार र प्राथमिक प्रशोधन	कम्तिमा १००० उपज उत्पादन, बीउ तथा प्रांगारिक मल उत्पादन, प्रयोगशाला सेवा, प्रशोधन तथा बजारीकरण, प्रविधि विस्तार
२	लाभान्वित वर्ग	साना, सिमान्तकृत कृषक समूह/निजी उद्यमीहरू (कानून बमोजिम दर्ता भएका कम्पनीहरू)	व्यावसायिक कृषक समूह, सहकारीहरू, जल उपभोक्ता समितिहरू, निजी कृषि उद्यमी व्यवसायीहरू	व्यावसायिक कृषक सहकारीहरू, जलउपभोक्ता समितिहरू, निजी कृषि उद्यमी व्यवसायीहरू	व्यावसायिक कृषक सहकारीहरू, जलउपभोक्ता समितिहरू, निजी कृषि उद्यमी व्यवसायीहरू
३	लाभान्वित हुनसक्ने वर्गहरू	आसपासका अन्य कम्तिमा १० जना	आसपासका अन्य कम्तिमा ५० जना	आसपासका अन्य कम्तिमा २०० जना	आसपास तथा कच्चा सामग्री आपूर्ति गर्ने कम्तिमा ५०० जना
४	कार्यक्रमको प्रकार	कृषि उत्पादन सामग्री तथा प्राविधिक सेवा	बीउ, विरुवा, माछा भुरा, मल तथा विषादी, साधारण यान्त्रिकरण, सिचाई, सडक, विद्युत, सरकारी सहयोग, ऋण, बाली सुरक्षण, नीति सहजीकरण र क्षमता विकास	बीउ, विरुवा, माछा भुरा, मल तथा विषादी, यान्त्रिकरण, सिचाई, सडक, विद्युत, सरकारी सहयोग, ऋण, बाली सुरक्षण, नीति सहजीकरण र क्षमता विकास	बीउ, विरुवा, माछा भुरा, मल तथा विषादी, यान्त्रिकरण, सिचाई, सडक, विद्युत, कृषि उद्योग विकास सरकारी सहयोग, ऋण, बाली सुरक्षण, नीति सहजीकरण र क्षमता विकास

क्र.सं.	विवरण	पकेट	ब्लक	जोन	सुपरजोन
५	निर्माण प्रकृया	भौगोलिक तथा प्राविधिक सम्भाव्यताका आधारमा प्रत्येक जिल्लामा कृषि उपजहरु पकेटहरु निर्माण गर्न चाहने कृषक समूह/सहकारी/उद्यमिहरुको सुचिकरण गरी स्थलगत प्रमाणिकरण पश्चात छनौट गर्ने ।	जिल्लाबाट भौगोलिक सम्भाव्यताका रुपमा पहिचान भइ आएका बालीहरुको पहिलो वर्षमा प्रत्येक जिल्लामा २ वटाका दरले जम्मा १५० वटा र आयोजना अवधिमा सम्भाव्यताका आधारमा १५०० वटा ब्लक छनौट गर्ने	जिल्लाबाट भौगोलिक सम्भाव्यताका रुपमा पहिचान भइ आएका बालीहरुको पहिलो वर्षका लागि जम्मा ३० वटा र आयोजना अवधिमा सम्भाव्यताका आधारमा ३०० वटा जोन पुग्ने	जिल्लाबाट भौगोलिक सम्भाव्यताका रुपमा पहिचान भइ आएका बालीहरुको पहिलो वर्षका लागि प्रत्येक प्रदेशमा १ वटाका दरले जम्मा ७ वटा र आयोजना अवधिमा सम्भाव्यताका आधारमा २१ वटा सुपर जोन पुग्ने
६	सञ्चालन प्रकृया	पकेट व्यवस्थापन समितिबाट	ब्लक व्यवस्थापन समितिबाट	जोन व्यवस्थापन समितिबाट	सुपरजोन व्यवस्थापन समितिबाट
७	कार्यान्वयन इकाई	पकेट कार्यान्वयन इकाई	ब्लक कार्यान्वयन इकाई	जोन कार्यान्वयन इकाई	सुपर जोन कार्यान्वयन इकाई

४.५ पकेट, ब्लक, जोन, सुपर जोन बीचको अन्तरसम्बन्ध

यस परियोजनामा उत्पादन वृद्धि इकाईका रुपमा पकेट कार्यक्रम रहनेछ । व्यावसायिक क्षेत्रमा रूपान्तरण भएका केन्द्रहरुलाई ब्लक, मूल्य अभिवृद्धि एवं बजारीकरणका लागि आवश्यक संरचनाहरु सहितको उत्पादन क्षेत्रहरुलाई जोन र कृषिजन्य उद्योगहरु सहितको विशेष कृषि क्षेत्रलाई सुपरजोन भनिनेछ । विशेष बालीहरुका पकेट र ब्लकमा हुने उत्पादनले सोही बालीका जोन र सुपर जोनमा रहने कृषि बजारहरु र प्रशोधन उद्योगहरुका लागि आवश्यक कृषि उपज र कच्चा पदार्थहरु उपलब्ध गराउँदै अधिकतम क्षमतामा सञ्चालन गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउनुका साथै बजारीकरण र औद्योगिकरणले बजारमुखी उत्पादनमा प्रोत्साहित गर्दै पकेट र ब्लक उत्पादनलाई बढावा दिने हुँदा दोहोरो अन्तरसम्बन्ध रहनेछ । सुपर-जोन क्षेत्रमा सञ्चालित हुने बाली/वस्तुले उक्त बाली/वस्तुको समग्र मूल्य श्रृंखला विकासको नमूनाको रुपमा कार्य गर्नेछ । क्रमशः जिल्लास्तरमा सञ्चालित अन्य कार्यक्रमहरुलाई समेत यही प्रकृयाअनुरूप सञ्चालन गर्ने सोच रहेको सन्दर्भमा जिल्लास्तरमा सञ्चालनमा रहने साना व्यावसायिक इकाईका रुपमा रहेका पकेटहरु मिलेर व्यावसायिक उत्पादन क्षेत्र (ब्लक) हरू निर्माण हुनेछन् ।

बाली विशेषका पकेट क्षेत्रका उत्पादनहरु ब्लक क्षेत्रकालागि, ब्लक क्षेत्रका उत्पादनहरु जोन क्षेत्रका लागि र जोन क्षेत्रका उत्पादनहरु क्रमशः सोही बालीका सुपर-जोन क्षेत्रका लागि आवश्यक कच्चा पदार्थका रुपमा प्रयोगमा आउने छन् । पकेट, ब्लक, जोन र सुपर-जोन क्षेत्रमा समावेश नभएका कृषकहरुले सो क्षेत्रमा रोजगारीका अवसरहरु प्राप्त गर्नका साथै उक्त क्षेत्रमा विकास भएका प्रविधिको समेत अवलम्बन गर्नेछन् र ती क्षेत्रबाट लाभ लिएका कृषकहरुबाट अन्य कृषकहरु

र क्षेत्रमा समेत Spillover Effect भई समग्र रूपमा आर्थिक सम्बृद्धिका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नेछ । परियोजनाका सबै सम्भागहरू पूर्ण व्यवस्थित रूपमा सञ्चालित भएपश्चात सुपर-जोन क्षेत्रमा उत्पादित कृषि उत्पादन सामग्रीहरू (विशेषगरि उन्नत बीउ, वेर्ना, प्रांगारिक मल लगायत) सोही बालीका क्रमशः जोन, ब्लक र पकेट क्षेत्रका लागि उपलब्ध हुने वातावरण बनेछ ।

परियोजना अन्तरगतका विभिन्न सम्भागहरूको कार्यमूलक अन्तरसम्बन्ध देहाय बमोजिम हुनेछ (चित्र ४) ।

•सुपर जोन

- औद्योगिक कार्य : अन्तिम रूपमा उपभोग्य वस्तुको उत्पादन
- अनुसन्धान कार्य : नव प्रवर्तन तथा अनुसन्धान
- शैक्षिक कार्य : मानव संशाधन विकास (कृषि प्राविधिक र उद्यमी)
- बजारीकरण कार्य : प्रशोधित उपजको बजारीकरण
- नियामक कार्य : गुणस्तर नियन्त्रण र अनुसन्धान

•जोन

- बजारीकरण कार्य : कृषि उद्योगजन्य उद्योगका लागि आवश्यक कच्चा पदार्थको बजारीकरण
- प्रशोधन कार्य : उद्योग सञ्चालनका लागि आवश्यक कच्चा पदार्थ उत्पादनका लागि प्राथमिक प्रशोधन
- भण्डारण कार्य : संकलन
- श्रोत केन्द्र विकास कार्य : उत्पादन सामग्री उत्पादन

•ब्लक

- उद्यम विकास कार्य : फार्म रजिष्ट्रेशन तथा कृषि व्यवसाय विकास
- वृद्धि प्रवर्दन कार्य : उत्पादकत्व अभिवृद्धि
- मानव श्रोत साधन व्यवस्थापन कार्य : कृषि उद्यम विकास
- प्रदर्शन तथा प्रविधि हस्तान्तरण कार्य : सहभागितात्मक व्यवसायिक उत्पादन प्रदर्शन

•पकेट

- उत्पादन कार्य : कृषि वस्तुहरूको प्राथमिक उत्पादन
- प्रविधि प्रसार कार्य : नविनतम कृषि प्रविधिको प्रसार

चित्र ४. परियोजनाका सम्भागहरूको कार्यमूलक अन्तर सम्बन्ध

४.६ उपलब्ध हुने सहजीकरण/सेवा सुविधाहरू

तोकिएका पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोनमा सञ्चालन हुने माथि उल्लेखित कृषकलापहरूका लागि नेपाल सरकारले प्रस्तुत तालिका ९ अनुसार उपलब्धीमा आधारित सहजीकरण (Smart Output Based Facilitation) सेवा उपलब्ध गराउने छ ।

तालिका ९ : सहजीकरण सेवा सुविधाको विवरण

सि.नं.	विवरण	सहजीकरण (Facilitation)
१	कृषि उत्पादन सामग्रीहरू (बीउ, वेर्ना, विरुवा, माछा भुरा लगायत)	५० प्रतिशत
२	प्राविधिक सहयोग	१०० प्रतिशत
३	प्रयोगशाला सेवाहरू	८५ प्रतिशत
४	कृषि औजार तथा उपकरणहरू	५० प्रतिशत
५	साना सिंचाइ पूर्वाधारहरू	८५ प्रतिशत
६	उत्पादनोपरान्त तथा कृषि व्यवसाय सेवा पूर्वाधारहरू	८५ प्रतिशत

केही अत्यावश्यक उत्पादन सामग्रीहरूको व्यवस्थापनका लागि निर्देशक समितिको निर्णयानुसार थप सहजीकरणका विषयहरू थप हुन सक्नेछन् ।

परिच्छेद ५

सञ्चालन गरिने मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरूको खर्च विश्लेषण

५.१ परियोजनामा प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने क्रियाकलापहरूको र खर्च विश्लेषण

परियोजनाका विभिन्न सम्भागहरूमा कृषि आधुनिकीकरण प्रबर्द्धनका लागि प्रथम वर्षमा मुख्यतया देहायका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिने छन् ।

५.१.१ कृषि सामग्री आपूर्ति व्यवस्थापन

यस अन्तरगत अनुदानमा रासायनिक तथा प्रांगारिक मल उपलब्ध गराउने, तरकारी तथा फलफूल नर्सरी/ग्रिन हाउस/सेड हाउस निर्माण लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिने छन् ।

५.१.२ यान्त्रिकरण सहयोग

परियोजनाका ब्लक, जोन र सुपर-जोन सम्भागमा यान्त्रिकरण प्रबर्द्धनका लागि कष्टम हायरिंग सेन्टर स्थापना सहयोगको कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छन् ।

५.१.३ भौतिक पूर्वाधार विकास सहयोग

यस अन्तरगत मुख्यतया पोष्ट हार्भेष्ट सेन्टर स्थापना, प्रांगारिक मल कारखाना सवलीकरण वा स्थापना, एकीकृत सेवाकेन्द्र तथा रिफरेन्स प्रयोगशाला निर्माण, एग्रिमार्ट स्थापना सहयोग, सिंचाइ प्रणाली पूर्वाधार विकास लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिने छन् । कृषि अनुसन्धान केन्द्रहरू, फार्म केन्द्र र प्रयोगशालाहरूलाई समेत आधुनिकीकरणका लागि आवश्यक औजार उपकरणहरू जडान र संरचनाहरू निर्माण सम्भारमा सहयोग गरिनेछ ।

५.१.४ अनुसन्धान-शिक्षा-प्रसार सुदृढिकरण सहयोग

यस अन्तरगत कृषि अध्ययन संस्थान स्थापना/सुदृढिकरण सहयोग, कृषि अनुसन्धान केन्द्र स्थापना/सुदृढिकरण सहयोग, कृषि तालिम केन्द्र स्थापना, फार्म केन्द्र सुदृढिकरण सहयोग लगायतका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिने छन् ।

५.१.५ कृषि आधुनिकीकरणका लागि विज्ञहरू सेवा करार

यस अन्तरगत परियोजनाका ब्लक, जोन र सुपर-जोन सम्भागमा कृषि विज्ञ, कृषि वैज्ञानिक लगायत अन्य आवश्यक कर्मचारीहरू सेवा करारमा परिचालन गरिने छन् ।

५.१.६ कृषिजन्य उद्योगहरु स्थापना

यस अन्तरगत परियोजनाको सुपर-जोन सम्भागमा आवश्यक कार्यविधि बनाई कृषिजन्य उद्योगहरु स्थापना गरिने छन् ।

५.१.७ प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान

परियोजनाका ब्लक, जोन र सुपर-जोन सम्भागमा तोकिएको सूचकहरुका आधारमा कृषकहरुलाई प्रतिफलका आधारमा प्रोत्साहन अनुदान उपलब्ध गराउने क्रियाकलाप निश्चित कार्यविधि बनाई सञ्चालन गरिनेछ ।

५.१.८ कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता

परियोजनामा खटिने राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरुको मनोबल उच्च गर्न ब्लक, जोन, सुपर-जोन र परियोजना व्यवस्थापन इकाईमा खटिएका कर्मचारीहरुलाई तोकिएको सूचकहरुका आधारमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिनेछ ।

५.१.९ परियोजना संरचना स्थापना, अनुगमन तथा मूल्यांकन

परियोजना व्यवस्थापन इकाई स्थापना तथा सम्भागहरुमा कार्यान्वयन इकाई स्थापना गरी ती इकाईहरुका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरु विकास एवं कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्यांकन सम्बन्धी क्रियाकलापहरु सञ्चालन गरिनेछन् । लक्षित विभिन्न क्रियाकलापहरुको सञ्चालन र तिनमा उपलब्ध गराइने सेवा सुविधाका लागि आवश्यक बजेट व्यवस्था गरिएको छ । परियोजनाको पहिलो वर्षका लागि रकम रु. ५ अर्ब ७८ करोड ६२ लाख ७५ हजार विनियोजित रहेको छ भने जसमध्ये चालु तर्फ रु. ४ अर्ब ६५ करोड ९६ लाख ८१ हजार (८०.५३ प्रतिशत) र पूँजीगततर्फ रु. १ अर्ब १२ करोड ६५ लाख ९४ हजार (१९.४७ प्रतिशत) बजेट विनियोजन रहेको छ (तालिका ९, १०) ।

५.२ परियोजना सञ्चालनको लागि १० वर्षे अनुमानित खर्च विवरण

परियोजना अवधिको आगामी वर्षहरुको प्रक्षेपित खर्च रकम र परियोजना अवधिको कुल अनुमानित खर्च रु. १ खर्ब ३० अर्ब ७४ करोड २० लाख रकमको विश्लेषण तालिका १० र ११ मा संलग्न छ ।

तालिका १० : परियोजना अवधिभरका लागि प्रस्तावित खर्चको विवरण (रकम रु हजारमा)

विवरण	आ.व.										जम्मा
	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	
चालु	४६५९६८१	४२८७५२१	५५३३७८१	६८६५१५६	८२९८६७१	९८५४७५१	११५५७९११	१३४३७५६७	१५५२९०१८	१७८७४६२२	९५९५११८९
पुँजीगत	११२६५९४	३४८४०८४	३४९४०८४	३५०४०८४	३५१४०८४	३५२४०८४	३५३४०८४	३५४४०८४	३५५४०८४	३५६४०८४	३४७९०८४०
जम्मा	५७८६२७५	७७७१६०५	९०२७८६५	१०३६९२४०	११८१२७५५	१३३७८८३५	१५०९१९९५	१६९८१६५१	१९०८३१०२	२१४३८७०६	१३०७४२०२९

तालिका ११ : परियोजना अवधिभरका लागि विभिन्न खर्चका विधाहरूमा विनियोजित/अनुमानित खर्च विवरण

खर्चको प्रक्षेपण (१० वर्ष)

बजेट रू. हजारमा

क्र. सं.	क्रियाकलापहरू	आ.व. २०७३/७४ को प्रस्तावित	आ.व. २०७४/७५ को अनुमानित	आ.व. २०७५/७६ को अनुमानित	आ.व. २०७६/७७ को अनुमानित	आ.व. २०७७/७८ को अनुमानित	आ.व. २०७८/७९ को अनुमानित	आ.व. २०७९/८० को अनुमानित	आ.व. २०८०/८१ को अनुमानित	आ.व. २०८१/८२ को अनुमानित	आ.व. २०८२/८३ को अनुमानित	जम्मा
१	यान्त्रिकरण सहयोग (custom hiring centre) तथा अन्य औजारहरू	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४०	१०२०५४००
२	भौतिक पूर्वाधार विकास सहयोग											
२.१	पोष्ट हार्भेष्ट सेन्टर	४३९५००	४३९५००	४३९५००	४३९५००	४३९५००	४३९५००	४३९५००	४३९५००	४३९५००	४३९५००	४३९५०००
२.२	प्रांगरिक मल कारखाना	१४०००	१४०००	१४०००	१४०००	१४०००	१४०००	१४०००	१४०००	१४०००	१४०००	१४००००
२.३	प्रशोधन उद्योग	१९६०००	१९६०००	१९६०००	१९६०००	१९६०००	१९६०००	१९६०००	१९६०००	१९६०००	१९६०००	१९६००००
२.४	प्रयोगशाला (टिस्यु कल्चर, माछा, माटो, बीउ, बाली संरक्षण, खाद्य प्रविधि तथा अन्य)	३६४००	३६४००	३६४००	३६४००	३६४००	३६४००	३६४००	३६४००	३६४००	३६४००	३६४०००
२.५	तरकारी तथा फलफूल नर्सरी/ग्रीन हाउस/सेड हाउस	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५०	३५५६५००
२.६	एग्रीमार्ट स्थापना सहयोग	३५०००	३५०००	३५०००	३५०००	३५०००	३५०००	३५०००	३५०००	३५०००	३५०००	३५००००
२.७	एकीकृत सेवाकेन्द्र तथा रिफरेन्स प्रयोगशाला निर्माण सहयोग	१४५०००	१४५०००	१४५०००	१४५०००	१४५०००	१४५०००	१४५०००	१४५०००	१४५०००	१४५०००	१४५००००

क्र. सं.	क्रियाकलापहरू	आ.व. २०७३/७४ को प्रस्तावित	आ.व. २०७४/७५ को अनुमानित	आ.व. २०७५/७६ को अनुमानित	आ.व. २०७६/७७ को अनुमानित	आ.व. २०७७/७८ को अनुमानित	आ.व. २०७८/७९ को अनुमानित	आ.व. २०७९/८० को अनुमानित	आ.व. २०८०/८१ को अनुमानित	आ.व. २०८१/८२ को अनुमानित	आ.व. २०८२/८३ को अनुमानित	जम्मा
३	कृषि अध्ययन, अनुसन्धान तथा विकास सहयोग	१४१२००	१४१२००	१४१२००	१४१२००	१४१२००	१४१२००	१४१२००	१४१२००	१४१२००	१४१२००	१४१२०००
४	मानव संशोधन विकास तथा तालिम	७२५५०	७२५५०	७२५५०	७२५५०	७२५५०	७२५५०	७२५५०	७२५५०	७२५५०	७२५५०	७२५५००
५	प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान	१३६५५०	२७३१००	४०९६५०	५४६२००	६८२७५०	८१९३००	९५५८५०	१०९२४००	१२२८९५०	१३६५५००	७५१०२५०
६	कृषि आधुनिकीकरण सेवा करार (विज्ञ, इन्टर्न तथा ग्रामिण कृषि कार्यकर्ता लगायत)	८८६५०	१७२७८२	२५६९१४	३४१०४६	४२५१७८	५०९३१०	५९३४४२	६७७५७४	७६१७०६	८४५८३८	४६७२४४०
७	रासायनिक मल अनुदान सहयोग	५०००००	१००००००	१५०००००	२००००००	२५०००००	३००००००	३५०००००	४००००००	४५०००००	५००००००	२७५०००००
८	सिंचाइ प्रणाली विकास सहयोग (मझौला तथा ठुला सिंचाइ प्रणाली)	४२०८४४	४३०३४४	४३९८४४	४४९३४४	४५९१४४	४६८९४४	४७८८४४	४८८६४४	४९८५४४	५०८३४४	४६४२८४०
८.१	साना सिंचाइ प्रणाली विकास तथा मर्मत सम्भार	११५५००	११६०००	११६५००	११७०००	११७२००	११७४००	११७५००	११७७००	११७८००	११८०००	११७०६००
९	औजार उपकरण खरिद (ल्याव उपकरण, भ्यान, गाडी, ल्यापटप, वाइक, क्यामरा, मल्टिमिडिया, फोटोकपी मेशिन आदि)	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५०	२९५६५००
१०	अनुगमन मूल्यांकन	३९११३	४१०६८.७	४३१२२.१	४५२७८.२	४७५४२.१	४९९१९.२	५२४१५.२	५५०३५.९	५७७८७.७	६०६७७.१	४९१९५९.१

क्र. सं.	क्रियाकलापहरू	आ.व. २०७३/७४ को प्रस्तावित	आ.व. २०७४/७५ को अनुमानित	आ.व. २०७५/७६ को अनुमानित	आ.व. २०७६/७७ को अनुमानित	आ.व. २०७७/७८ को अनुमानित	आ.व. २०७८/७९ को अनुमानित	आ.व. २०७९/८० को अनुमानित	आ.व. २०८०/८१ को अनुमानित	आ.व. २०८१/८२ को अनुमानित	आ.व. २०८२/८३ को अनुमानित	जम्मा
११	कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली (PBIS)	१३४१०	१४०००	१४५००	१५०००	१५२००	१५५००	१५७००	१६०००	१६२००	१६५००	१५२०१०
१२	अन्य (स्थलगत सेवा प्रशासनिक खर्च आदि)	१७२०७१८	२०७२८२०.६	२४९५८४५	३००३८८२.३	३६१४२५०.४	४३४६९७१.८	५२२६७५४.१	६२८२८०७.२	७५५०६२४.०	९०७२३५७.०	४५३८७०३०.३
१३	क्वारेन्टाइन सेवा सुदृढीकरण		५००००	५००००	५००००	५००००	५००००	५००००	५००००	५००००	५००००	४५००००
१४	कृषि अनुसन्धान केन्द्रको आधुनिकीकरण		१५००००	१५००००	१५००००	१५००००	१५००००	१५००००	१५००००	१५००००	१५००००	१३५००००
१५	सरकारी फार्म केन्द्रको आधुनिकीकरण		२०००००	२०००००	२०००००	२०००००	२०००००	२०००००	२०००००	२०००००	२०००००	१८०००००
१६	प्रविधि आयात (seeds, saplings, germplasm, technologies etc.)		५०००००	६०००००	७०००००	८०००००	९०००००	१००००००	११०००००	१२०००००	१३०००००	८१०००००
	जम्मा	५७८६२७५.०	७७७१६०५.२	९०२७८६५.०	१०३६९२४०.४	११८१२७५४.५	१३३७८८३५.०	१५०९१९९५.३	१६९८१६५१.१	१९०८३१०१.७	२१४३८७०६.१	१३०७४२०२९.४

परिच्छेद ६

अपेक्षित प्रतिफल र अवलम्बन गरिने विधि

६.१ अपेक्षित उपलब्धी

१. परियोजना सञ्चालनको प्रथम वर्षमा प्रत्येक जिल्लामा भौगोलिक सम्भाव्यता तथा स्थानीय आवश्यकताका आधारमा छानिएका कम्तिमा १० हेक्टर क्षेत्रफलका तोकिएका जिल्लामा तोकिएका संख्या गरी कम्तिमा २१०० साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट)हरू, प्रत्येक जिल्लामा १०० हेक्टरका २ वटा गरी कम्तिमा १५० व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक) हरू स्थापना भएको हुनेछ । त्यसैगरी, तोकिएका ३० जिल्लामा ५०० हेक्टर क्षेत्रफलका कम्तिमा ३० कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (जोन) हरू स्थापना गरिनेछ । प्रत्येक प्रदेशमा एक हजार क्षेत्रफलका कम्तिमा ७ वटा बृहत कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक क्षेत्र (सुपर जोन) स्थापना भएको हुनेछ । परियोजना अवधिभरमा यस्ता पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनको संख्यामा सम्भाव्यता र औचित्यताका आधारमा क्रमशः वृद्धि गर्दै कम्तिमा १० हजार पकेटहरू, १५०० ब्लकहरू, ३०० जोनहरू र २१ सुपर जोनहरू स्थापना भएको हुनेछ । प्रथम वर्षमा छानिएका १८ वटा बाली/वस्तुहरू ४२ हजार ३०० हेक्टरमा खेती भइ करिब ४ लाख ७७ हजार मे.टन उत्पादन हुने अनुमान गरिएको छ । (अनुसूची ८)
२. आगामी ३ वर्ष भित्र प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू (धान, गहुँ, मकै) मा, आगामी २ वर्ष भित्र तरकारी बाली र माछामा र ७ वर्ष भित्र प्रमुख फलफूल बालीमा आत्मनिर्भर भएको हुनेछ ।
३. परियोजनाको प्रथम वर्षमा करिब ८ लाख ७० हजार आंशिक र ४३ हजार ५०० स्थाई रोजगारी सृजना भएको हुनेछ । परियोजनाको अन्तिम वर्षमा करिब ५ लाख १० हजार आंशिक र २५ हजार ५०० स्थाई रोजगारीको संख्या कायम रहनेछ । (अनुसूची ९)
४. हालको मूल्यमा परियोजना सञ्चालनको प्रथम वर्षमा कुल लगानी करिब रु. ५ अर्ब ७८ करोडबाट मूल्य अभिवृद्धि सहित करिब रु. २६ अर्ब ८ करोड मूल्य बराबरको र परियोजना अवधिभरमा कुल लगानी करिब रु. १ खर्ब ३० अर्बबाट मूल्य अभिवृद्धि सहित करिब रु. २० खर्ब ९५ अर्ब ७५ करोड मूल्य बराबरको रकम कुल गार्हस्थ उत्पादनमा योगदान पुगेको हुनेछ जसबाट कृषि विकास रणनीतिको पहिलो १० वर्षको लक्ष्य हासिल गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुग्नेछ । (अनुसूची १०)

६.२ उपलब्धी नं १ हासिल गर्नका लागि अवलम्बन गरिने विधि

- प्रत्येक जिल्लाबाट राष्ट्रिय आवश्यकता, स्थानीय सम्भाव्यता र तुलनात्मक लाभका प्राथमिकता अनुसारका ३ वटा बाली/वस्तुहरूको छनौट गरिनेछ ।
- छनौट भएका बाली वस्तुहरूलाई जिल्ला कृषि विकास समितिबाट अनुमोदन गराईनेछ ।
- बाली अनुसार तोकिएको न्यूनतम क्षेत्रफल हुने गरि सम्भाव्य पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोन छनौट गरिनेछ ।
- परियोजनाको पहिलो वर्षमा प्रति जिल्ला २ वटा ब्लकका दरले जम्मा १५० ब्लक र ३० वटा जोन र प्रति प्रदेश १ वटाका दरले ७ वटा सुपर जोन सञ्चालन हुनेछन् । साथै जिल्लाको सम्भाव्यताका आधारमा पहिलो वर्ष २१०० वटा पकेट सञ्चालन गरिनेछ ।
- सम्भाव्यताको आधारमा प्रति वर्ष थप हुँदै जाने गरि परियोजनाको अन्त्य सम्ममा कुल १०,००० पकेट, १५०० ब्लक, ३०० जोन र २१ वटा सुपर जोन सञ्चालन भएको हुनेछन् ।

६.३ उपलब्धी नं. २ हासिल गर्नका लागि अवलम्बन गरिने विधि

- पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोनहरूमा smart output based facilitation अनुसारका सुविधाहरू मार्फत मूल्य श्रृंखलाका सबै अवएवहरू सहितको एकीकृत सघन कृषाकलापहरू सञ्चालन गरी प्रमुख कृषि वस्तुहरूको उत्पादन वृद्धि गरिनेछ ।
- उन्नत तथा हाइब्रिड बीउहरूको उपलब्धता, सिंचाईको सहज पहुँच, गुणस्तरीय रसायनिक र प्राङ्गारिक मलहरूको आवश्यक परिमाणमा सहज उपलब्धता, कृषि यान्त्रिकरण, बजारीकरण, उत्पादन उपोरोन्त मूल्य अभिवृद्धि, प्रमुख खाद्यान्न बालीको न्यूनतम समर्थन मूल्य लगायतमा सहजीकरण मार्फत उत्पादन अभिवृद्धिका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- परियोजनाका मुख्य सम्भागहरू: पकेट, ब्लक, जोन र सुपर-जोन अन्तरगत रहने प्रमुख बालीहरूको प्रथम वर्षको अनुमानित क्षेत्रफल, उत्पादन, उत्पादकत्व र प्रक्षेपित बजार मूल्य अनुसूची ११, १२, र १३ मा संलग्न रहेको छ ।

६.४ उपलब्धी नं. ३ हासिल गर्नका लागि अवलम्बन गरिने विधि

- पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोनहरू सञ्चालन पश्चात सृजना हुने रोजगारीका अलावा कृषि उद्योग स्थापना र सञ्चालन मार्फत वार्षिक ५ लाख आंशिक र २५ हजार स्थायी रोजगारी सृजना हुनेछ ।

परिच्छेद ७
कार्यान्वयन कार्ययोजना

७.१ कार्यान्वयन कार्ययोजना

सि.नं.	कृयाकलापहरू	समयावधि	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
१	परियोजना दस्तावेज तयारी	२०७३ असार १६	कृषि विकास मन्त्रालय	सम्बन्धित अन्य मन्त्रालयहरू
२	परियोजना स्वीकृति	२०७३ भाद्र मसान्तभित्र	नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	कृषि विकास मन्त्रालय
३	आवश्यक बजेट विनियोजन गर्ने	२०७३ जेष्ठ १५ गते	नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय	कृषि विकास मन्त्रालय
४	परियोजना निर्देशन समिति र परियोजना कार्यान्वयनसमिति गठन गर्ने	२०७३ भाद्र मसान्तभित्र	कृषि विकास मन्त्रालय	सम्बन्धित सबै मन्त्रालयहरू
५	परियोजना निर्देशक नियुक्त गर्ने	२०७३ भाद्र मसान्तभित्र	कृषि विकास मन्त्रालय	मातहतका निकायहरू
६	परियोजना व्यवस्थापन इकाईका लागि कर्मचारी व्यवस्थापन	२०७३ भाद्र मसान्तभित्र	कृषि विकास मन्त्रालय	कृषि विभाग
७	जोन र सुपरजोनका लागि व्यवस्थापक नियुक्त	२०७३ भाद्र मसान्तभित्र	कृषि विकास मन्त्रालय	कृषि विभाग
८	परियोजनाका कार्यान्वयनका लागि परियोजना कार्यान्वयन निर्देशिका तयारी तथा स्वीकृति	२०७३ भाद्र मसान्तभित्र	कृषि विकास मन्त्रालय	सम्बन्धित सबै मन्त्रालयहरू
९	कार्यक्रमहरू सञ्चालन	२०७३ आश्विन १ गते बाट	सम्बन्धित सबै मन्त्रालयहरू र मातहतका निकायहरू	सम्बन्धित सबै मन्त्रालयहरू

परिच्छेद ८

आर्थिक श्रोत व्यवस्थापन, अनुगमन मूल्यांकन तथा दोहोरोपन हटाउने सम्बन्धी व्यवस्था

८.१ आर्थिक श्रोत व्यवस्थापन

परियोजनाका लागि आवश्यक श्रोत व्यवस्थापन मुख्यतया नेपाल सरकारबाट हुनेछ । स्वीकृत परियोजनाको लागि आवश्यक पर्ने बजेट कृषि विकास मन्त्रालयका लागि प्राप्त बजेट सिलिङको अधिनमा रही अर्थ मन्त्रालयले वार्षिक विनियोजनका माध्यमबाट व्यवस्थापन गर्नेछ । यसरी विनियोजित बजेट कृषि विकास मन्त्रालयमा प्राप्त हुनेछ र कार्यक्रमका आधारमा सम्बन्धित मन्त्रालयहरूलाई आवश्यक बजेट अनुसारको अख्तियारी प्रदान गरिनेछ । परियोजनाका लागि आवश्यकता र सम्भाव्यताका आधारमा बैदेशिक सहयोगको समेत खोजी गरिने छ ।

८.२ कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

सम्बन्धित जिल्ला, क्षेत्र, विभाग, मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय एवं राष्ट्रिय योजना आयोग लगायत अन्य नियमनकारी निकायहरू मार्फत नियमित रूपमा एकल वा संयुक्त रूपमा अनुगमन र मूल्याङ्कन हुनेछ । सम्बन्धित क्षेत्रहरूमा उपलब्ध हुने सुविधाहरूका साथै सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरू र हाँसिल भएका उपलब्धीहरू र खटाईएका जनशक्तिहरूको कार्यक्षमता र क्षमताका सम्बन्धमा समेत नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कनहुनेछ । कार्यक्रमको प्रभावकारी अनुगमनका लागि एक कार्यविधि वनाईनतिजामा आधारित व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Result Based Management Information System) को अवलम्बन गरिनेछ । परियोजना व्यवस्थापन इकाईमा प्रतिफल मूल्यांकन शाखाको स्थापना गरिनेछ । परियोजना व्यवस्थापन र सम्बद्ध निकाय/व्यक्तिहरूबीच कार्यसम्पादन सम्झौता (Performance Agreement) गरिनेछ र सो को आधारमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली (Performance Based Incentive System) अवलम्बन गरिनेछ । परियोजनाका सम्भागहरूमा सञ्चालित कार्यक्रमहरूको चौमासिक र वार्षिक अवधिमा समिक्षा गरिनेछ ।

८.३ परियोजनाको दिगोपना र बहिर्गमन रणनीति (Sustainability and Exit Strategy)

सञ्चालन हुने ब्लक, जोन, सुपर जोनलाई स्व-सञ्चालन (Self-Sustaining) उन्मुख हुने गरि नेपाल सरकारबाट उपलब्धीमा आधारित सहजीकरण (Smart Output Based Facilitation) गरिनेछ । यस किसिमको सहजीकरणलाई विस्तारै सम्बन्धित समूह, सहकारी, कानून बमोजिम दर्ता भएका कम्पनी

र त्यसका उद्यमी वा व्यवसायीहरूबाट नै सञ्चालन हुने गरि क्रमिक रूपमा हटाउँदै लगिनेछ तर परियोजनाबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरू मध्ये कृषि प्रसार सेवा, कृषि शिक्षा र अनुसन्धानका सालवसाली सञ्चालन गर्नु पर्ने कार्यहरू भने क्रमशः संस्थागत गर्दै लगिनेछ । हाल अनुदानमा छरिएका कृषि विकासका कार्यक्रमहरूलाई समेत क्रमिक रूपमा उपलब्धीमा आधारित सहजीकरणका रूपमा रूपान्तरित गरि कृषि विकासको नयाँ अवधारणाका रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । नेपालको संविधान अनुसार सबै तहका सरकारहरू गठन भए पछि तत् तत् क्षेत्रका ब्लक, पकेट, जोन र सुपरजोनहरू तदनुरूप हस्तान्तरण गर्दै लगिनेछ ।

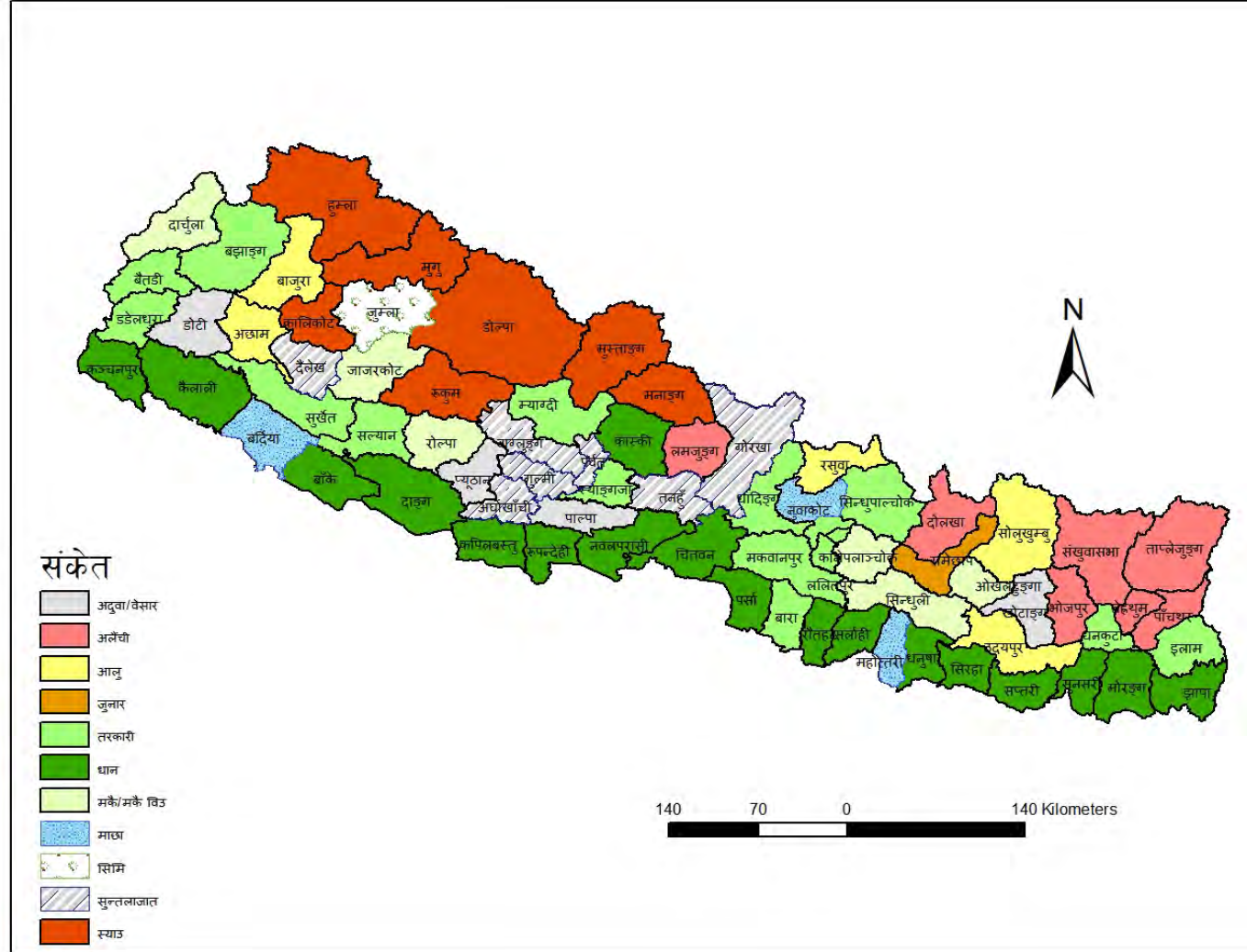
परिच्छेद ९ विविध

१. परियोजना दस्तावेजमा राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय र अर्थ मन्त्रालयबाट प्राप्त हुन आएका सुझावहरू समावेश गरिएको छ । विस्तृत अध्ययन एवं तयारी आवश्यक भई तत्काल समावेश हुन नसकेका सुझावहरूका सम्बन्धमा परियोजना स्वीकृत भएको ६ महिना भित्रमा सम्बन्धित परियोजना मार्फत अध्ययन एवं तयारी सम्पन्न गरि परियोजना निर्देशक समितिको निर्णयबाट दस्तावेजमा समावेश गरिनेछ ।
२. परियोजना कार्यान्वयनका क्रममा केहि कठिनाईहरू आईपरेमा सो को समाधान गर्न परियोजना निर्देशक समितिको निर्णयबाट परियोजना दस्तावेजमा थपघट गर्न सकिने छ ।
३. प्रत्येक २/२ वर्षमा परियोजना कार्यान्वयनको मूल्यांकन गरी दस्तावेजमा हेरफेर गर्न सकिने छ । यसो गर्दा निर्धारित उद्देश्य र सूचकहरूमा फेरवदल गर्न पाईने छैन ।
४. परियोजनाको प्रस्तावित दरबन्दी, परियोजनाको कार्यान्वयन चरणमा हेरफेर हुन सक्ने भएकोले अस्थायी दरबन्दी समितिको बैठक आर्थिक वर्षको शुरुवात चरण वा अन्य वखतमा समेत बसी विनियोजित बजेट र स्वीकृत कार्यक्रमका अधिनमा रही परिमार्जन गर्न सकिनेछ ।
५. कृषि विकास मन्त्रालयले हाल कार्यान्वयनमा ल्याएको अनुदान नीतिमा दोहोरोपनाको अवस्था नहुने कुरा सुनिश्चितता गर्नेछ ।
६. परियोजना अन्तरगतका कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याउँदा दोहोरोपनाको अवस्था देखिएमा निर्देशक समितिको निर्णयबाट थपघट गर्न सकिनेछ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ (क)

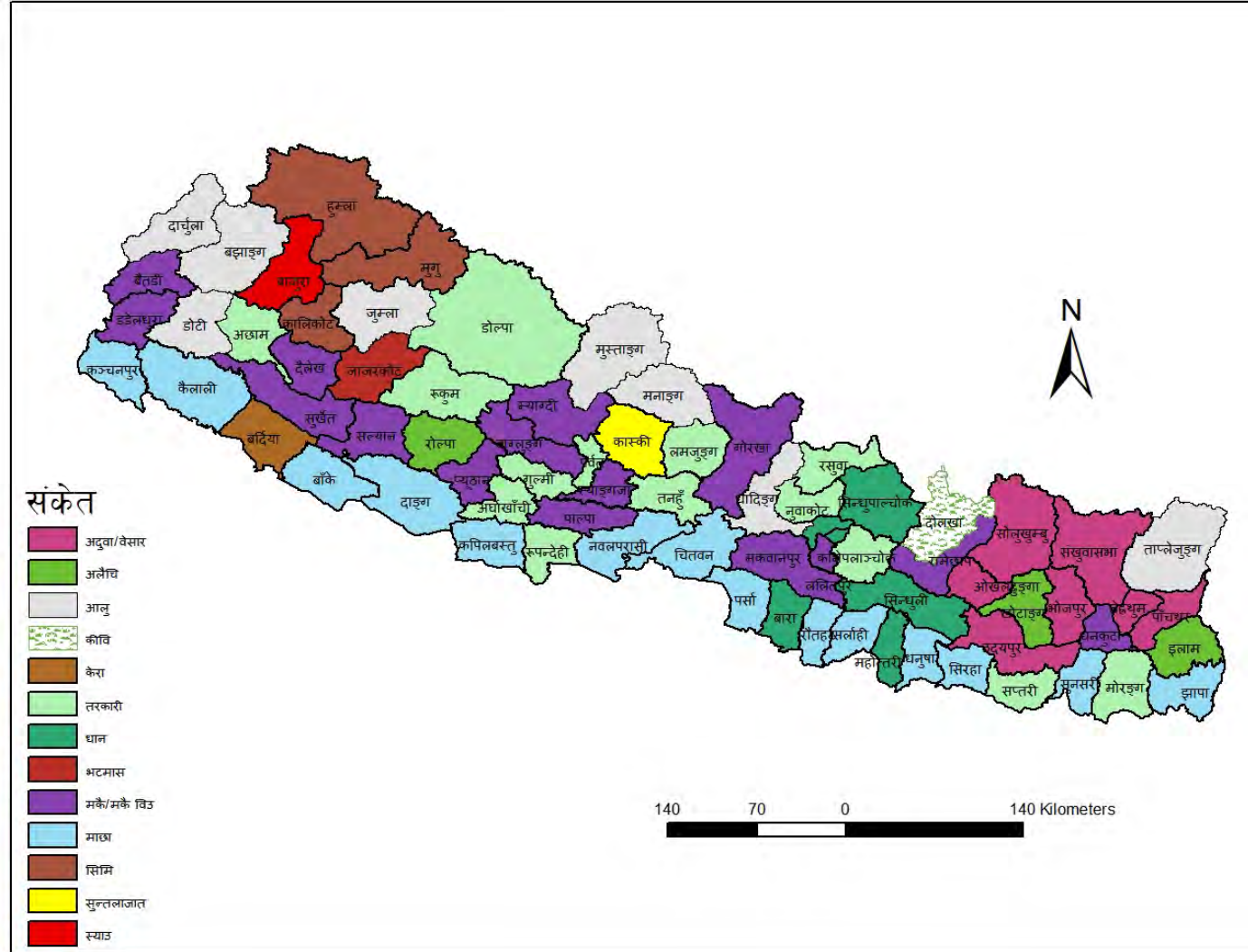
आ.व. २०७३/७४ मा ब्लकहरु रहने जिल्लाहरु

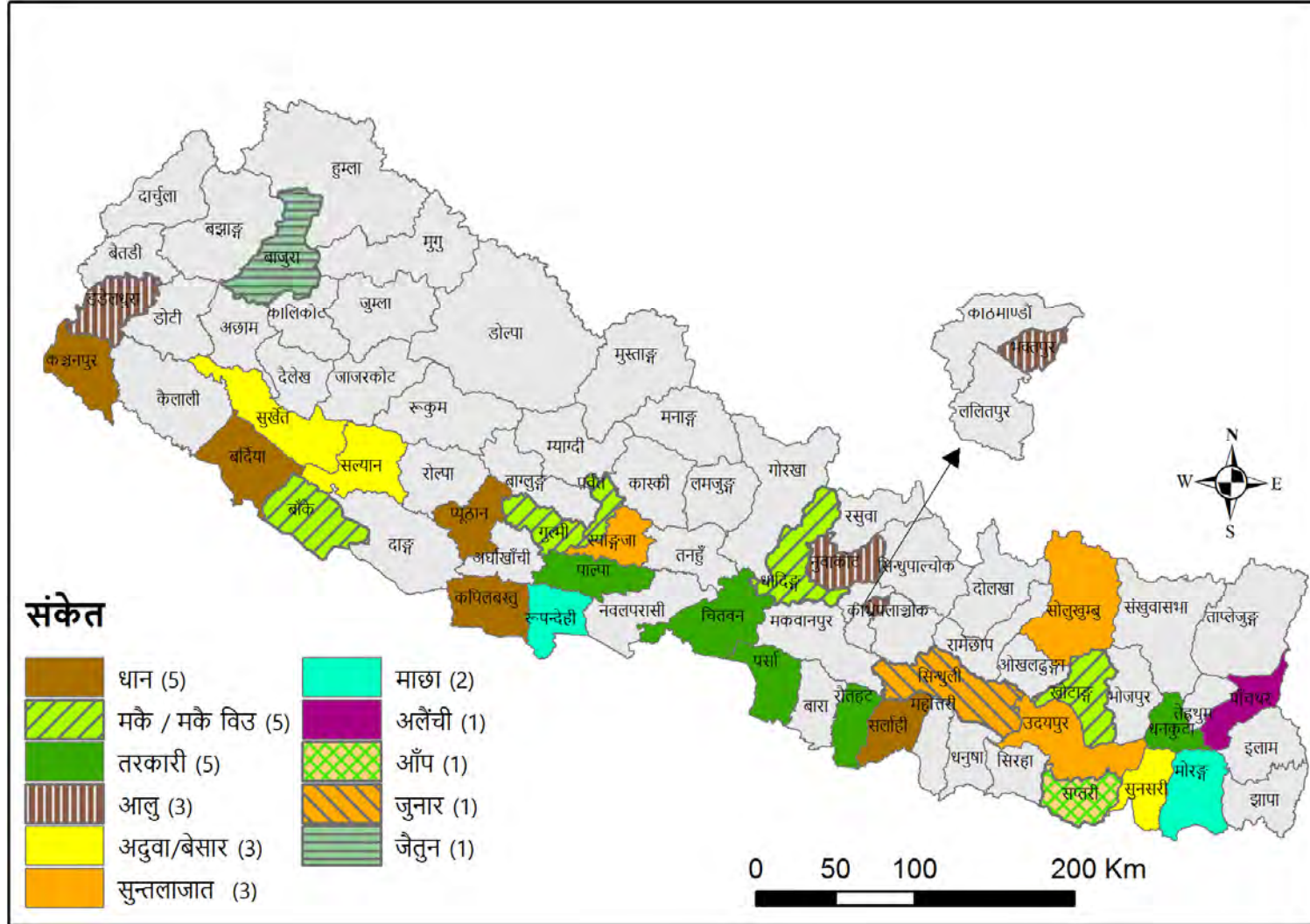
अनुसूची १ (ख)

आ.व. २०७३/७४ मा ब्लकहरु रहने जिल्लाहरु

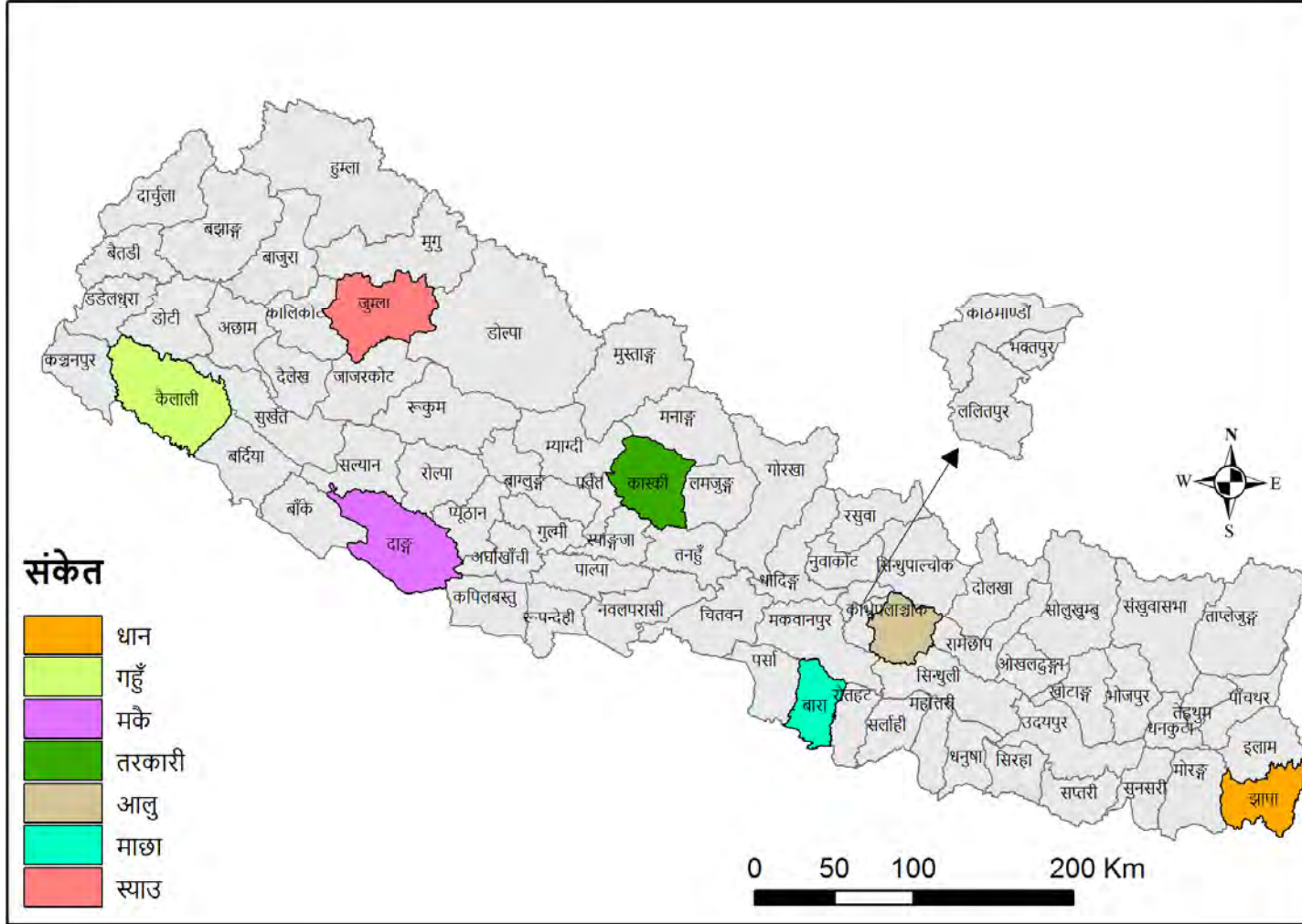
अनुसूची २

आ.व. २०७३/७४ मा जोनहरु रहने जिल्लाहरु

अनुसूची ३

आ.व. २०७३/७४ मा सुपर जोनहरु रहने जिल्लाहरु

अनुसूची ४
प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने पकेटको विवरण

क्र.सं.	जिल्ला	पकेट संख्या	क्र.सं.	जिल्ला	पकेट संख्या
१	ताप्लेजुङ्ग	१५	३९	स्याङ्गजा	२०
२	पाँचथर	२०	४०	कास्की	२५
३	इलाम	२५	४१	मनाङ्ग	५
४	झापा	७०	४२	मुस्ताङ्ग	५
५	मोरङ्ग	६५	४३	म्याग्दी	१५
६	सुनसरी	५०	४४	पर्वत	२०
७	धनकुटा	२५	४५	बाग्लुङ्ग	२०
८	तेह्रथुम	२०	४६	गुल्मी	२०
९	संखुवासभा	१०	४७	पाल्पा	२५
१०	भोजपुर	२०	४८	नवलपरासी	५५
११	सोलुखुम्बु	२०	४९	रूपन्देही	६०
१२	ओखलढुङ्गा	२०	५०	कपिलवस्तु	५०
१३	खोटाङ्ग	२५	५१	अर्घाखाँची	२०
१४	उदयपुर	२०	५२	प्यूठान	२५
१५	सप्तरी	५५	५३	रोल्पा	१५
१६	सिरहा	५५	५४	रूकुम	१५
१७	धनुषा	५५	५५	सल्यान	२५
१८	महोत्तरी	५५	५६	दाङ्ग	६०
१९	सर्लाही	५५	५७	बाँके	४५
२०	सिन्धुली	२५	५८	बर्दिया	५०
२१	रामेछाप	२०	५९	सुर्खेत	२०
२२	दोलखा	२०	६०	दैलेख	१५
२३	सिन्धुपाल्चोक	१५	६१	जाजरकोट	१०
२४	काभ्रेप्लान्चोक	३०	६२	डोल्पा	५
२५	ललितपुर	३०	६३	जुम्ला	१०
२६	भक्तपुर	३०	६४	कालिकोट	१०
२७	काठमाण्डौ	२५	६५	मुगु	५
२८	नुवाकोट	२५	६६	हुम्ला	५
२९	रसुवा	१५	६७	बाजुरा	१०
३०	धादिङ्ग	२५	६८	बझाङ्ग	१०

क्र.सं.	जिल्ला	पकेट संख्या	क्र.सं.	जिल्ला	पकेट संख्या
३१	मकवानपुर	२५	६९	अछाम	१०
३२	रौतहट	५०	७०	डोटी	१५
३३	बारा	६०	७१	कैलाली	५५
३४	पर्सा	५०	७२	कञ्चनपुर	४५
३५	चितवन	७०	७३	डडेलधुरा	२०
३६	गोरखा	२०	७४	बैतडी	१५
३७	लमजुङ्ग	२०	७५	दार्चुला	१०
३८	तनहुँ	२०	जम्मा पकेट संख्या		२१००

अनुसूची ५
प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने ब्लकको विवरण

क्र.सं.	जिल्ला	ब्लक			
		बाली १	गाविसको नाम	बाली २	गाविसको नाम
१	ताप्लेजुङ्ग	अलैंची	हाङ्गदेवा, फुरुम्बु, लिमखिङ्ग	आलु	ताप्लेजुङ्ग नपा, खोप्लिङ्ग र चाङ्गे
२	पाँचथर	अलैंची	फाक्देप, विलिङ्गदिन, आङ्गसाराङ्ग ७, ६ र ९	अदुवा/वेसार	फिदिम न.पा., सुन्भाङ्ग, भरपा
३	इलाम	तरकारी	सुम्बेक, माईपोखरी, सूर्योदय नगरपालिका	अलैंची	साँखेजुङ्ग, देउराली, देउमाई नगरपालिका
४	झापा	धान	गौरादह न.पा.	माछा	गौरादह, तोपगाछी, बैगुनधुरा
५	मोरङ्ग	धान	सिजुवा, इटहरा	तरकारी	कटहरी, सिसवनी
६	सुनसरी	धान	रामगंज बेलगछिय र पुर्व कुशाहा	माछा	प्रकाशपुर, मधुवन, पश्चिम कुशाहा
७	धनकुटा	तरकारी	धनकुटा न.पा., आँखीसल्ला, खोकु, छिन्ताङ्ग	मकै/ मकैबीउ	पाखिवास न.पा., लेगुवा, चानुवा
८	तेह्रथुम	अलैंची	सम्टु, सिनु खाम्तालुङ्ग, ओयाजुङ्ग, आठराई, ईवा,	अदुवा/वेसार	पोक्लांग, जलजले, ओयाक्जुंग
९	संखुवासभा	अलैंची	पाथीभरा, हरिया, पावाखोला, चेपुरा	अदुवा/वेसार	मादीन.पा., चैनपुर न.पा., वाना, स्याबुन, जलजला
१०	भोजपुर	अलैंची	दोभानखावा, अन्नपूर्ण, ओडश्रिङ्ग, छिन्नामखा	अदुवा/वेसार	रानीबास, हुमताङ, सिमराङ
११	सोलुखुम्बु	आलु	केरुङ्ग, टापटिङ्ग, गोरा र तिङ्गला	अदुवा/वेसार	नेले, कागेल
१२	ओखलढुङ्गा	मकै/ मकैबीउ	मानेभन्ज्याङ, केटुके, पुभु, सि.न.पा., कुन्तादेवी, वरुणेश्वर, हर्कपुर, प्राञ्चा, कटुन्जे	अदुवा/वेसार	पोखरे, दियाले, कुईभिर, सेरना, सिस्नेरी, बिबुटार, रातेमाटे, मुलखर्क, च्यानाम, माधवपुर, टोक्सेल
१३	खोटाङ्ग	अदुवा/वेसार	नेर्पा, दोर्पा, बाङ्गे च्यानडाँडा, पाछेका, खार्मी	अलैंची	फेदी, खारतम्छा, तेम्मा, बुबुङ्ग, सप्तेश्वर
१४	उदयपुर	आलु	तपेश्वरी गा.वि.स., हडिया गा.वि.स., त्रि.न.पा., जोगीदह	अदुवा/वेसार	हर्देनी, मैखु, लेखानी
१५	सप्तरी	धान	ओकराहा, कन्चनपुर	तरकारी	ईटहरी, किसनपुर, बरहीहिरपुर
१६	सिरहा	धान	फलहा, राजपुर, अर्नमा, चतरी, बेलहा,	माछा	फुलपाहाकट्टी, महान पडरीया, दुर्गापुर, बलही

क्र.सं.	जिल्ला	ब्लक			
		बाली १	गाविसको नाम	बाली २	गाविसको नाम
१७	धनुषा	धान	यदुकोहा, खरिहानी, बल्लाबाखर, थिल्ला, रघुनाथपुर, सबैला	माछा	क्षीरेश्वरन.पा., शानितपुर, बटेश्वर, दिग्म्बरपुर
१८	महोत्तरी	माछा	श्रीपुर, रामगोपालपुर, हरिहरपुर, औरही, सोनामाई	धान	रामगोपालपुर, धरमपुर, सिंगियाही, हथिसर्वा
१९	सर्लाही	धान	अत्रौली, ब्रम्हपुरी, डुमरीया	माछा	ईश्वरपुर न.पा., चन्द्रनगर न.पा., ब्रम्हपुरी
२०	सिन्धुली	मकै/ मकैबीउ	कपिलाकोट, महादेवस्थान, कल्पवृक्ष र डाडीगुरासे	धान	दुधौली, सिरथौली, हत्पते र हर्साई
२१	रामेछाप	जुनार	रामेछापन.पा., मन्थली न.पा., रामपुर, लखनपुर, फुलासी	मकै/ मकैबीउ	रामेछापन.पा., मन्थली न.पा., तिलपुङ्ग, खिम्ती, गेदु
२२	दोलखा	अलैंची	निर्गे, बैरीमुदी, क्षेत्रपा, काब्रे, जुंगो, झ्याकु, सुरी, सुनखानी	कीवि	जिरी, श्यामा, हावा
२३	सिन्धुपाल्चोक	तरकारी	जेठल, फुलपिगडाँडा	धान	मेलम्ची, फुल्पिङकोट, इचोक, किउल,
२४	काभ्रेपलाञ्चोक	मकै/ मकैबीउ	शिखर, आंबुटे, खहरेपागु, कासीखण्ड न.पा.	तरकारी	पाँचखाल, महादेव स्थान, चन्द्रिणी
२५	ललितपुर	तरकारी	गोटीखेल, कालेश्वर, चन्दनपुर	मकै/मकैबीउ	भट्टेडाँडा, दलचोकी, शंखु
२६	भक्तपुर	तरकारी	ठिमी, अनन्तलिंगेश्वर, सूर्यविनायक, नगरकोट	धान	दधिकोट, बागेश्वरी, सिपाडोल, ताथली, नगरकोट
२७	काठमाण्डौ	तरकारी	टोखा, झोर खड्का, बालाजु, भद्रकाली, बुढानिलकण्ठ	धान	मुलपानी, साखु, नागलेभार
२८	नुवाकोट	माछा	ओखरपौवा, ककनी, मदानपुर	तरकारी	बेलकोट, जिलिंग, मदनपुर, ककनी, ओखरपौवा, तुप्चे
२९	रसुवा	आलु	लहरेपौवा, गत्याङ्ग	तरकारी	राम्चे, धैबुङ्ग, लहरे
३०	धादिङ्ग	तरकारी	निलकण्ठन.पा., कुम्पुर	आलु	झार्लाङ्ग, रि, सेर्चुङ्ग, लापा, पिपलिङ्ग
३१	मकवानपुर	तरकारी	सिस्नेरी, कुलेखानी, फाकेल र ईपा	मकै/ मकैबीउ	छतिवन, फारवारी, राईगाउँ र शिखरपुर
३२	रौतहट	धान	जयनगर, महमदपुर, सखुहवा	माछा	मलाही, वरियारपुर, रघुनाथपुर
३३	बारा	तरकारी	कलैया न.पा., भलुही, भरवलीया	धान	डुमरबाना, हर्दिया, भधौरा
३४	पर्सा	धान	विरगंज उ.म.न.पा., हरपतगंज, भवानीपुर, एगोनी विर्ता	माछा	बागवाना, मधवन मथौल, बिरुवागुठी

क्र.सं.	जिल्ला	ब्लक			
		बाली १	गाविसको नाम	बाली २	गाविसको नाम
३५	चितवन	धान	खैरहनीन.पा., राप्ती न.पा., रत्ननगर न.पा.	माछा	माडी न.पा., चित्रवन न.पा.
३६	गोरखा	सुन्तला जात	मनकामना, ताक्लुंग, धैरुंग	मकै/ मकैबीउ	गाँखु, श्रीनाथकोट, छोप्राक, हर्मी, थालाजुङ्ग, खोप्लाङ्ग, पालुङ्गटार न.पा.
३७	लमजुङ्ग	अलैंची	बाँझखेल, धर्सु, भुलभुले	तरकारी	तार्कुघाट, चक्रतीर्थ, धमिलो कुवा
३८	तनहुँ	सुन्तला जात	छिपछिपे, बैदी	तरकारी	जामुने, मानपाड, छाड
३९	स्याङ्गजा	तरकारी	त्रियासीपकेट बालीड न.पा., जगतभन्ज्याड, छाडदछाडदी र स्वरक	मकै/ मकैबीउ	चापाकोट न.पा., मल्याङ्गकोट, चिल्नेबास
४०	कास्की	धान	चापाकोट, कास्कीकोट, साराङ्गकोट	सुन्तलाजात	पो.उ.म.न.पा. २३, २४, २५ र ले.न.पा. १७ र १८
४१	मनाङ्ग	स्याउ	पिसाड क्षेत्र (पिसाड, डावल गा.वि.स.)	आलु	धारापानीक्षेत्र (धारापानी, बगरछाप गा.वि.स.)
४२	मुस्ताङ्ग	स्याउ	झोडक्षेत्र (मार्फा), छुम्बा क्षेत्र (छुसाड)	आलु	कुन्जो
४३	म्याग्दी	तरकारी	बेनीन.पा.	मकै/ मकैबीउ	रत्नेचौर, बाबियाचौर, ताकम
४४	पर्वत	सुन्तलाजात	कुर्घा, पाडराड, लिमिठाना, ठानामौला	तरकारी	धाइरिड, शालिजा, नाडलिवाड
४५	बाग्लुङ्ग	सुन्तला जात	बिहुँ, सिगाना, भकुण्डे, तित्याड	मकै/ मकैबीउ	तंग्रमा, भिमपोखरा, धाम्जा र पाला
४६	गुल्मी	सुन्तला जात	लुँछापकेट (विरवास, हर्दिनेटा)	तरकारी	रेसुडगान.पा.
४७	पाल्पा	अदुवा/वेसार	बरडदी, चापपानी, देवीनगर, जल्पा, पालुडमैदानी, ठिमुरे	मकै/ मकैबीउ	अर्गेली, पोखराथोक
४८	नवलपरासी	धान	रामपुर खडौना पकेट क्षेत्र (रामपुर खडौना, वडहरा दुबौलिया, जहदा)	माछा	आमरौढ, बन्जारिया, देवचुली
४९	रूपन्देही	धान	असुरैनार सेमरा मर्चवार	माछा	सिक्टहनर छोटकी रामनगर
५०	कपिलवस्तु	धान	रंगपुर, बैदौली	माछा	शिवराज न.पा., भूकुटी न.पा.
५१	अर्घाखाँची	सुन्तला जात	पणेना, खिदिम, पोखराथोक, पटौटी, दक्षिणखाँची, हँसपुर, खनदह, अर्घातोष, मरेडगा, स.न.पा., ढिकुरा, नुवाकोट, वलकोट ।	तरकारी	चन्दीखर्कन.पा., खाडा

क्र.सं.	जिल्ला	ब्लक			
		बाली १	गाविसको नाम	बाली २	गाविसको नाम
५२	प्यूठान	अदुवा/बेसार	ढुगोगढी, हंसपुर, तिराम,	मकै/ मकैबीउ	गोठिवाङ्ग, भिङ्ग्री
५३	रोल्पा	मकै/ मकैबीउ	जिनावाङ्गकोटगाउ १, ५, ४ जंकोट १ माडीचौर लिवाङ गैरीगाउमिरुल	अलैंची	दुविडांङाङ्गेनामवुढागाउ करेटीतेवाङकोर्चावाङ
५४	रूकुम	स्याउ	हुकाम, रन्मा मैकोट, सिस्ने	तरकारी	मुसीकोट न.पा. भालाक्वा चोखावाङ्ग
५५	सल्यान	तरकारी	भल्चौर, शारदा न.पा. ६, १३, १४, छायाक्षेत्र, दमाचौर, झिम्पे	मकै/ मकैबीउ	मार्के
५६	दाङ्ग	धान	ढिकपुर, रामपुर, लक्ष्मीपुर, बेलाकट बेरुवा,	माछा	गडवा, गंगापरसपुर, गोबर्दिहा
५७	बाँके	धान	फत्तेपुर, गंगापुर, मटिहा, बैजापुर	माछा	वनकटवा, नौवस्ताचिसापानी, कोहलपुर, कचनापुर
५८	बर्दिया	माछा	सोरहवार ववई	केरा	गुलरीयान.पा.
५९	सुर्खेत	तरकारी	लाटिकोईलि, उत्तरगंगा र छिन्चु	मकै/ मकैबीउ	सुबघाटन.पा., साटाखानी, दशरथपुर, कल्याण, लेखफर्सा, भेरीगंगा न.पा.
६०	दैलेख	सुन्तला जात	जम्बुकांध, विशाला, चामुण्डागमौडी, कालभैरव	मकै/ मकैबीउ	बराह, बेलपाटाखरीगौरा, बडाखोला बासी, रावतकोट
६१	जाजरकोट	मकै/ मकैबीउ	सीमा, कार्कीगाउ, झाप्रा, ढिमे, खगेनकोट, लहँ, डाँडागाउ, खलंगा, पुन्मा, जगतीपुर, भूर, गर्खाकोट, मजकोट, सुवानाउली	भटमास	थालारैकर, जुंगाथापाचौर, साल्मा, दशेरा, सुवानाउली, मजकोट, गर्खाकोट, दह, कोर्ताङ्ग, पजारु, कार्कीगाउँ, टालेगाउँ, अर्छर्ना, भूर
६२	डोल्पा	स्याउ	जुफाल, सु, कालिका, नर्कु, सर्मि	तरकारी	सुको, रंग, जुफाल, माझफाल
६३	जुम्ला	सिमि	रारा, लिहि	आलु	छुमचौर, डिल्लीचौर-६, ७, ८
६४	कालिकोट	स्याउ	कुमालगाउँ, कोटवाडा, रकु, लालु, रुपसा र फकोट	सुन्तलाजात	बदालकोटर सुकाटिया
६५	मुगु	स्याउ	खमाले, श्रीकोट, सेरी, रारा, रोवा, ताल्चा	सिमि	सुकाढिक, श्रीकोट, ताल्चा, कार्किवाडा, सेरी
६६	हुम्ला	स्याउ	सिमकेट, बरगाउँ, डांडापफाय, दार्मा, श्रिनगर, श्रीमष्ठा, मिमि, साया	सिमि	सर्किदेउ, रोडिकोट, खगालगाउँ, बरगाउँ, डांडाफाया, मुचु, सिमकोट

क्र.सं.	जिल्ला	ब्लक			
		बाली १	गाविसको नाम	बाली २	गाविसको नाम
६७	बाजुरा	आलु	जयवागेस्वरी, काँडा, डोगडी, आँटीचौर का सबै वडाहरू रमानाकोट ५, ६, ७, ८, ९	स्याउ	पाण्डुसैन ५, ६, ७, ८, जुकोट १, २, ३, ४, ५, ६, जगन्नाथ २, ३ र कैलासमाण्डौ १, २, ३
६८	बझाङ्ग	तरकारी	जयपृथ्वी न.पा.	आलु	जयपृथ्वी न.पा., ब्यासी
६९	अछाम	आलु	खप्तड, शान्तडा, षोडशा देवी, देविस्थान रिषिदह, रामारोषन, विरपथ, तोषी, बददिवी, ढकारी	तरकारी	साफेबगर न.पा.
७०	डोटी	अदुवा/बेसार	मन्नाकापडी ५, ६, ८ कानाचौर ५, ४	आलु	वगलेक १, २, ६, ७, ८ तोलेनी ६, ७, ८, ९ डौड ३, ४, ५ खातिवडा १, २ दुर्गामाण्डौ ३, घण्टेश्वर ५, ६, ७, छतिवन ४, ५
७१	कैलाली	धान	रतनपुर, पबेरा, फुलबारी	माछा	गदरीया, खैलाड, हसुलिया
७२	कञ्चनपुर	धान	बेतकोट न.पा.	माछा	बेतकोट न.पा., भिमदत्त, र सुडा गा.वि.स.
७३	डडेलधुरा	तरकारी	गंखेत १, ८, ९ बगरकोट ७, अ.न.पा. ३, मणिलेक ५	मकै/ मकैबीउ	समैजी १, २, ३, ७, ८ अजयमेरु १, २, ३, ४, ५, ९ बेलापुर ६, कोटेली ६, ७, ८, ९ अ.न.पा. ६, ७, आलिताल २, ३, ४, ५, ६ गांखेत
७४	बैतडी	तरकारी	देहिमाण्डौ न.पा., सलेना, सिद्धपुर, गोकुलेश्वर, द.न.पा., गुरुखोला, सिद्धेश्वर, महारुद्र, चौखाम, भूमिराज, न्वाली	मकै/ मकैबीउ	गाजरी, सिगास, शिबलिङ, थालाकाडा र ढूङगाड, भट्टना, हाट, न्वादेउ, महादेबस्थान, मल्लादेही, मेलौली, सलेना, महारुद्र, विशालपुर र शिवनाथ
७५	दार्चुला	मकै/ मकैबीउ	शंकरपुर, हुनैनाथ, भगवती,	आलु	खार (दलेक) र अपि न.पा. (काँटे, मुल्ला) मौखोलीइयरकोट (साडपाड सहित विभिन्नहरू खण्डेश्वरी, घुसा, सितोला)

अनुसूची ६
प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने जोनको विवरण

क्र.सं.	जिल्ला	जोन	गा.वि.स.को नाम
		बाली	
१	पाँचथर	अलैंची	सिदिङ, ईत्तिङ
२	मोरङ	माछा	रंगेलीन.पा., कटहरी, सोराभाग, बबिया
३	सुनसरी	अदुवा/बेसार	बिष्णुपादुका, धरान उ.न.पा., पाँचकन्या
४	धनकुटा	तरकारी	तांखुवा, मूर्तिढुङ्गा, परेवादिन
५	सोलुखुम्बु	सुन्तलाजात	देउसा, मुक्ली र काकु
६	खोटाङ	मकै/मकैबीउ	दित्तेल न.पा, मुन्तला, दुर्सिम
७	उदयपुर	सुन्तलाजात	सोरुंगछबिसे, ओख्ले, रुपाटार
८	सप्तरी	आँप	हरिहरपुर, मलहनिया, मधुपट्टी
९	सर्लाही	धान	बसन्तपुर, हरिपुरवा र संग्रामपुर
१०	सिन्धुली	जुनार	रतनचुरा, तीनकन्या, बासेश्वर
११	भक्तपुर	आलु	सुडाल, ताथली, कलमसी
१२	नुवाकोट	आलु	खानीगाउँ, चाँगडा, थांगसिंग, कविलास
१३	धादिङ	मकै/मकैबीउ	निलकण्ठन.पा., मैदी
१४	रौतहट	तरकारी	पतौरा, मौलापुर, बघही र कर्कटकरमैया
१५	पर्सा	तरकारी	भौराटार, विश्रामपुर, गमहरिया, शिवर्बा
१६	चितवन	तरकारी	चित्रवन न.पा., भरतपुर न.पा., नारायणी न.पा. र माडी न.पा.
१७	स्याङ्जा	सुन्तलाजात	पुतलीबजार न.पा., अर्जुन चौपारी, ठुलाडही, भिरकोट न.पा. र एलादी
१८	पर्वत	मकै/मकैबीउ	खानीगाउँ, मुरीकुवा, शंकरपोखरी, थापाथाना, लिमिथाना, थानमौला
१९	गुल्मी	मकै/मकैबीउ	सिर्शेनी, अपरपुर हस्तिचौर, दर्लामचौर
२०	पाल्पा	तरकारी	मदनपोखरा, तानसेन न.पा.
२१	रूपन्देही	माछा	दयानगर, पश्चिम अमुवा, मानमटेरिया, सुर्यपुरा, धमौली, कामहरीया, मैनाहिया र हनैया
२२	कपिलवस्तु	धान	मोतिपुर, गजेडा, कोपवा, निडलीहवा र बुधबाटिका नगरपालिका र भलवार
२३	प्यूठान	धान	बिजूवार, धर्मावती, दाखँक्वाडी, खैरा, मरन्ठाना, ओखरकोट, बिजूली, धूवांग
२४	सल्यान	अदुवा/बेसार	शारदानपा ६, ७, १४, १५, थारमारे, सिद्धेश्वरी, बाभकाडा, चाँदिकरेन्जि

क्र.सं.	जिल्ला	जोन	गा.वि.स.को नाम
		बाली	
२५	बाँके	मकै/मकैबीउ	हिरमिनिया, भवानीयापुर, जयसपुर
२६	बर्दिया	धान	राजापुर न.पा.
२७	सुर्खेत	अदुवा/वेसार	अवलचिङ्ग, पाम्का, नेटा, भेरीगंगा न.पा., लेखपराजुल, गर्पन, तरङ्गा, हरिहरपुर
२८	बाजुरा	जैतुन	कोट, बाधु, जगन्नाथ र वाई
२९	कञ्चनपुर	धान	कृष्णपुरन.पा., भिमदत्त न.पा. र पुर्णवास न.पा
३०	डडेलधुरा	आलु	गांखेत १, ८, ९ अशिग्राम ३ र ७, अ.न.पा १

अनुसूची ७
प्रथम वर्षमा सञ्चालन गरिने सुपर जोनको विवरण

क्र.सं.	जिल्ला	बाली	सुपर जोन
			गाविस नाम
१	झापा	धान	बनियानी, बालुबाडी, पथरिया, केचना, पाठामारी र पृथ्वीनगर
२	काभ्रेपलाञ्चोक	आलु	उग्रचण्डीनाला, पनौति, कुसादेवी, पाँचखाल र बनेपा
३	बारा	माछा	बेनौली, बेलडारी, कोसरहवा, भगवानपुर, सिमरौनगढ
४	कास्की	तरकारी	लेखनाथ, हेम्जा, भरतपोखरी, निर्मलपोखरी, पोखरा
५	दाङ्ग	मकै	सतबरिया, लमही, सिसहनिया र लालमटिया
६	जुम्ला	स्याउ	चन्दननाथन.पा., तातोपानी, लाम्रा, हाँकु
७	कैलाली	गहुँ	बसौटी, उदासिपुर, मसुरिया र पहलमानपुर

अनुसूची ८

परियोजनाको सञ्चालनबाट विभिन्न वर्षमा सिर्जना हुने क्षेत्रफल उत्पादन र बजार मूल्य

क्र. सं.	बालीहरू	क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मे.ट.)	विक्रीयोग्य परिमाण १०% क्षति कटाउँदा (मे.ट.)	अनुमानित बजार मूल्य रु. हजारमा (without value addition)	अनुमानित बजार मूल्य रु. हजारमा (value addition)
१	धान	५९००	३२८००	२९५२०	४४२८००	११८०८००
२	गहुँ	५९००	१९९५०	१७९५५	३०५२३५	६२८४२५
३	मकै	५६००	४२६००	३८३४०	६९०१२०	११५०२००
४	आलु	३७००	१२८५००	११५६५०	१७३४७५०	४०४७७५०
५	तरकारी	६४००	१६५०००	१४८५००	२२२७५००	५१९७५००
६	स्याउ	१८००	०	०		
७	सुन्तला/जुनार	२९००	०	०		
८	किवी	६००	०	०		
९	केरा	१००	३५००	३१५०	६३०००	१२६०००
१०	जैतुन	५००	०	०		
११	माछा	३८००	२२०००	१९८००	२९७००००	४४५५०००
१२	ट्राउट माछा	०	०	०		
१३	अदुवा	२०००	४७०००	४२३००	६३४५००	१४८०५००
१४	बेसार	६००	१२०००	१०८००	१२९६००	३२४०००
१५	अलैंची	१५००	०	०		
१६	सिमी	४००	४०००	३६००	२१६०००	२८८०००
१७	भटमास	१००	२५०	२२५	११२५०	१५७५०
१८	आँप	५००	०	०		
	जम्मा	४२३००	४७७६००	४२९८४०	९४२४७५५	१८८९३९२५

अनुसूची ९

परियोजनाको सञ्चालनबाट विभिन्न वर्षमा सृजना हुने रोजगारी

पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनबाट सिर्जना हुने रोजगारी मानव वर्ष (१० वर्षको)

क्र. सं.	क्रियाकलापहरू	आ.व. २०७३/७४	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	आ.व. २०८२/८३	जम्मा
१	आंशिक रोजगारी	८७०००	६३४६२०	६३४६२०	५८९२९०	५८९२९०	६०२२९०	५५५९६०	५५६०८०	५५६०८०	५०९७४०	
२	पूर्ण रोजगारी	४३५००	३१७३१	३१७३१	५९४६५	२९४६५	३०११५	२७७९८	२७८०४	२७८०४	२५४८७	
	जम्मा											

अनुसूची १०

परियोजना सम्भागमा रहने प्रमुख बालीहरुको परियोजना अवधिको अनुमानित लगानी र प्रतिफल

पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनको लगानी र प्रतिफल (१० वर्षको)

क्र. सं.	विवरण	आ.व. २०७३/७४	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	आ.व. २०८२/८३	जम्मा
१	लगानी रू. हजारमा	५७८६२७५	७७७६०५	९०२७८६५	१०३६९२४०	११८१२७५५	१३३७८८३५	१५०९९९५	१६९८९६५	१९०८३९०२	२१४३८७०६	१३०७४२०२९
२	उत्पादनबाट आय (without value addition)	१४९०४०००	१२१४६७२८	१२७१४७७	१३२८९२१०	१४४४४७९३	१५४४३७८५	१६०३९९६४	१६६३७०७२	१७८२५४४१	१८४९९६२२	१५९८६२०९२
२.१	लगानी प्रतिफल अनुपात	२.५८	१.५६	१.४१	१.२८	१.२२	१.१५	१.०६	०.९८	०.९३	०.८६	१.१६
३	उत्पादनबाट आय (value addition)	२६०८२०००	२०२४४५४६	२०२२२०५	२१९५६०८६	४६२२३३४	२२५७९६८६	२२५७४७६४	२३७६७२४५	२३७६७२५४	२३७६७२५४	२०९५७५९७४
३.१	लगानी प्रतिफल अनुपात	४.५१	२.६०	२.२४	२.१२	०.३९	१.६९	१.५०	१.४०	१.२५	१.११	१.६०

अनुसूची ११

परियोजना सम्भागमा रहने प्रमुख बालीहरुको परियोजना अवधिको अनुमानित क्षेत्रफलको विवरण

पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनले ढाक्ने क्षेत्रफल हे. (१० वर्षको)

क्र. सं.	विवरण	क्षेत्रफल आ.व. २०७३/७४	थप क्षेत्रफल आ.व. २०७४/७५	थप क्षेत्रफल आ.व. २०७५/७६	थप क्षेत्रफल आ.व. २०७६/७७	थप क्षेत्रफल आ.व. २०७७/७८	थप क्षेत्रफल आ.व. २०७८/७९	थप क्षेत्रफल आ.व. २०७९/८०	थप क्षेत्रफल आ.व. २०८०/८१	थप क्षेत्रफल आ.व. २०८१/८२	थप क्षेत्रफल आ.व. २०८२/८३	जम्मा क्षेत्रफल हे.
१	पकेट	२१०००	१४३३०	१४३३०	१४३३०	१४३३०	१४३३०	१४३३०	१४३४०	१४३४०	१४३४०	१५००००
२	ब्लक	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५००००
३	जोन	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५००००
४	सुपरजोन	७०००	१०००	१०००	१०००	१०००	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	२१०००
	जम्मा	५८०००	४५३३०	४५३३०	४५३३०	४५३३०	४६३३०	४६३३०	४६३४०	४६३४०	४६३४०	४७१०००

अनुसूची १२

परियोजना सम्भागमा रहने प्रमुख बालीहरुको परियोजना अवधिको अनुमानित उत्पादन परिमाणको विवरण

पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनको लगानी र प्रतिफल (१० वर्षको)

क्र. सं.	विवरण	आ.व. २०७३/७४	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	आ.व. २०८२/८३	जम्मा मे.ट.
१	पकेट	२५२०००	१७२४६४	१७२३०५	१७२३०४.६	१७२३०४.६	१७२३०४.६	१७२३०४.६	१७२४२४.६	१७२४२४.६	१७२४२४.६	१८०३२६२
२	ब्लक	२१००००	२१०६३०	२१०६३२	२१०६३२	२१०६३२	२१०६३२	२१०६३२	२१०६३२	२१०६३२	२१०६३२	२१०५६८५
३	जोन	२४००००	२४०९६०	२४०९६४	२४०९६४	२४०९६४	२४०९६४	२४०९६४	२४०९६४	२४०९६४	२४०९६४	२४०८६७१
४	सुपरजोन	१२६०००	१८६३०	१८०९३	१८०९०	१८०९०	३६०९०	३६१८०	३६१८१	३६१८१	३६१८१	३७९७१८
	जम्मा	८२८०००	६४२६८४	६४१९९४	६४१९९१	६४१९९१	६५९९९१	६६००८१	६६०२०१	६६०२०२	६६०२०२	६६९७३३५

अनुसूची १३

परियोजना सम्भागमा रहने प्रमुख बालीहरुको परियोजना अवधिको अनुमानित विक्रीयोग्य परिमाणको विवरण

पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोनको विक्रीयोग्य परिमाण मे.टन (१० वर्षको)

क्र. सं.	विवरण	आ.व. २०७३/७४	आ.व. २०७४/७५	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	आ.व. २०८२/८३	जम्मा मे.ट.
१	पकेट	२२६८००	१५५२१७.६	१५५०७४.४	१५५०७४.१	१५५०७४.१	१५५०७४.१	१५५०७४.१	१५५१८२.१	१५५१८२.४	१५५१८२.४	१६२२९३६
२	ब्लक	१८९०००	१८९५६७	१८९५६९	१८९५६९	१८९५६९	१८९५६९	१८९५६९	१८९५६९	१८९५६९	१८९५६९	१८९५११७
३	जोन	२१६०००	२१६८६४	२१६८६७	२१६८६७	२१६८६७	२१६८६७	२१६८६७	२१६८६७	२१६८६७	२१६८६७	२१६७८०४
४	सुपरजोन	११३४००	१६७६७	१६२८४	१६२८१	१६२८१	३२४८१	३२५६२	३२५६३	३२५६३	३२५६३	३४१७४५.९
	जम्मा	७४५२००	५७८४१६	५७७७९४	५७७७९२	५७७७९२	५९३९९२	५९४०७३	५९४१८१	५९४१८१	५९४१८१	६०२७६०२

नोट: उत्पादन उप्रान्त क्षति १० प्रतिशत हिसाब गरिएको ।

अनुसूची १४

परियोजनाको सोच तालिका लजिकल फ्रेमवर्क (Logical Framework)

आयोजनाको नाम:- प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना

सम्पन्न हुने आ.व:- २०८२/८३

आयोजना सुरु हुने आ.व:- २०७३/७४

आयोजनाको अवधि:- १० वर्ष

तयार गरेको मिति:- २०७३ आषाढ

विवरणात्मक सङ्क्षेप	कार्यसम्पादन सूचकहरू	पुष्ट्याईका आधारहरू	अनुमान
<p>लक्ष्य (Goal)</p> <ul style="list-style-type: none"> समग्र कृषि मूल्य श्रृंखलाका अवयवहरूको एकीकृत संयोजन र परिचालन मार्फत खाद्य पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्दै कृषि औद्योगिकरण उन्मुख दिगो आर्थिक अवसरहरू सृजना गरि राष्ट्रको समग्र विकासमा टेवा पुऱ्याउने । 	<ul style="list-style-type: none"> आ.व. २०८२/८३ को अन्त्यमा कुल गार्हस्थ उत्पादनमा थप रु. २० खर्ब ९५ अर्ब ७५ करोड बराबरको योगदान पुगेको हुनेछ । आयोजनाको अन्त्य सम्म १८ विभिन्न कृषि वस्तुहरूको गुणस्तरीय उत्पादन सामग्रीहरूको सहज उपलब्धता देखि प्रशोधन र बजारीकरण सम्मका कृष्याकलापहरू मार्फत मूल्य श्रृंखला मजबुत भएको हुने । 	<p>सर्वेक्षण प्रतिवेदनहरू, आयोजना समिक्षा दस्तावेजहरू</p>	<p>परियोजना दस्तावेज समयमै स्वीकृत भएको हुने । आवश्यक बजेट र जनशक्ति समयमै उपलब्ध भएको हुने ।</p>
<p>उद्देश्य (Purpose)</p> <ul style="list-style-type: none"> प्रमुख कृषि उपजहरूको विशिष्टकृत क्षेत्रहरू निर्माण गर्ने निर्यात योग्य कृषिवस्तुहरूको मूल्यअभिवृद्धि गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कृषि लाई सम्मानजनक नाफामुखी व्यवसायका रूपमा विकास गर्दै रोजगारीका अवसरहरू सृजना गर्ने बहुसरोकारवाला निकायहरू बीचको कार्यमूलक समन्वय मार्फत प्रभावकारी सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> आ.व. २०८२/८३ को अन्त्य सम्ममा कम्तिमा ८ लाख ४२ हजार हे. क्षेत्रफलमा पकेट, ब्लक, जोन र सुपर जोन गरि विशिष्टकृत कृषि क्षेत्रहरूको निर्माण भएको हुनेछ । आ.व. २०८२/८३ को अन्त्य सम्ममा करिब ६६ लाख मे. टन कृषि उपज थप उत्पादन भएको हुनेछ । आ.व. २०८२/८३ को अन्त्य करिब ४ लाख ९० हजार श्रम दिन बराबरको पूर्ण रोजगारी सिर्जना भएको हुनेछ । 	<p>सर्वेक्षण प्रतिवेदनहरू, आयोजना समिक्षा दस्तावेजहरू</p>	<p>सिंचाई, वन, उद्योग मन्त्रालय लगायतका निकायहरूबाट अपेक्षित समन्वय र सहकार्य भएको हुने ।</p>

विवरणात्मक सङ्क्षेप	कार्यसम्पादन सूचकहरू	पुष्ट्याईका आधारहरू	अनुमान
<p>प्रतिफल (Output)</p> <ul style="list-style-type: none"> कम्तिमा १० हेक्टर क्षेत्रफलका साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेटहरू) हरुस्थापना भएको हुनेछ । कम्तिमा १०० हेक्टरक्षेत्रफलका व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक) हरुस्थापना भएको हुनेछ । कम्तिमा ५०० हे क्षेत्रफलका कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (जोन) हरु स्थापना भएको हुनेछ । कम्तिमा एक हजार हेक्टर क्षेत्रफलका बृहत कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक क्षेत्र (सुपर जोन) स्थापना भएको हुनेछ । 	<ul style="list-style-type: none"> आयोजनाको अन्त्य सम्म कम्तीमा १० हे. क्षेत्रफलका १५००० साना व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (पकेट)हरू सञ्चालन भएको हुनेछ । कम्तीमा १०० हे. क्षेत्रफलका १५०० व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र (ब्लक)हरू सञ्चालन भएको हुनेछ । कम्तीमा ५०० हे. क्षेत्रफलका ३०० कृषि उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र (जोन) हरु सञ्चालन भएको हुनेछ । कम्तीमा १००० हे. क्षेत्रफलका २१ बृहत कृषि उत्पादन तथा औद्योगिक क्षेत्र (सुपर जोन) स्थापना भएको हुनेछ । 	<p>सर्वेक्षण प्रतिवेदनहरू, आयोजना समिक्षा दस्तावेजहरू</p>	
<p>क्रियाकलाप (Activities)</p> <ul style="list-style-type: none"> अनुदानमा रासायनिक मल उपलब्ध गराउने तरकारी तथा फलफूल नर्सरी/ग्रिन हाउस/सेड हाउस निर्माण कष्टम हायरिग सेन्टर स्थापना सहयोग पोष्ट हार्भेष्ट सेन्टर स्थापना प्रांगारिक मल कारखाना सवलीकरण वा स्थापना एकीकृत सेवा केन्द्र तथा रिफरेन्स प्रयोगशाला निर्माण एग्रिमार्ट स्थापना सहयोग सिंचाइ प्रणाली पूर्वाधार विकास कृषि अध्ययन संस्थान स्थापना सहयोग कृषि अनुसन्धान केन्द्र स्थापना सहयोग कृषि तालिम केन्द्र स्थापना 	<p>लगानी (Input)</p> <ul style="list-style-type: none"> रासायनिक मल अनुदान- रु हजारमा २७,५०,००,००/- साना सिंचाई तथा फार्मस्तरमा सिंचाई पूर्वाधार सहयोग- रु हजारमा १,१७,०६,००/- प्रतिफलमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान- रु हजारमा ७,५१,०२,५०/- औजार/उपकरण खरिद रु हजारमा २,९५,६५,००/- प्रशोधन उद्योग रु हजारमा १,९६,००,००/- कृषि यन्त्रिकरण (कस्टम हायरिङ्ग केन्द्र) रु हजारमा १०,२०,५४,००/- एग्री मार्ट स्थापना रु हजारमा ३५,००,००/- पोस्टहार्भेष्ट केन्द्र रु हजारमा ४,३९,५०,००/- 	<p>सर्वेक्षण प्रतिवेदनहरू, आयोजना प्रगित दस्तावेजहरू</p>	

विवरणात्मक सङ्क्षेप	कार्यसम्पादन सूचकहरू	पुष्ट्याईका आधारहरू	अनुमान
<ul style="list-style-type: none"> कृषिजन्य उद्योगहरू स्थापना कृषकहरूलाई प्रतिफलका आधारमा प्रोत्साहन अनुदान उपलब्ध गराउने तोकिएको सूचकहरूका आधारमा प्राविधिकहरूलाई कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराउने 	<ul style="list-style-type: none"> प्रङ्गारिक मल कारखाना रु हजारमा १४,००,००/- प्रयोगशाला स्थापना रु हजारमा ३,६४,००,००/- तरकारी तथा फलफूल नर्सरी/ग्रीन हाउस/सेड हाउस रु हजारमा ३,५५,६५,००/- एकीकृत सेवा केन्द्र तथा रिफरेन्स प्रयोगशाला निर्माणरु हजारमा १,४५,००,००/- कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन रु हजारमा १५,२०,१०/- 		

अनुसूची १५
परियोजना दस्तावेज तयारी कार्यदलको विवरण

श्री योगेन्द्रकुमार कार्की	सह-सचिव, कृषि विकास मन्त्रालय	- संयोजक
श्री राजेन्द्र प्रसाद मिश्र	आयोजना संयोजक, आई.डब्लू.आर.एम.पी.	- सदस्य
श्री प्रकाश कुमार सञ्जेल	प्रमुख, क्षेत्रीय तालिम निर्देशनालय, पोखरा	- सदस्य
श्री अरुण काफ्ले	बरिष्ठ तरकारी बीउ अधिकृत, केन्द्रिय तरकारी बीउ केन्द्र	- सदस्य
श्री तिलकराज चौलागाई	बरिष्ठ कृषि अर्थविज्ञ, कृषि विकास मन्त्रालय	- सदस्य
श्री सुजन ढुंगेल	कृषि प्रसार अधिकृत, कृषि विकास अधिकृत	- सदस्य
श्री सन्तोश कुमार सिंह	मत्स्य विकास अधिकृत, कृषि विभाग	- सदस्य
श्री सुशिल लामिछाने	वैज्ञानिक, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद	- सदस्य
श्री यादव पद्धयोती	कृषि अर्थविज्ञ, कृषि विकास मन्त्रालय	- सदस्य सचिव